

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORTA ASYA’NIN AMERİKAN HEGEMONYASINA
EKLEMLENMESİ VE BU SÜREÇTE ABD’NİN ENERJİ
POLİTİKALARI

ELİF GÜRDAL

ARALIK – 2014

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ORTA ASYA’NIN AMERİKAN HEGEMONYASINA
EKLEMLENMESİ VE BU SÜREÇTE ABD’NİN ENERJİ
POLİTİKALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Elif GÜRDAL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Gökhan TELATAR

BOLU- 2014

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Elif GÜRDAL'a ait "ORTA ASYA'NIN AMERİKAN HEGEMONYASINA EKLEMLENMESİ VE BU SÜREÇTE ABD'NİN ENERJİ POLİTİKALARI" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliğiyle/oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

26.12.2014

Unvan, Adı ve Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Üye : Prof. Dr. Kamer KASIM

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ARI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ÖZTÜRK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELER UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, “Orta Asya’nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesi ve Bu Süreçte ABD’nin Enerji Politikaları” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

26.12.2014

Elif GÜRDAL

ABSTRACT

ARTICULATION OF CENTRAL ASIA WITH AMERICAN HEGEMONY AND ENERGY POLICIES OF THE USA IN THIS PROCESS

Elif GÜRDAL

Master Thesis

Department of International Relations

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Gökhan TELATAR

December 2014, 184+xix pages

After America has taken over the role of hegemonic power from the United Kingdom, today, it is spending an effort to preserve this power by strengthening it. World system has become an order which is dominated by free market economy pioneered by the USA. This order is gaining strength as its coverage area expands. At this point, Central Asia is in an very important position in terms of US interests. It is necessary for Central Asia to be articulated in the political and economic sense with regard to US interests. With the disintegration of Soviet Union in 1991, it was considered that the power vacuum occurred in Central Asia must be filled by the United States. Especially America's interest in Central Asia which started in the mid-1990s has been increased after the September 11 attacks. The experience of September 11 was a turning point in Central Asia policies of the US. The USA has emphasized its safety and terrorism based priority in the implementation of the hegemonic policies in Central Asia. Rich energy resources of Central Asia was seen as the greatest means for the articulation of Central Asia in the American hegemony.

In this context, this thesis has examined the components of the American hegemony and dealt with four hegemonic visions (Hegemonic Stability Theory, Liberal Institutional Approach, Neo-Gramsci Approach and World Systems Approach) as a conceptual framework. With this foundation, the articulation process of Central Asia with the American hegemony has been examined in detail. It was defended that, in this process, the US used the energy resources of Central Asia as a means for their policy.

Key words: Central Asia, Hegemony, America, Energy Resources, Articulation.

ÖZET

ORTA ASYA’NIN AMERİKAN HEGEMONYASINA EKLEMLENMESİ VE BU SÜREÇTE ABD’NİN ENERJİ POLİTİKALARI

Elif GÜRDAL

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Aralık 2014, 184 +xix sayfa

Amerika, İngiltere’den hegemon rolünü devraldıktan sonra günümüzde bu gücü, daha da kuvvetlendirerek muhafaza etme gayretindedir. Dünya sistemi, ABD’nin öncülüğünü ettiği serbest piyasa ekonomisinin hâkim olduğu bir düzen haline gelmiştir. Bu düzen kapsama alanı yayıldıkça güç kazanmaktadır. İşte bu noktada, Orta Asya, ABD hegemonyası açısından bilhassa önemli bir konumdadır. Orta Asya’nın ABD çıkarları açısından askeri, siyasi ve ekonomik anlamda hegemonik alana eklemelenmesi gerekmektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Orta Asya’da oluşan güç boşluğunun ABD tarafından doldurulması gerektiği düşünülmüştür. Özellikle Amerika’nın 1990’ların ortalarında başlayan Orta Asya ilgisi, 11 Eylül olayları ardından yoğunlaşmıştır. 11 Eylül’ün yaşanması ABD’nin Orta Asya politikalarında bir dönüm noktası olmuştur. ABD, hegemonik politikaların Orta Asya’da uygulanmasında güvenlik ve terör merkezli önceliğini vurgulamıştır. Orta Asya’nın Amerikan hegemonyasına eklemelenmesinde sahip olduğu zengin enerji kaynakları ABD tarafından en büyük araç olarak görülmüştür.

Tüm bu çerçevede, bu tez çalışması Amerikan hegemonyasının bileşenlerini incelemiş ve dört hegemonya görüşünü (Hegemonik İstikrar Teorisi, Liberal

Kurumsalci Yaklaşım, Neogramsciyan Yaklaşım ve Dünya Sistemleri Yaklaşımı) kavramsal çerçeve olarak ele almıştır. Bu temel ile Orta Asya'nın Amerikan hegemonyasına eklemlenmesi süreci detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu süreçte ABD'nin Orta Asya enerji kaynaklarını politikalarında bir araç olarak kullandığı savunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Hegemonya, Amerika, Enerji Kaynakları, Eklemleme.

TEŞEKKÜR

Tez süresi boyunca bana büyük emeği geçen, rehberlik eden ve çalışmamın başarıyla tamamlanabilmesi için yakından ilgilenen, yön gösteren tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Gökhan Telatar'a, tecrübeleri ile bana destek olan kardeşlerim Yrd. Doç. Dr. Arzu Gürdal Dursin ve Öğr. Gör. Ayşegül Gürdal Pamuklu'ya, Emrah Pamuklu'ya önerileri ile bana yardımlarını esirgemeyen Mücahit Aydemir'e, beni hiç yalnız bırakmayıp her zaman yanımda olan Ekrem Çelebi'ye, Ayşe Çelebi'ye, Alaattin Çelebi'ye ve manevi desteği ile beni motive eden canım annem Huriye Gürdal'a, babam Mehmet Gürdal'a teşekkür ederim.

Eleştiri ve önerilerinden dolayı İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Kamer KASIM'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet ARI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKELER UYULDUĞUNA İLİŞKİN METİN	iv
ABSTRACT	v
ÖZET	vii
TEŞEKKÜR	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xv
HARİTALAR DİZİNİ.....	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ	xvii

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM I

1. HEGEMONYA	5
1.1. Kavramsal Olarak Hegemonya.....	5
1.1.1. Hegemonik İstikrar Teorisi	8
1.1.2. Liberal Kurumsalcılar	11
1.1.3. Neogramsciyan Yaklaşım	14
1.1.4. Dünya Sistemi Yaklaşımlarında Hegemonya	20
1.1.5. Hegemonya Kavramına Dört Görüş Üzerinden Bakmak	26
1.2. ABD Hegemonyasının Yükselişi.....	29

BÖLÜM II

2. AMERİKAN HEGEMONYASI VE ORTA ASYA.....	36
2.1. Soğuk Savaş Sonrasında Amerikan Hegemonyası	37
2.2. Orta Asya'nın ABD Hegemonyası Bakımından Önemi.....	43

2.3. ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikaları	54
2.4. ABD'nin Orta Asya Politikasındaki Araçları	67
2.5. Orta Asya Ülkelerinin Amerikan Hegemonyasına Bakışı.....	77
2.5.1. Kazakistan.....	80
2.5.2. Türkmenistan	82
2.5.3. Özbekistan	84
2.5.4. Kırgızistan.....	87
2.5.5. Tacikistan.....	89
2.6. ABD'nin Orta Asya'daki Hegemonik Politikalarına Rusya'nın Bakışı	91

BÖLÜM III

3. ABD'NİN ORTA ASYA POLİTİKALARINDA ENERJİ	97
3.1. Uluslararası İlişkilerde Enerjinin Önemi	98
3.2. ABD Hegemonyasında Enerji Faktörü	105
3.3. Küresel Enerji Siyasetinde Orta Asya Enerji Kaynakları.....	114
3.4. Orta Asya'nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesinin Bir Aracı Olarak Enerji Politikaları.....	123
3.5. ABD'nin Hazar'ın Statüsü Sorununa Yönelik Politikası	134
3.6. ABD'nin Orta Asya'daki Boru Hatlarına Yönelik Politikaları ve Enerji Şirketleri	141
3.6.1. BTC Petrol Boru Hattı	144
3.6.2. Trans-Hazar Boru Hattı	145
3.6.3. Güney Kafkas Boru Hattı/Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı (SCP)	146
3.6.4. TAPI Doğal Gaz Boru Hattı	146
3.6.5. Nabucco	148
3.6.6. Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı.....	149
3.6.7. Tengiz- Novorossisk Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium/CPC)	149
3.6.8. Atyrau- Samara Petrol Boru Hattı	150
3.6.9. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı	150
3.6.10. Kazakistan –Çin Doğal Gaz Boru Hattı.....	151
3.6.11. Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı.....	151

3.6.12. Devletabad-Serahs-Hangeran Doğal Gaz Boru Hattı	153
3.7. Orta Asya Enerji Siyasetinin Geleceği ve Amerikan Hegemonyası	153
SONUÇ	158
KAYNAKÇA	164
ÖZGEÇMİŞ	184

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1: Modelski uzun döngü tablosu	24
Tablo 3.1: Petrol rezervlerine ABD, Rusya, Kazakistan ve İran'ın oranları	116
Tablo 3.2: Dünya doğalgaz rezervlerine ABD, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve İran'ın oranı (%)	117

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. 1: Cox hegemonya dönüşüm ilintisi	18
Şekil 3. 1: Enerji kaynağı döngüsünün dönemlere göre şekillenmesi	99
Şekil 3. 2: Hubbert eğrisi	100

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 2. 1: ABD yardımlarının Kazakistan’da kullanım alanları	72
Grafik 2. 2: ABD yardımlarının Tacikistan’da kullanım alanları.....	72
Grafik 2. 3: ABD yardımlarının Kırgızistan’da kullanım alanları	73
Grafik 2. 4: ABD yardımlarının Türkmenistan’da kullanım alanları	73
Grafik 2. 5: ABD yardımlarının Özbekistan’da kullanım alanları	74
Grafik 3. 1: Petrol ve gaz ithalat bağımlılığında farklı eğilimler (%)	112

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 2. 1: Mackinder'ın <i>kara hâkimiyeti teorisine</i> göre <i>Heartland</i>	51
Harita 3. 1: Kazakistan'ın enerji ulaşım hatları	116
Harita 3. 2: Türkmenistan gaz ve petrol hatları	118
Harita 3. 3: Nükleer silah dağılımı	129
Harita 3. 4: Hazar Denizi kıyıdaş ülkeler ve bölgedeki enerji nakil hatları	135
Harita 3. 5: Hazar Denizi paylaşım önerileri.....	137

KISALTMALAR DİZİNİ

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİÖ	: Barış için Ortaklık
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
CPC	: Caspian Pipeline Consortium
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ed.	: Editör
EG	: Ekonomik Büyüme
FMF	: Foreign Military Financing
FY	: Fiscal year
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade/Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GJD	: Adaletli ve Demokratik Yönetim
GU(U)AM	: Gürcistan, Ukrayna, (Özbekistan), Azerbaycan, Moldava

HA	: İnsani Destek
IIP	: İnsana Yönelik Yatırım,
IMET	: International Military Aid and Training
IMF	: International Monetary Fone
İYDP	: İslami Yeniden Doğuş Partisi
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
NATO	: The North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGOs	: Non-Governmental Organizations
OECD	: Economic Co-operation and Development/Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	: Organization of the Petroluem Exporting Countries/Petrol İhraç Eden
ÖİH	: Özbekistan İslami Hareketi
P&S	: Barış ve Güvenlik,
QDR	: Quadrennial Defense Review
s.	: Sayfa
SCP	: South Caucasus Pipeline
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
START	: Stratejik Silahların İndirimi Görüşmeleri Anlaşması
STF	: Sistemli Dönüşüm Kolaylığı/ Systemic Transformation Facility
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
ŞİÖ	: Şanghay İşbirliği Örgütü
TANAP	: Trans Anadolu Gaz Boru Hattı
TAP	: Trans-Adriyatik Doğal gaz boru hattı Projesi
TAPI	: Türkmenistan- Afganistan- Pakistan- Hindistan Boru Hattı
UGS	: Ulusal Güvenlik Stratejisi

USAID : Uluslararası Kalkınma Ajansı /Agency for International Development

vb. : ve benzeri

GİRİŞ

Soğuk Savaşın sona ermesiyle bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu Orta Asya, sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle uluslararası aktörlerin ilgili oldukları bir bölgedir. 1991 sonrası, Orta Asya ve enerji kaynakları uluslararası ilişkilerin bir konusu haline gelmiştir. Denize kıyısı olmayan bölge; ekonomik yetersizlik, yönetimde deneyimsizlik ve etnik çatışmalar gibi istikrarsızlık sebebi farklı birçok problem ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği (SB)'nin dağılması ile bölgede oluşan güç boşluğunu hegemonik çıkarları itibari ile doldurmaya çalışan ABD, bölgeye yönelik 1990'ların ortalarından başlayan ve 2001 sonrası yoğunlaşan girişimlerde bulunmuştur. Bölge üzerinde ABD dışında diğer aktörlerin de ilgisi olduğundan artan rekabet söz konusudur. ABD, Orta Asya politikaları temelinde bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmaları sağlanarak serbest piyasa ekonomisine eklemlendirme çabasıdır. Ekonomik yardımlar, demokrasi söylemini öne çıkaran reformlar, insan hakları, yasa dışı suçlar ile mücadele, NATO bağlantılı askeri işbirlikleri gibi politikalar yine bu kapsamda düşünülebilir. Soğuk Savaş sonrası hegemonyasını sağlamlaştırmak isteyen ABD, 2001 sonrası bu duruma yeni bir boyut katarak Orta Asya'yı uygulama alanı olarak görmüştür.

Hegemonya kavramı, çağımızda ABD gücünü tanımlayan ve iç-dış politikalarını temellendirdiği bir unsurdur. ABD'nin ekonomik, askeri ve siyasi gücünün karşılığı olan hegemonya, karmaşık bileşenlerden oluşmaktadır. ABD öncülüğünde II. Dünya Savaşı sonrası serbest piyasa ekonomisi üzerine kurulmuş olan bu hegemonik düzen gücünü yayılmacılıktan, maddi güç kapasitesinden, işbirliğinden, örgütlenmeden ve ideolojilerden almaktadır. Bu çerçevede, bu yüksek lisans tez çalışması Orta Asya'nın

Amerikan hegemonyasına eklemlenmesi ve Orta Asya enerji politikalarını incelerken kavramsal çerçeve olarak dört farklı hegemonya görüşünden yararlanmaktadır. Bunlar; Hegemonik istikrar teorisi, liberal kurumsalcı yaklaşım, neogramsciyan yaklaşım ve dünya sistemleri görüşüdür. Tez, tek bir hegemonya görüşünün Amerikan hegemonyasını tanımlamakta yetersiz olduğu bakış açısı ile her bir yaklaşımın birlikte oluşturduğu bir temel üzerine kurulmuştur. Tezin ilk bölümünde hegemonya kavramı dört görüş üzerinden ele alınmış ve ABD hegemonyasının yükselişindeki faktörlere değinilmiştir.

ABD'nin 2001 yılı sonrası Orta Asya'ya askeri anlamda yerleşerek aktif bir aktör olması, bölgesel aktörler ile mücadelesini yoğunlaştırmıştır. Özellikle, Avrupa'dan umduğunu bulamayıp Orta Asya üzerine ilgisini arttıran ve bölgedeki etkinliğini bırakmak istemeyen Putin yönetimindeki Rusya, giderek büyüyen ekonomik gücü ile Çin, Amerika'nın Orta Asya politikalarını zora sokmaktadır. Rusya ve Çin, ABD'nin gücünü kırabilmek için işbirliği politikasını uygulamıştır. Bölgenin, nükleer kapasiteleri de göz önünde bulundurulduğunda Rusya, Çin, İran, Hindistan ve Pakistan'ın ortasında yer alması ABD'nin Orta Asya'yı önceliği yapmasının nedenleri arasındadır. Enerji kaynakları üzerinde her bir ülkenin kendi hâkimiyet alanını kurmak istemesi çıkar çatışmasını doğurmaktadır. Bu açıdan, çalışmanın ikinci bölümünde ABD hegemonyasının Soğuk Savaş sonrası durumu, Orta Asya'nın bu hegemonik düzen içerisindeki yeri, ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikaları ve bu politikaları uygulayabilmek için kullandığı araçları, Orta Asya ülkelerinin ABD politikalarına yaklaşımı ve son olarak da Orta Asya'da siyasi ve ekonomik bölgesel etkinliğini enerji kapsamında gösteren Rusya'nın Amerikan politikalarına bakışı değerlendirilmiştir.

Amerikan politikalarının uygulanması için bir takım araçlar kullanılmak zorundadır. Mali yardımlar bunlardan biridir. Orta Asya'nın bağımsızlığının pekiştirilmesi ve demokratik olarak güçlendirilmesi için ekonomik olarak kalkındırılması gerekmektedir. Bölgenin mali yardımlar ile kalkındırılması meselesinin yanı sıra Sovyetlerden kalan nükleer silah kapasitesi de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. ABD'nin bölgede güvenlik üzerine ilk angajmanı Rusya'nın Sovyet coğrafyasındaki nükleer kapasitesine yönelik olmuştur. ABD'nin Orta Asya'yı öncülüğünü ettiği hegemonik düzene eklemlendirebilmesi için bölgenin uluslararası güvenliği tehdit edici

unsurlardan arındırılmış olması gerekmektedir. Amerika'nın Orta Asya politikalarında askeri açıdan kullanmış olduğu araç NATO'dur. NATO'ya üye olmayan Orta Asya ülkeleri böylelikle Amerikan çıkarlarına yönelik işbirliğine teşvik edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Orta Asya'da Rusya'nın varlığından dolayı gerçekleşemeyen Amerikan konuşlanması 11 Eylül'ün yaşanması ile gerçekleşmiştir. Bölgede edinilen askeri üslerin de etkisiyle, Bush yönetimi aktif politikalarını uygulama fırsatı bulmuştur. Diğer yandan, ABD, Orta Asya devletlerinin BDT ve ŞİÖ yüzünden kendisinden uzaklaşmasını istememektedir. Bu amaçla bölgede sadık ve güvenilir yönetimler kazanmak ABD'nin Orta Asya politikalarının bir parçasıdır. Zira bölgede ülke yönetimlerine karşı baş gösteren eylemler Amerikan yanlısı bir yönetimin zaferi ile sonuçlanacaksa desteklenmektedir. Ukrayna, Gürcistan ve ardında Kırgızistan'daki Renkli devrimler bunlardandır. Tüm bunların yanı sıra, bölgedeki Amerikan şirketlerine ve Amerikan politikalarına yaklaşımların pozitif olması ve önündeki engellerin kaldırılması için Batı'ya karşı algının ılımlı olması gerekmektedir. Bu doğrultuda, devlet kurumlarının demokrasi ve insan hakları faaliyetlerinin yanı sıra devlet kurumlarınca da desteklenen Amerikan Sivil Toplum Kuruluşları faaliyetleri de etkilidir.

ABD'nin Orta Asya'yı hegemonik düzene eklemlendirebilmesindeki en önemli araçlarından biri enerji politikalarıdır. Bundan dolayı çalışmamızda enerji unsuru ayrı bir bölümde ele alınmıştır. Enerji kaynaklarının istikrarlı piyasaya sunulması için önündeki en büyük engel ise mevcut boru hatlarının çoğunlukla Rusya kontrolünde olmasıdır. Bu açıdan tezin üçüncü bölümünde enerjinin tarihi açıdan önemi, hegemonya ile enerji kaynakları arasındaki hâkimiyet bağıntısı, bu bağıntıda ABD'nin yeri, enerji politikalarında Orta Asya'nın konumu, ABD'nin Orta Asya'ya enerji kapsamında yaklaşımı, mevcut ve proje sürecinde olan boru hatları ve siyasi açıdan bu boru hatlarının önemi, enerji şirketlerinin etkisi ve son olarak Orta Asya enerji siyasetinde Amerikan hegemonyasının konumu ele alınmıştır.

Orta Asya değerlendirmelerinin yapılırken bölgenin zengin enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen kalkınmış ve enerji pazarında güçlü bir siyasi konumunun olamaması nedenleri ile ele alınmıştır. Orta Asya'nın, piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan diğer ekonomilere oranla zayıf ve karışık olması, buna karşılık zengin

enerji kaynaklarına sahip olması, hatta Soğuk Savaş mücadelesi ardından ABD ve Rusya'nın yeniden yüzleşmesi, Rusya'nın kaybettiği prestijini Putin politikaları ile kazanma çalışmaları, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası sağlamlaştırmaya çalıştığı hegemonyasına özellikle 2001 sonrası dönemde enerji açısından Rusya ve Çin engeli olması tez çalışmasının inceleme alanlarını oluşturmaktadır.

ABD hegemonyası serbest piyasa ekonomik düzeninin kapsama alanının genişletilmesi mantığına dayanan bir sistemdir. Bu sistemde Orta Asya'nın yer alması enerji kaynakları da göz önünde bulundurulursa bir gerekliliktir. Dolayısıyla ABD'nin hegemonyasının bileşenleri, Orta Asya politikaları ve araçları, Orta Asya'nın hegemonik düzende değeri, enerji kontrolünün Orta Asya'da sağlanması ve son olarak rekabete dayanan politikalar detaylı bir şekilde çalışmanın tamamında yer almıştır.

Kısaca bu tez, ABD'nin hegemonik politikalarının Orta Asya'da uygulanmasını; Orta Asya'nın ABD için önemini ve bu bölgenin Amerikan hegemonyasına eklemlenme sürecini, araçlarını; bölge ülkelerinin Amerikan hegemonyasına yaklaşımlarını; enerji kaynaklarından petrol ve doğal gaz kontrolünde ABD'nin Orta Asya'daki konumunu; Orta Asya enerji kaynakları üzerinde Rusya ile mücadelesini; diğer yandan artan enerji ihtiyacı dolayısıyla yönünü Orta Asya enerji kaynaklarına çeviren Çin'in tehlikesini ele almada detaylı bir incelemeyi oluşturmaktadır.

BÖLÜM I

1. HEGEMONYA

1.1. Kavramsal Olarak Hegemonya

Hegemonya kavramı uluslararası ilişkiler kullanımına tam anlamıyla 1970’li yıllarda girmesine rağmen daha öncelerine uzanan bir geçmişi vardır. Kavram, Yunan kökenli olup lider anlamına gelen *hegemonia* kelimesinden türemiştir (Frank ve Gills,2003). Türk Dil Kurumunun tanımında ise *bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı* (<http://www.tdk.gov.tr>, 29 Aralık 2013’te erişildi) anlamına gelmektedir. Ancak bu üstünlüğün sadece siyasal mı olduğu, ne ölçüde, hangi şartlarda elde edildiği, devamlılığı ve uluslararası sistemi tanımlamada ne derece yeterli kaldığı tartışılır bir konu olmaktadır. Hegemonya gücü özünde barındırmaktan vazgeçmemekle birlikte, zor kullanma ve ikna etme ikili ilişkisinde kendi dengesini bulmaktadır. Hegemonya bir kez kurulduktan sonra bu gücü havuç-sopa ilişkisi ile karşı taraf için caydırıcı bir etken olarak kullanmaktadır (Özen, 2006:3-31).

İtalyan Komünist Parti eski lideri ve düşünür Antonio Gramsci’nin eserlerinde hegemonya, Lenin tarafından geliştirilen teze karşılık gelen bir yönetici iktidarının diğer faktörler ile ilişkili gücü ve üstünlüğü anlamında kullanılmaktadır. (Gramsci, 1986: 73). Gramsci, işçi sınıfı üzerine odaklı alternatif bir devlet ve toplum inşası üzerine proletarya-burjuva ilişkisinden hegemonya ile ilgilenmiştir (Cox, 1993: 49). Gramsci’nin bu kullanımı ile hegemonya kavramı dikkatleri çekmeye başlamış, Robert W. Cox da 1980’ler ile birlikte kavramı uluslararası ilişkiler içerisinde geliştirmiştir. Cox, hegemonyayı sivil toplum ve fikirlerin etkisi çerçevesinde tarihin hep bir

değişimden ibaret olduğu diyalektik görüşü ile ele almıştır (Bostanoğlu ve Okur, 2009:19). Gramsci'nin görüşünden yola çıkılarak geliştirilen ve bu çalışmada hegemonya kavramı üzerinden ele alınan dört görüşten biri olan *neogramsci okul*, başta Cox olmak üzere diğer akademisyenlerce de şekillenmiştir.

Çalışmamızda ele alınacak diğer bir görüş *dünya-sistemleri yaklaşımıdır*. Sermayenin motor güç olduğu görüşe göre güç hiyerarşisinin en üst kademesinde olan hegemon ileriki dönemlerde değişebilmektedir (Frank ve Gills, 2003: 237). Bu ekonomik güç hegemonyayı şekillendirmektedir ve önemli olan dünya sisteminin kendisidir. (Frank ve Gills, 2003: 41-42). Hegemonya tarihin belli dönemlerinde döngüler halinde kendini yenilemektedir ve bu büyük bir savaşın sonunda olmaktadır (Kennedy, 2005: 13). Üçüncü olarak, *hegemonik istikrar görüşü* savunucularınca hegemonya askeri, siyasi ve ekonomik gücü elinde bulundurma ve diğerlerine devlet merkezli üstünlük kurma olarak tanımlanmıştır. Yani hegemonik devlet, istikrar için gereklidir. (Eralp, 2005: 162). Son olarak, hegemonya kavramı liberal bakış açısından ele alındığında ise artık sistem çokuluslu şirketlerin artmasıyla daha içiçe bir hale gelmiştir. Devlet merkezli yapı artık ortadan kalkmakta ve yeni yapı devlet dışı aktörlerin boy gösterdiği çoğulcu bir yapıya dönmektedir. Realistlerin aksine sadece fiziksel güç odaklı olmayıp rıza unsuruna da kısmen değinen *liberal kurumsalcılar*, işbirliği ile düzen sağlandığı ve bu düzeni sağlayan hegemon artık yok olsa bile işbirlikçi düzenden dolayı istikrarın devam edeceği görüşünü savunmaktadırlar (Eralp, 2005: 163).

Tüm ortaya atılan görüşler bir düzen üzerine kurulmuştur. Asıl amacın işleyen bir dünya düzeni olmasına karşın bunun hangi unsurlar aracılığı ile sağlanacağı soruları ele alınan dört yaklaşımı birbirlerinden farklılaştıran unsurlardır. Bu açıdan her görüşün güç kavramına bakışı farklıdır. Nitekim neogramsci yaklaşımda ahlaki ve entelektüel unsurlar aracılığı ile rıza gösterilen öncü (hegemon), bir meşruluğa sahiptir. Bu meşruluk bir güç unsuru olarak görülmektedir. Liberal kurumsalcı yaklaşımda rıza sağlanmasının yanında işbirliğini oluşturabilen ve bunu yönetebilen öncünün sahip olduğu konuma hegemonya denmektedir. Hegemonik istikrar teorisinde güç algısı öne çıkar ve klasik güce sahip olanın hegemon olması gerekliliği vurgulanır. Sahip olunan güç öncü aktörün hegemonyasını kurmasında en önemli şarttır. Dünya Sistemleri

yaklaşımları ile sistem vurgusu yaparak bir işleyişin olduğunu savunanlar ise klasik anlamda gücü elinde bulundurarak hegemon olunabildiğini ancak bu gücün bir diğerine geçebilmesi ile güce sahip olanların değişkenliğine vurgu yapmışlardır. Kısacası hegemonya üzerine varılan ortak görüş düzen sağlama isteğidir. Diğer yandan, kimi yaklaşımlar klasik güce büyük vurgu yaparken kimileri ise kabullenilen hegemonun meşruluğundaki ahlaki değerler ve teşvik edici unsurlar gibi etmenlerin de bir güç unsuru olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Hegemon aktörün diğerleri üzerinde meşruluğunu sağlayabilme kapasitesi aslında onu hegemon yapabilmektedir.

Hegemonya üzerine bu farklı bakış açılarının oluşma nedeni ise, uluslararası sistemin karmaşıklaşmaya başlayan yapısından dolayı alternatiflerin üretilme arayışından kaynaklanmaktadır. Bu yapı, dünya üzerinde Avrupa'nın rolünün II. Dünya savaşı ile sona erip Amerika'nın yükselişine sahne olunması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) etkinliği ile sonuçlanması ve her iki tarafın da kendi ideolojilerini¹ şekillendirmeye çalıştığı bir güç mücadelesinin oluşması ile başlamaktadır (Brzezinski,1998: 8). 1970'li yılların uluslararası yapısı ise daha önceki o basit yapıdan farklılaşmıştır. İki bloğun da sarsıntılar geçirmesi artık sistemin sorgulanmasına neden olmuş, özellikle de bu durum hegemonya kavramı üzerine yeni yaklaşımları doğurmuştur (Eralp, 2005: 157). II. Dünya Savaşı öncesi dönem uluslararası ilişkiler teorilerinin olmadığı tek düze mantıkta bir sistem ile işlemekteydi. Ancak II. Dünya Savaşı ile birlikte Amerikan'ın hegemon rolünü üstlenmesi ve bunun 1970'lerdeki krizlerden dolayı sorgulanmaya başlaması alternatif kuramları doğurmuştur (Bostanoğlu ve Okur, 2009: 16). Bu krizler, SSCB ve ABD arasındaki tansiyon, gelişmiş ülkelerin artan uluslararası ekonomik etkinliğinden dolayı düzen arayışı, petrol fiyatlarının neredeyse dört katına çıkması, Vietnam Savaşı ve olumsuz etkilenen uluslararası piyasalar şeklinde özetlenebilir (Stephen D. Krasner,1983: vii). Karmaşıklaşmaya başlayan uluslararası ilişkilerin yapısı hegemonya kavramı üzerinde bu çalışmada ele alınan dört farklı görüşün ortaya çıkmasına da yansımıştır. Böylelikle hegemonyaya yüklenen anlam ve fonksiyon her bir kuramı savunanlar için farklılık ifade etmiştir (Özen, 2006: 3-31).

¹ Amerika'nın demokrasi ve liberal düşünce temelli, SSCB'nin sosyalizm kavramları üzerine kurulu ideolojileri.

1.1.1. Hegemonik İstikrar Teorisi

Hegemonik istikrar (*Hegemonic Stability*) teorisi ilk olarak Charles Kindleberger'in *The World in Depression 1929-1939* (1973) adlı eseri ile ortaya atılır. Teoriye göre güçlü bir lider öncülüğünde hegemonik düzen kurulur ve bu hegemon tarafından istikrar sağlanır. Kindleberger'a göre 1929 krizi, o dönem dünya ekonomisinde bir liderin olmayışından dolayı çıkmıştır (Gilpin, 2001: 98). Kavramın tartışılmaya başlandığı dönemlere bakılacak olursa, uluslararası sistemde 1970'lerde meydana gelen değişikliklerin bazı realistler tarafından uluslararası ortamın yeniden yorumlanmasına neden olduğu görülecektir. Sadece askeri, siyasi güç ve güvenlik odaklı bir sistem mevcut düzeni tanımlamak için yetersiz kalmaktadır. Siyasi-ekonomik ilişkilendirmelerin daha çok yapıldığı karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden devlet ve güç odaklı realist yaklaşım yeniden yorumlanmıştır (Eralp, 2005: 161). Sonuç olarak teori realist/neorealist ve liberal/neoliberal yaklaşımlarının bir sentezinden oluşmaktadır. Bu durum tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bir kesim askeri gücü daha fazla öne çıkarmakta ise de bir kesim ekonominin göz ardı edilemeyecek önemde olduğunu ileri sürmüştür.

19. yüzyılda İngiltere'nin hegemon olduğu süreç yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlamıştır. I. Dünya Savaşının da gelmesi ile artık İngiltere bu başatlığı sürdüremez hale gelecektir. Her ne kadar hegemon güç olmada istekli olsa da buna konumu izin vermemektedir. Böylelikle, II. Dünya Savaşının ardından 1920'lerden beri kendini gösteren yıkıcı dönemi telafi edecek, düzeni sağlayacak, refahı getirecek ve sistemdeki işleyişte lider olacak bir hegemon güce ihtiyaç olunmuştur. Liberal ekonomik dünya düzeni de bu çerçevede bir hegemon güç önderliğinde istikrarı sağlayacaktır. ABD, istekli olmasının yanında bu rolü üstlenmek zorunda kalmıştır. Ayrıca *hegemonik istikrar* teorisine göre bu güç (ABD) şimdiye kadar belirmiş güçlerden demokrasi ve coğrafya temelli imparatorluk anlayışı açısından da farklıdır (Gamble, 2007: 31-44).

1970 sonrası uluslararası ticaret kapasitesinin artması ve özellikle 1980'lerin ortalarında çok uluslu firmaların ulusal ekonomilere entegrasyonu uluslararası

ilişkilerde ekonominin boyutunu giderek arttırmıştır. Güç- çıkar ikili ilişkisindeki klasik realist açı bu düzeni tanımlamakta yetersiz kalmıştır. Bu gelişmeler ışığında Robert Gilpin hegemonik istikrar teorisini liberal ve realist görüşlerin bir arada değerlendirildiği bir teori olarak görmektedir (Gilpin, 2001: 93) Uluslararası ilişkilerdeki işbirliği bir hegemon önderliğinde ekonomik ilişkiler ile sağlanacaktır. Hegemon, ekonomi aracılığı ile diğer aktörleri düzeni kabule iter. Bu bakış açısı devleti göz ardı etmeyip aksine realist perspektiften sapmadan düzene önem vererek devam etmektedir. Devlet merkezli bir hegemonya dünya istikrarını sağlamada temel alınmalıdır. Sermaye ulus aşırı olmaktadır ve bunu sağlayacak olan uluslararası şirketler değil, ulusdevletlerin kendisidir. Çok uluslu firmalar ulus devletlere, özellikle bir hegemon devlete muhtaçtır.

Dünya düzenini sağlayacak olan hegemon gerekli kapasiteye de sahip olmak durumundadır. Hatta Gilpin *hegemonik istikrar* görüşüne yönelik yapılan “19. yüzyılda Büyük Britanya ve 20. yüzyılda ABD hegemonyası söz konusu olmuşken neden Sovyetler Birliği, Nazi Almanyası ya da militaristik Japonya hegemonyasından söz edilmemektedir” eleştirilerine de bu bakış açısından yanıt vermiştir. Gilpin’e göre (2001) hegemon konumunda olan devletin liberal ekonomiye entegre olması gerekmektedir. Hegemonya gereklidir ancak bunu kuracak olan hegemon yeterli koşula sahip olduktan sonra liberal ekonomiyi inşa ederek istikrarı sağlayacak güce erişebilmelidir. Bu koşullar çerçevesinde hegemonik istikrar sağlanabilir. Yani teori ışığında hegemon olabilmenin koşulu ekonomik ve askeri maddi güç kapasitelerine erişmektir. Askeri güç kapasitesine erişen devlet bunu ekonomik gücü ile destekleyerek öncü olarak oluşturduğu düzeni koordine edebilmelidir. Bu maddi güç kapasitesine erişen devlet diğerleri üzerinde kontrol sağlayabilir ve hegemon olabilir.

Gilpin, *Global Political Economy* (2001) kitabında hegemonik istikrar teorisini savunan Barry Eichengreen, Robert Mundell, Bruno Frey ve Mancur Olson gibi ekonomi uzmanlarının görüşlerine de yer vermiştir. Gilpin de dâhil tüm bu uzmanlar bir hegemonyanın varlığı ile dünyanın daha iyi işlediğini ileri sürmüşlerdir ve görüşlerini desteklemek için ABD üzerinde örneklerle değerlendirmeler yapmışlardır. Hegemon ile

uluslararası işbirliği² sağlanacak, uluslararası sorunlar rahat çözülecek, uluslararası para istikrarı sağlanacaktır. (Gilpin, 2001: 95-96)

Hegemonik İstikrar teorisi dünya ekonomisinde giderek artan karşılıklı bağımlılık ilişkisinin ve buradaki sorunlarına çözümlerin bulunmasında hegemonyanın daha da ihtiyaç duyulan bir unsur olduğunun kanıtı olarak gösterilmektedir. Laissez-faire koşulunun sürdürülmesindeki misyonu ile ABD bu güce yakıştırılmaktadır. Teori ABD hegemonyasını meşru kılmaktadır (Gamble, 2007: 256). Hegemon, liberal ekonomik sistemde üstlendiği rolde kazançlı çıkacaktır. Daha küçük devletler de bu sistemde hegemon güç kadar kazançlı çıkabilecektir. Bu durum sayesinde hegemonya diğerleri tarafından zor olmaksızın kabul edilecek ve meşrulaşacaktır. Ancak bazı durumlarda sistemin işleyebilmesi için küçük devletler hegemonyanın baskın gücüne boyun eğmek durumunda kalacaktır (Snidal, 1985: 1-12).

Özetle, askeri güç odaklı perspektifi ile realizm, uluslararası ilişkileri anlamlandırmakta yetersiz kalmakta ve açığı Gilpin ve diğer uzmanlar ekonomik faktörlerin de etkinliği ile kapatmaya çalışmaktadır. Hegemonik istikrar teorisine göre, hem politik hem ekonomik unsurların bir arada değerlendirildiği hegemonya, dünya düzenindeki istikrarı sağlamak için tek şarttır. Uluslararası ticaretin boyutunun ve devlet dışı çok uluslu firmaların sayısının artması gibi unsurlar durumu zorunlu kılmıştır. Tüm gelişmeler ışığında var olan sistemi koordine edecek bir lider gerekmektedir. Hem askeri hem siyasi ve hem ekonomik olarak gücü olan bu lider uluslararası sermaye akışında, mallar için piyasa sağlamada, finans sisteminin sağlanmasında, likidite sağlamada, kur oranlarını düzenlemede meydana gelebilecek uluslararası sorunlarda koordine edici bir sorumluluğa sahiptir. Devlet merkezli güç uluslararası firmaların etkin olmasında da önemlidir. O dönemde, ABD'nin bahsi geçen bu sorumlulukları yerine getirebilecek kapasitede olması ona istikrarı sağlaması için kurulacak düzenin öncülüğünü yapmasıyla hegemon rolünü vermiştir.

² Bu teorideki işbirliği boyutu Liberal Kurumsalcıların hegemonyayı ele alırken vurguladıkları işbirliği boyutu kadar öne çıkmamaktadır.

1.1.2. Liberal Kurumsalcılar

Amerikan hegemonyasının sorgulanmaya başlandığı ve realist bakış açısından mevcut düzenin tanımlanmasının yetersiz kaldığı 1970 sonrası dönemde liberal kurumsalcılar tarafından da hegemonyaya yeni bakış açılarının getirilmesi söz konusu olmuştur. Devlet merkezli realist yaklaşımlar ve kuramlar, farklı uluslararası ilişkiler çalışmaları ile eleştirilmeye başlanmıştır (Krasner, 1983: viii). Hegemonik istikrar teorisini savunan neorealistlere karşı yaptıkları eleştiriler ile kendi görüşlerini uluslararası işbirliği ve örgütlenme unsurlarına oturtan liberal kurumsalcıların başında R. Keohane, J. Nye (Eralp, 2005: 147-148) ve J. Ikenberry (Ikenberry, 2005) gelir.

Liberal kurumsalcılara göre bir hegemon olabilmenin en önemli koşulu ekonomik güçtür. Hegemon, serbest piyasanın lokomotif konumunda olabilmelidir. Sahip olduğu ekonomik gücünü iş birliğinin oluşturulduğu düzende kullanabilecektir. İşbirliğini sağlayabilecek kapasitede olması beklenen hegemon, istikrar için düzenin kurallarını koyabilmelidir. İşbirliğine teşvik için kendi kültürünü ve dünya görüşünü diğerleri üzerinde etkileyebilecek kapasitede olmalıdır. Askeri güç, öne çıkmamakla beraber hegemonun sahip olması gereken koşullar arasındadır. Çünkü askeri gücü ile mevcut ekonomisini koruyabilmelidir.

Liberal kurumsalcılar yetersiz buldukları neorealistlerin görüşlerine karşın *uluslararası işbirliği* kavramına yönelmişler ve bunun için de hegemonyanın gerekliliğine inanmışlardır. Hegemonyanın işbirliğini sağlayabilmesi için hem gerekli hem de yeterli bir koşul olduğunu savunurlar. Uluslararası işbirliğine önem verilip örgütlenme yolu seçilirse, ki bu bir hegemon aracılığı ile sağlanır, sistem daha iyi yorumlanmış olacaktır. Burada asıl önemli olan ve hegemonik istikrar teorisinden kendini ayıran hegemonyanın belli koşullarda zayıflasa bile düzenin işbirlikçi ve örgütsel yapısı sayesinde istikrarın devam edebilecek olmasıdır. Örneğin, 1960'ların sonlarından itibaren ABD'nin liderliği giderek sorgulanmaya başlanmış ve etkinliği azalmıştır. Ancak ekonomideki karşılıklı bağımlılık sayesinde ABD dünya ekonomisi içerisinde kalmaya devam etmiştir. İşbirliği ortadan kalkmamıştır. (Keohane, 2005: 9,32).

Görüşün en önemli savunucu Keohane'ye göre devletler yararlı bir işbirliği kurabilmek için *uluslararası rejimleri* oluştururlar. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) buna bir örnek teşkil edebilir. Bu şekilde hem örgütlenmiş hem de istikrarlı bir yapı için uluslararası rejimler belirlenmiş olmaktadır. (Keohane 2005: xi). Krasner'ın *International Regimes* (1983) adlı kitabında da aktardığı gibi uluslararası rejimler örgütlenmeyi sağlayabilmek için aktörlerin belirli bir alana yönelip uygulamayı taahhüt ettiği normları, prensipleri, kuralları ve karar-verme süreçlerinin prosedürlerini içermektedir (Krasner, 1983: 1). Yani yapılacak olan işbirliğinin çerçevesi ve oyunun kuralları belirlenmektedir.

Keohane'ye göre (2005), liberal ekonomideki işbirliği *karşılıklı bağımlılık* durumunu da doğurmaktadır. 1945'ten beri ekonomik olarak meydana gelen bu karşılıklı bağımlılık durumu taraflar için hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Büyüme ve refah dağılımı gibi olumlu sonuçlar doğururken, enflasyon ve işsizlik gibi olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedir. Ticaret ve uluslararası finansın istikrarlı sağlanabilmesi için uluslararası liberal düzenlemelerin karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olan uluslararası işbirliğine ihtiyacı vardır. Bu düzenlemeler de bahsedildiği gibi birtakım kuralları, prensipleri, kararverme süreçlerinin prosedürlerini ve normları içeren uluslararası rejimlerden oluşmaktadır (Keohane, 2005: 5,8).

Keohane (2005), ABD'nin savaş sonrası dönemde (1945 sonrası) hegemon olduğu konusunda realistlerle hem fikirdir. Buna karşılık Keohane hegemonik istikrar teorisini eleştirmektedir. Bunlar, uluslararası rejimlerin oluşmasından sonra hegemonyanın devam etmesinin bir zorunluluk olmadığı, hegemonya sonrası işbirliğinin devam edebileceği yönünde olmuştur (Keohane, 2005: 32). Ayrıca istikrar oluşturmada bir hegemon olması gerektiğini de kabul etmekte ve hegemon olanın ekonomik etkinlik alanlarını koruyabilmesi için askeri baskınlık algısı yaratmayacak şekilde yeterli askeri güce de sahip olmasını savunmaktadır. Keohane bu duruma 1945 ile 1983 yılları arası ABD askeri gücü ile SSCB tehdidine karşın hem müttefiklerini korumasını hem de askeri gücünü Orta Doğu'daki istikrarı engelleyici unsurlara karşın kullanmasını örnek olarak göstermektedir (Keohane, 2005: 41).

Keohane'nin ekonomik yaklaşımı ve diğer yandan sert bir algı yaratmadan askeri varlığı da gerekli görmesinden farklı olarak Joseph Nye ise yumuşak güç (soft power) yaklaşımı ile uluslararası ilişkilere katkılarını sunmuştur. Hegemon, kendi kültürünü popüler bir kültür olarak sunar ve bu popüler olmanın getirileri sayesinde *diğerleri* üzerinde etkili olur. Nye'a göre (2005) yumuşak güç, uluslararası meselelerde uzun vadede istenileni elde etmek için en uygun araçtır. Yumuşak gücü ile kendi isteklerini *diğerlerinin* de istekleri olarak yansıtabilmek önemlidir. Diğer aktörlerin tercihleri yumuşak güç ile yönlendirilmiştir. Bu sayede hegemonun kendi değerlerinin, kültürünün, politikalarının ve kurumlarının *diğerleri* üzerinde hayranlık uyandırılması ile hep popüler kalması sağlanarak etki yaratılmış ve hegemonyası kabul edilmiş olunur. Uluslararası kurumlar yumuşak gücün etkisini arttırır (Nye, 2005: 15,37). Nye'in yumuşak güç yaklaşımı hegemonya'nın rıza boyutuna bir atıf gibi düşünülebilir. Nye, yaklaşımında rıza boyutunu vurgulamasa da zor kullanmaksızın hegemonyanın kabul edilmesi açısından birbiri ile ilintili kullanımlardır.

Nye'in kitabında (2005) aktardığına göre;

“Eğer bir ülkenin kültürü ve ideolojisi çekiciyse, diğerleri daha istekli bir biçimde onu izler. Eğer bir ülke, uluslararası kanunları, çıkarlarına ve değerlerine uygun biçimlendirirse, eylemlerinin başkalarının gözünde meşru görünme olasılığı fazladır.” (19).

Çıkarlara ulaşmada zor kullanmayı tercih edenlerin aksine yumuşak gücü ile hegemonyasını kabule iten bu yöntemler geçerliliği bakımından daha etkindir. Kalıcılık açısından daha zemine yayılmış ve kısa süreli olmayan sonuçlar elde edilmesinde başarılıdırlar. Özendirme aracılığı ile zor kullanmanın aksine pozitif yaklaşımlar daha sindirilmiş bir ortam oluşturmaktadır. Nye'in yukarıda da sözünü ettiği gibi hegemonyanın *diğerlerinin* rızasını kazanması ile meşrulaşmış bir zemin oluşmaktadır.

Yumuşak güç ile rızanın sağlanmasının ardından işbirliği de hegemonik sistemin işlevinde önemli bir yer edinmektedir. II. Dünya Savaşı sonrası büyüyen ABD merkezli liberal ekonomik düzen bazında, liberal kurumsalcılar, diğer devletler tarafından gösterilen rızaya dayanarak hegemonu yüklenen misyonun işbirlikçi yapıda yerine

getirileceğini savunurlar. Ikenberry (2005), ABD'nin II. Dünya Savaşı sonrası liberal ekonomiyi düzen anlayışı içerisinde yaygınlaştırıp kapitalist sistemi kendi yönetiminde koordine ederek işbirliğini sağladığını ileri sürmüştür. Düzene Batı Almanya ve Japonya'yı ekleyerek içerisinde bir takım tavizlerin de bulunabileceği katılımcı ortamı yaratmıştır (Ikenberry, 2005: 88). Sağlanan ortam işbirlikçi yapının cazibesi ile şekillenmiştir.

Özetleyecek olursak, liberal kurumsalcılar bir hegemonun liberal ekonomi içerisinde işbirliğini sağlayan güç olmasından dolayı olması gerektiğini savunurlar. Rejimler işbirliğinin sonucu oluşur ve bu rejimler sistemin istikrarı için oluşturulmuş bir takım normlardan meydana gelir. Karşılıklı bağımlılığın liberal ekonominin bir sonucu olduğunu savunan kurumsalcılar, hegemonyanın askeri güçte etkinliğinin olması gerektiğini de düşünürler. Kendini farklı kılan ise, hegemonun gücünün zayıflamasına rağmen oluşan bu işbirliği ve örgütlenme ilişkilerinden dolayı düzenin istikrarına devam edebilecek olmasıdır. Başta gerekli olan hegemonik güç düzenin inşasından sonra devamlılığı için zorunlu bir unsur değildir.

1.1.3. Neogramsciyan Yaklaşım

1970'ler ile birlikte bahsi geçen hegemonyaya bakış açıları ve düzeni tanımlama çabalarında devlet merkezli hegemonyadan, işbirlikçi yapıya daha sonra da bunlara karşın eleştirel kuramcılarca sivil toplum ve rızaya dayalı hegemonya tanımı kendini göstermektedir. Robert W. Cox, Stephen Gill, William I. Robinson, Enrico Augelli ve Craig Murphy gibi akademisyenler Gramsci'nin görüşleri temelinde hegemonya kavramını eleştirel bir bakış açısı içerisinde incelemiştir. Her bir akademisyenin bazı durumlarda farklı görüşleri ile şekillenmesine rağmen genel bir Neogramsci yaklaşımdan söz etmek de mümkündür (Okur, 2012: 32). Eleştirel kuramlar adı altında hegemonya ile uluslararası ilişkilerde dikkatleri en çok çeken akademisyen Robert Cox'tur (Bostanoğlu ve Okur, 2008: 18). Cox'un büyük ölçüde etkilenecek geliştirdiği hegemonya tanımının özünü kavrayabilmek için Gramsciyan yaklaşımı ile hegemonyayı anlamak yararlı olacaktır.

İtalyan düşünür Antonio Gramsci kapitalist sistemin kullanmış olduğu *zor*'un egemen olanın iktidarını oluşturmada etkili olduğunu kabul etmektedir. Hegemonya *zorun zırhı* ile korunmaktadır (Robinson, 1998: 22). Ancak bu *zor* kullanma öne çıkarılmayıp gizlenerek diğer biçimlere odak olunması sağlanmalıdır. Yani hegemonyada etkili olduğu kabul edilen zor kullanımı ilk planda gösterilmemelidir. İdeolojik bir süreç ile toplumun onayını alarak elde edilen bir hegemonyadan bahsedilmektedir. Gramsci, İtalya üzerinden devlet yapısının çıkışına ve gelişimine dair tespitler yaparak hegemonya incelemesi yapmıştır. Yaklaşım, sosyal sınıfların hâkimiyeti hangi şartlarda ve koşullarda ele geçirdikleri ve hatta sürdürdükleri analizi üzerinden gitmektedir. Çünkü burjuvaziyi devirmek, onun hâkimiyeti nasıl ele geçirdiğini öğrenebilmekle ilgilidir. Bu durumda Gramsci'ye göre, hegemonya fiziki güç veya zorlama ile entelektüel, ahlaki ve kültürel iknayı veya rızayı bir arada tutabilen sosyal ve politik hâkimiyet sağlayabilme yetisidir. Devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkide rıza, zor kullanımına oranla daha etkili olmaktadır (Okur, 2012: 41).

Sivil toplumdaki hegemonya mücadelesi ile alternatif devlet oluşturma Gramsci'nin incelemesinin asıl konusunu oluşturmaktadır. Devlet ile ona yüklenen güç vasfında hegemonya kavramının diktatörlük ile aynı algıda kullanılması düşülecek en önemli hatalardandır. Devleti, siyasi toplum içerisindeki eylemleri ile sınırlanmış bir olgu olarak sonsuzlaştırmak yanlıştır (Gramsci, 2011: 129-30). Bu açıdan Gramsci'ye göre devlet yapısı asıl olarak sivil toplum ve politik toplum olmak üzere iki yapıdan oluşmaktadır. İktidarı oluşturan ana etken hegemonyadır ve hegemonya ise kültürel, ahlaki ve entelektüel ikna ile sağlanmaktadır. Siyasi evredeki sosyal iletkenlerin hâkim olmasıdır (Okur, 2012: 41). Hâkim sınıfın çıkarları diğer sınıfların çıkarlarına yansıtılarak arasında bir bağ kurulmaya çalışılır. Sosyal hayatta kendiliğinden kabule dayanan bir hâkimiyet ortamı, bir hegemonya yaratılır. Böylelikle, hem ast sınıfların (subordinate groups)/alt yapıların, hâkim sınıflar (dominant groups)/üst yapılar ile bağını sağlar hem de hâkim sınıfların kendi aralarındaki birleştirici unsuru sağlar (Robinson, 1998: 22). İdeolojiler bu evrede, oydaşma sayesinde farklı sınıfları ortak bir havuzda birleştiren unsurdur (Üşür, 1997: 28-29).

Gramsci'nin ileri sürdüğü gibi hegemonik oluşumların başarısı alt yapı ve üst yapı arasında oluşan organik ilişkideki *tarihsel blok* kurma ile kendini gösterir. Tarihsel

blok ekonomik alt yapı ile bu alt yapının siyasal ve ideolojik üst yapısı arasındaki karşılıklı ilişkiye tekabül etmektedir. Dar anlamli sektörel çıkarlar geniş anlamli siyasal çıkarlara dönüşürken entelektüel, ahlaki ve siyasal pratiklerin uygulanması gerekmektedir. Böylece çıkarlarına ulaşmada özgürleşmiş ve meşrulaşmış bir ortam oluşabilmektedir. Gramsci tarihsel blok kullanımını, amaçlanan bir hegemonya oluşumunda çaba sarf eden belli sınıf ittifaklarının veya ulusal-popüler güçlerin yürüttüğü tartışma açısından ele almıştır. Bu durumda hegemon blok egemen sınıflar ve diğer yandan halk kitleleri üzerinde siyasal, ahlaki, entelektüel liderliğe erişebilecek dayanaklı bir sınıf iktidarındır (Jessop, 2005: 349-50).

Kapitalist yapı içerisinde böyle bir hegemonya kurulması aslında sistemin kendisinin sınıflara sunmuş olduğu bir olanaktır. Sınıf mücadelesi getiren yapılar eğer ki sınıf bilinci kavranabilirse işçi sınıfı ve müttefiklerine ideolojileri sayesinde hegemonyasını kurdurabilirler. Yapısal bir zorunluluk olmamakla birlikte tarihsel blok oluşumu da sınıf mücadelesinin şekillenmesinde bir etkidir. Bu bağlamda hegemonya, egemen olmak isteyen belli bir sınıfın diğer sınıfların da desteğini alarak belli bir ideoloji doğrultusunda sistemin yeniden üretimini sağlamasıdır (Üşür, 1997: 33-34).

Hâkim sınıfın olası bir durumda hegemonyasının zayıflaması söz konusu olmuş ise pasif devrimler aracılığı ile bu tehlikeyi bertaraf etmesi de söz konusu olabilmektedir. Yönetici sınıf üzerindeki hegemonyanın sorgulanması sonucu sivil toplumu yeniden organize edilerek bu baskılar bertaraf edilmeye çalışılır. (Okur, 2012: 52). Birbiri ardına yenilikler yapılır ve en önemlisi bu yeniliklerin yukarıdan başlamasıdır. *Pasif devrimler* Neil Davidson'un belirttiği gibi *yukarıdan devrim*'ler olarak gösterilebilir (Morton, 2011).

Üst yapı vurgusu ile toplum yapılarına önem veren Gramsci kendisinden sonra birçok akademisyeni etkilemektedir. Neogramsciyan yaklaşımın öncülerinde Robert Cox da bu kişilerdendir. Ayrıca Neogramsciyan yaklaşım sadece Gramsci'nin görüşlerinden de ibaret değildir. Cox, hegemonyayı tek bir devletin baskınlığından ziyade, baskın devletin rızaya bağlı kalarak ideolojiler üzerine kurmuş olduğu düzendeki baskınlığı olarak kullanır. Devlet, devletler ya da önde gelen sınıfların egemenliklerinin devamlılığı için egemenlik altına aldıklarının memnuniyetlerinin sağlanması da gerekmektedir (Cox, 1987: 7). Hegemonyayı devletlerin iktisadi ve

askeri yeterliliklerinin etkisi ile oluşan tahakkümünden ziyade, uluslararası ilişkilerde belli çıkarlar bütünü olarak ele alır. Hegemonya, devlet içerisinde egemen sınıfların sınıfsal güçleri ile kurgulanan ancak dünya çapında yayılan fikirlerin kabulü ve kurumlar ile desteklenen bir uzlaşma evresidir. Belli normlar ile dünya düzeninin kolektif imajını yansıtır (Cox, 2011: 162).

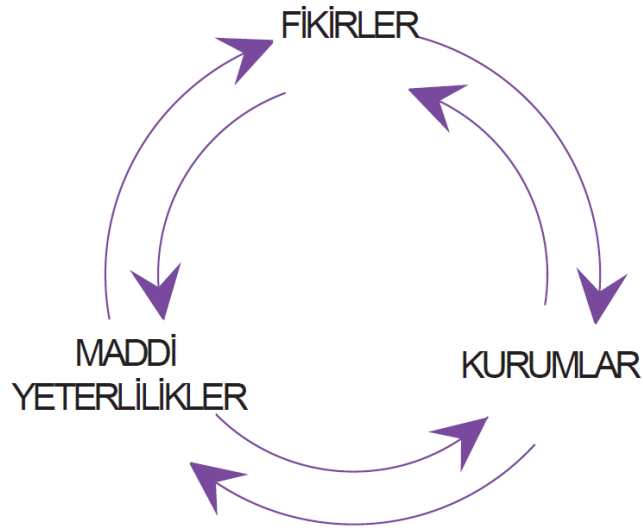
Cox, neorealizm eleştirisini de değişimi görmezden gelinmesi üzerine yapmıştır. Uluslararası ilişkilerde kuramsal boşlukların olduğunu düşünmektedir. Neorealistlerin yaptığı hataya düşmemek için sadece mevcut politik bilimlerle yetinmemiş, devlet gücündeki maddi ve ideolojik kaynakları ele almış; sosyal düzen, kültürel ve ekonomik kuvvetler vurgusu yapmıştır. Neorealistler kadar devlet merkezli bakmayan ancak devleti görmezden de gelmeyen bakış açısından sosyal kuvvetlerin önemini vurgular. Sosyal kuvvetler; üretim süreci, sınıflararası ilişki ve siyasi güç ile ilişkilendirebilir (Bostanoğlu ve Okur, 2008: 28).

Hegemonya, dünya üretim sisteminin tüm ülkeleri etkilemesinde, yani üretim tarzında yatmaktadır. Diğer ülkelerin sosyal sınıfları ile mevcut ülkenin sosyal sınıfı bağlantılar kurabilirler. Bu bağlamda hegemonyanın siyasi, sosyal ve ekonomik bir bütün halinde incelenmesi önerilmektedir (Eralp, 2005: 173). Belli bir toplumdaki üretim yapısı o toplumun sınıfsal yapılarının oluşumunda etkilidir. Sınıflar, üretim ile mevcut toplumun devleti arasındaki bir bağ olarak görülmektedir. Ayrıca dünya üretim sisteminden dolayı üretim yapan ülkeler ile diğer ülkeler bağlantı halindedirler. Baskın olan ülkenin sosyal sınıfı bu sayede diğer ülkelerin sosyal sınıflarından kendine müttefikler bulabilmektedirler. Farklı ülkelerdeki sosyal sınıfların ortak ideolojiler çevresinde toplanması ile küresel sınıflar oluşmaya başlamaktadır. Sonuç olarak toplum yapısı devletlerarası alanda daha da büyümektedir. Dolayısıyla devlet de kendini oluşan bu uluslararasılaşmış sisteme uyarlamaktadır (Cox, 1987: 6-7).

Bahsi geçen düzen, güçlü bir devletin güçlü olmayanın üzerindeki baskıyı tanımlamasından ziyade devlet ve sosyal kuvvetlerin içerisinde bulunduğu bir oluşumdur. İçerisindeki tüm aktörleri etkileyecek bir yapıya sahip durumdadır. Baskın bir devletten söz etmenin olanağı bulunmamaktadır. Üstünlük, diğerlerinin onayı ile kabul edilmiş bir durumda görülür. Cox tarafından ele alınan hegemonya bakış açısı ile *güçlünün daha az güçlü olan üzerindeki baskısı* gibi basit güç ilişkileri ile yapılan

açıklamalara farklı bir perspektif getirilmektedir. Bu bakış açısı içerisinde hem siyasi hem sosyal varlığı olan *tarihi yapılar* kavramının vurgusu yapılmıştır. Tarihsel yapılar hegemonik sosyal sınıflar olmaksızın oluşmamaktadırlar (Cox, 1993: 49).

Yapıların içerisinde hegemonya ilintisi *şekil 1.1*’de görüldüğü üzere üç unsurdan oluşmaktadır: *maddi kaynaklar* (örneğin teknoloji), *kurumlar* ve *fikirler*. Maddi kaynaklar, üretim biçimini, üretim biçimi de sınıfsal yapıları etkilemektedirler. Kurumlar, hegemonyadaki yapı lehine çalışmaktadırlar. Fikirler ise, ortak bir çıkar ve ideoloji etrafında toplanmayı ifade etmektedirler. Ayrıca, bireyler ve grupların yapılar içerisindeki eylemleri bir takım sınırlamalar ve baskılar ile şekillenebilmektedir. Bireyler, baskılara karşı çıkabilirler ya da rıza gösterebilir ancak reddedemezler (Cox,1996: 10).

Şekil 1. 1: Cox hegemonya dönüşüm ilintisi

Hegemonyalar zaman içerisinde *karşı-hegemonyaları* da doğurabilirler. Üst yapısal kuruluşlarda organik krizlerde önemli ölçüde zedelenmelerden dolayı hegemonya sorunu kendini gösterebilir. Sivil toplum bu aşamada örgütlenme yolunu seçer ve yeni bir tarihsel bloklaşma oluşturur: karşı-hegemonya kendini gösterir. Karşı-

hegemonya global seviyede olabilirse başarıya ulaşabilir. Farklı sınıfsal ittifaklar, küresel dayanışmalar ve çoğulcu bir dünya düzeni yaratabilir (Eralp, 2005: 176).

Dünya düzeni aslında Cox'un tarihsel yapıları ifade ediş biçimidir. Tarihsel yapılar, devlet şeklinin fikirler ve maddi kaynaklar ile şekillenmiş hatta değişime uğramış halidir. Uzun zaman diliminde geçmişin değerlendirilmesi anın belirsizliğinden kaynaklanmaktadır (Okur, 2012: 196). Bu bağlamda Cox'un *Power, Production and World Order* kitabı uzun dönemi ele alan tarihsel süreç analizleri ile oluşmaktadır. Liberal tarzda dünya düzeninin başlangıcını 19. yüzyıl olarak ele alır. Tarihsel süreç incelemesinde İngiliz hegemonyasında tarihsel bloklar arasındaki görev dağılımının vurgusu yapılmıştır. Yani tarihsel bloklar hegemonyayı canlandırır. Bloklar arası görev dağılımında da politika aristokrasinin işi, ekonomi ise burjuvazinin görevidir. Sistem herkesin kendine düşen görevi yapması ile işlemekte ve işbirliği yapılmaktadır (Cox, 1987: 128). Ancak yapılan uzun dönem incelemesinde 19. yüzyıl sonları ile başlayan ve dünya savaşlarına kadar olan dönemi ise hegemonsuz dönem olarak nitelemiştir (Cox, 1987: 152). II. Dünya Savaşı sonrası dönem ile Amerikan hegemonyası kendini göstermeye başlamıştır. *Pax Americana* olarak adlandırılan dönemi, Cox'un uluslararası ilişkiler içerisinde ele aldığı hegemonyaya en uygun kullanışı olmaktadır (Okur, 2012: 199).

Amerikan hegemonyasının yükselişinde rıza faktörü bir hayli önemli konumdadır. Diğer yandan yükselişteki önemli bir faktör de üretim biçiminin dünya modeli olarak gösterilmesidir. Böylelikle Amerikan üretim modeli bir dünya modeli haline gelmiştir. Marshall Planında içerisinde olduğu Amerikan hegemonik faaliyetleri iş birliği amaçlanarak Avrupa iç politikasının şekillenmesinde ve neoliberal devletlerin Amerikan modeli üzerinden oluşturulmasında etkili olmuştur. Amerikan modeli herkesin az veya çok kazançlı çıkacağı vaadi edilen bir modeldir. Amerika örnek gösterdiği ekonomisini rıza sağlayarak diğerlerine yaymayı amaçlamıştır. Teşvik sağlanarak oluşturulan yaptırımların olduğu dünya sisteminde Bretton Woods sistemi, Amerikan askeri harcamaları ve Amerikan şirketlerinin ulusaşırı faaliyetleri hegemonyanın kaynakları haline gelmiştir (Cox, 1987: 216).

En genel anlamda neogramsciyan bakış açısıyla hegemon olabilmenin koşullarına değinilecek olursa en başta rıza sağlanabilmesi gelmektedir. Hegemon olan,

diğer grup ya da devletler üzerinde kendi liderliğini garanti altına alabilecek kapasitede olmalı ve bunu da diğerlerinin memnuniyetlerini sağlayarak yapmalı. Bu açıdan, askeri ve ekonomik maddi kaynaklar ve kurumlar rıza unsurunu destekleyen bileşenlerdir. Hegemon, hâkim olduğu tüm alanlarda ortak çıkar algısını yansıtmalı ve bu da hegemonyasına yönelik bir rıza göstermeyi doğurmalıdır.

Tüm veriler ışığında neogramsciyan bakış açısından, hegemonya, dünya hâkimiyeti için mücadele eden devletlerin bu bağlamda zora dayanan bir kullanımdan ziyade temeli daha yaygın ve sağlam bir boyutta olmalıdır. Bu bakımdan dünya düzeni ve yapısal olarak düzeni oluşturan etmenlerin işlevi önemlidir. Üretim sistemi içerisinde diğer ülkeler ile ittifaklar kurabilen sosyal sınıflar maddi faktörlerin yanı sıra onaya dayalılığı vurgular. Sosyal sınıflar neogramsciyan yaklaşımda öne çıkan unsurdur. Maddi unsurlar göz ardı edilemez, ancak rıza unsuru daha çok vurgulanan etmendir. Hegemonya, hâkim devletin diğer devletlerce kabul edilen tüm fikirlerine rıza gösterilerek uyum sağlanmış hali; maddi kaynakların, fikirler ve kurumlar ile iç içe geçmiş şeklidir.

1.1.4. Dünya Sistemi Yaklaşımlarında Hegemonya

Dünya Sistemi yaklaşımı üzerinden hegemonya değerlendirmesi yapan uzmanlar, uluslararası ilişkilerdeki aktörlerden veya hegemonyanın kaynaklarından ziyade süreç incelemesi yaparak sistemin kendisine vurgu yapmışlardır. Kesintisiz sermaye birikimi temelli oluşan *dünya-sistemi* bakış açısı ve diğer yandan hegemonyanın *döngüler* halinde yenilendiği yaklaşımları ile sistemci görüşlerini yansıtmışlardır. Bu görüşleri savunanlar, dünya üzerinde var olmuş güçleri tarihsel olarak incelerler. Tarihsel incelemelerinde yapıların ve süreçlerin döngüler halinde oluşması önemli bir yer teşkil eder. Kapitalizmin ortaya çıkışı ve buradaki sermaye birikimi unsuru mevzu bahis olan yapıları şekillendirmektedir. Hiyerarşik bir yapılanmanın *merkez-çevre* bağlamında incelendiği yaklaşım bir bütünlük halinde savunulmanın dışında farklı görüşleri de içerisinde barındırmaktadır.

Dünya sistemi üzerine analizler yapılırken en tartışılır konulardan biri sermaye birikiminin ve dünya tarihinin 500 yıl mı yoksa 5000 yıl kadar öncesinden mi

başlatıldığı üzerine olmuştur.³ Bu tartışma, yapıların oluşumunda etkili olan unsurların değerlendirilmesinde önemli bir hal almıştır. Dünya sistemleri analizi ulusal devleti baz alan klasik analizlerden ziyade *dünya-sistem* algısı ile inceleme yapan bir bakış açısıdır. Siyaset bilimcilerin ulusal politik yapıları, iktisatçılar ulusal ekonomileri incelerken dünya-sistem kuramcıları tüm bunların yerine tarihsel sistemin kendisinin incelenmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Wallerstein, 2004: 36). Süreç incelemesi ile hegemonyanın oluşumuna yönelik analizlerin yapılabileceği görüşündedirler.

Başta Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills'in ekonomik süreç temelli ele aldığı sistemci yaklaşım, dünya-ekonomi biçimi olan modern dünya-sistemi'ne uygulanmıştır. Merkez-çevre analizi açısından modern dünya, kapitalist bir dünya-ekonomi'sidir. Daha öncesi de (16. yüzyıl öncesi) dünya-ekonomisi var olmuştur ancak en uzun ayakta kalan gelişmiş yapı bu dönem ile başlamış ve bu da tamamen kapitalist olmakla başarılmış bir dünya-ekonomisi olmuştur. Merkez-çevre ilişkisine has olan üretim süreçlerine katılım ile iş bölümleri oluşmuştur. Baz alınması gereken unsur ise devlet değil üretim sürecinin kendisidir (Wallerstein, 2004: 36-37). Üretim süreçleri, hegemon olabilecek güçlerin sivrilmesine vesile olmuştur.

Immanuel Wallerstein merkez-çevre ilişkisinin kapitalist sistemin oluşumundaki etkisi üzerine dünya sistemi yaklaşımının önde gelen savunucularındandır. Wallerstein 16. yüzyıl ile kapitalizmin doğuşunu baz alarak dünya sisteminin sermaye birikiminde yatan bir unsur olduğunu ancak bu sermaye birikiminin *kesintisiz* sermaye birikimi olduğuna değinmiştir. Böylelikle ABD hegemonyasının kapitalist sistemi oluşturmada kesintisiz sermaye birikimi sağlanması ile ortaya çıktığı sonucuna varılabilir. Üretim süreci ile sağlanan birikim nasıl ki İngiltere'ye hegemonyasını kurmasını sağlamış ise, yine üretim sürecinin getirmiş olduğu sermaye birikimi sayesinde İngiltere'den sonra ABD de hegemonyasını kurmuştur. Görüldüğü gibi hegemon, kesintisiz sermaye birikimi sonucu Pazar üstünlüğünü elinde bulunduran kapitalist sistemin lideri ve kural koyucusu olandır. Bu durumda, askeri güç ve güvenlik gibi kavramlar göz ardı edilmektedir.

³ Dünya sistemi kuramını tarihsel başlangıcı açısından yapılan tartışmalarda kimi savunucular dünya sistemini M.Ö.'ye kadar götürebilirken Wallerstein gibi kimi savunucular ise Avrupa'da kapitalizmin 500 yıl önce doğuşu ile başlatır. Detaylı bilgi için bkz. "*Dünya Sistem Beş Yüzyıllık mı, Beşbin yıllık mı?*" Derleyen: Andre Gunder Frank ve Barry K.Gills.

Dünya-sisteminin karmaşık yapısına değinen Wallerstein 1500’lü yıllarda başlayan bu sistemin de saldırgan ve yayılmacı yapısından sonra çok da uzun süre dayanamayacağını ileri sürer. Zaten dünya-sisteminin özelliği de burada yatmaktadır. Kapitalizm hiyerarşik olan merkez-çevre yapısını oluşturur. Kesintisiz sermaye birikimi ile oluşan bu yapıda hegemonyaların oluşması onların düşüşlerine de neden olacaktır. Ancak asıl olan sistemin kendisidir: döngüdür (Frank ve Gills, 2003: 527-534). Bu görüş gereği, önceki hegemonik güçlerde olduğu gibi ABD de hegemon konumunu kaybedecektir.

Wallerstein dengelenmiş güçler ilişkisi şeklinde nitelendirdiği merkez-çevre ilişkisindeki merkez yapıyı tek imparatorlukların oluşumunu engelleyen bir unsur olarak görür. Tarih süresince kapitalizm içerisinde güç çıkışları olageldiyse de bu merkez-çevre ilişkisindeki iş bölümlerinden dolayı olası bir durum değil, olsa bile uzun dönemli değildir. Çünkü üretim süreçleri iş bölümlerini içeren bir sistemdir.

Kuram içerisinde sadece güçlü devletlerin zayıflar ile olan ilişkisi ele alınmak dışında güçlü devletlerin kendi aralarındaki ilişki de değerlendirilmektedir. Özü itibari ile kendi aralarında bir rakiplik söz konusudur. Anarşik bir düzende devletlerarası sistem döngüler halindedir. Burada yarı-çevre ülkeler de değerlendirilmelidir. Bu ülkeler mevcut konumlarını korumak hatta üst basamaklara çıkabilmek için umut taşırlar. Sermaye biriktiricisi üretici ve askeri bakımdan yükselme umudu ile hiyerarşinin üst aşamalarına rekabet ortamında çıkmaya çalışırlar. Ancak bu başarıya sadece bir kaçı varabilir. Tüm bunlar rekabetçi bir sistemin parçalarıdır ve güçlü devletlerin kendi aralarındaki yükselme çabalarının görüldüğü güç dengesinin bir bütünüdür. Devletlerin bu ortamda hâkimiyetleri sağlamalarında dünya-imparatorlukları ve hegemonya olmak üzere iki yöntemi vardır (Wallerstein, 2004: 90-91).

Wallerstein’a göre, hiç bir devlet modern dünya-sistemleri içerisinde dünya-imparatorluğu haline dönüşmemiştir. Çünkü imparatorluk sonsuz sermayeyi engelleyeceği için kapitalizmi öldürür. Ancak belirli dönemlerde hegemonyalarını kurabilmişlerdir. Üç güç şimdiye kadar kısa dönemlerle hegemonyalarını kurabilmiştir: Hollanda, İngiltere Krallığı ve ABD. Hegemonyalar uzun süren krizlerin ardından oluşan çöküşlerin sonucunda ortaya çıkarlar. Hegemonyalar hem düzen için hem de sadece kendisine has olmamakla birlikte diğer devletlerin de çıkarları için hizmet eder

ve kabul görürler. Yine de hegemonluk kısa sürelidir. Hegemon olan üretim verimliliği ve üstlendiği rol gereği askeri-siyasi sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Bu süreç pahalı ve aslında zayıflatıcıdır. Hegemonyası zayıflamaya başlar, askeri olarak zora başvurur ve sistem tarafından yok edilir (Wallerstein, 2004: 93). 11 Eylül sonrası ABD'nin yapmış olduğu askeri harcamalar ve “ya bizimlesiniz ya karşımızdasınız” söylemleri bu görüşü savunanlarca örnek olarak sunulmaktadır. Diğer yandan, hegemonya-rekabet ikilisi birikim merkezleri arasında politik-ekonomik egemenliğin birbirini izleyen bir döngüde sıralanır ve sistemi karakterize eder (Frank ve Gills, 2003: 50).

Merkez-çevre ilişkisinin 1500'den önce de var olduğunu, dolayısı ile dünya sisteminin Wallerstein'ın kapitalizmin başlangıcı olarak ele aldığı 16. yüzyıldan daha öncelerine dayandığını ileri süren Andre Gunder Frank ve Barry K. Gills (2003) dünya sisteminin en az 5000 yıllık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Frank ve Gills'e göre kuramın belli başlı işleyişi vardır. İlk olarak; dünya sistemi 5000 yıl öncesine dayanır. İkinci olarak; dünya sistemin motor gücünü sermaye birikiminde göstermiş, ancak Wallerstein gibi 1500'lerde değil çok öncelerinden başladığını ileri sürmüşlerdir. Üçüncü olarak; sistemin merkez-çevre ilişkisinde olduğudur. Dördüncü olarak; hegemonya ve rekabetin birbirini izlemesidir. Rekabetin birbirini izlemesi döngüler halinde istisnai olan hegemonyaları doğurabilmektedir. Son olarak; birbirini izleyen yükselme ve alçalmaların olduğu ekonomik döngüler mevcuttur. Frank ve Gills bu çerçevede dünya sisteminin hep sermaye birikim merkezli bir zeminde işlediğini ileri sürmektedirler (Frank ve Gills, 2003: 140). Sonuç olarak hegemonya aşağıda bahsedilecek olan George Modelski'nin tanımında olduğu gibi sadece politik-askeri nitelikte değildir.

Modelski ise bu sistemin politik ve askeri hegemonyasına vugu ile öne çıkmaktadır (Frank ve Gills, 2003: 50). Modelski 1492'den beri hegemonya liderliği için rekabetin birbirini izlediği analizini yapmıştır. Günümüz dünyası karakteristik özelliğini bu yıllardan sonra edinmiştir. Modelski, Wallerstein gibi sistemin hegemonik mücadele çerçevesinde 1500'ler ile birlikte şekil almaya başladığını savunmuştur. Bu süreç siyasi bir birikimi kapsamaktadır ve küresel ölçekli karşılıklı bağımlılıkları doğurmaktadır. Merkezi ve otoriter olan dünya siyasi yapısını (sistemini) denetleyen bir dünya devleti şimdiye kadar hiç var olmamıştır. Wallerstaine'a göre siyasiden ziyade

ekonomik bir birliktelik ile hegemonik çıkışların olduğu savunulurken, Modelski siyasi-askeri açıdan dünya gücü (hegemonya) vurgusu yapmıştır. Modelski'ye göre küresel sistemde ticaret, maliye, sanayi önemli rollere sahip olmuştur, ancak asla tek temel faktör olmamıştır. Wallerstein'in birikim süreci sonucu oluşan dünya sistemi yaklaşımına politik gidişatların sonucu olarak döngülerin olduğunu ve her bir döngünün sonucunda dünya gücü (hegemonya) çıktığını analiz eden Modelski, şimdiye kadar dört döngünün olduğunu ve beşincisini yaşamakta olduğumuzu ileri sürmüştür. Karşılıklı bağımlı sistemde dört güç baskın konuma gelmiştir: Portekiz, Hollanda, İngiltere ve ABD (Modelski, 2005: 3-30).

Tablo 1. 1: Modelski uzun döngü tablosu

Döngü	Hegemonya	Döngüye Neden Olan Savaş
1. 1494- 1580	Portekiz	İtalyan Savaşları
2. 1580- 1688	Hollanda	İspanyol Savaşları Hollanda Bağımsızlık Savaşları
3. 1688- 1792	Büyük Britanya	Fransız Savaşları
4. 1792- 1914	Büyük Britanya	Fransız Devrimi Napolyon Savaşları
5. 1914-	ABD	I. ve II. Dünya Savaşları

Kaynak: Modelski, G. (2005) Küresel politikanın uzun döngüsü ve ulus- devlet. *Uluslararası İlişkiler*, Sayı 7(2), 3-30.

Yeni ticaret yolları, sanayi devrimi, demir yolları gibi dönemin büyük buluşları döngülerin oluşmasında büyük öneme sahip olmuşlardır. Modelski'nin deyimi ile başat güçlük büyük savaşlar ile birinden diğerine geçmiştir (Modelski, 2005: 3-30). Bu şekilde 16. yüzyıl ile başlayan döngü dizisi *tablo 1-1*'de de görüldüğü gibi 5 büyük evre

geçirmiştir. Nihayetinde Amerikan hegemonyası dönemimizi şekillendiren büyük güç olmuştur.

Her döngü zayıf bir örgüt dönemi yaşamıştır. Küresel savaşlar küresel siyasi sistemi belirleyen unsurlardır. Her bir küresel savaş sonucu yeni bir dünya düzeni ve bu yeni düzen yeni bir hegemonya öncülüğünde çıkmaktadır. Çatışmadan avantajlı çıkan dünya gücü örgütlenmeye ve konumunu meşrulaştırma çabalarına girer. Ancak, düzenin enerjisi düşecek, rakiplerin dikkatini çeken güç isteği rekabete neden olacak ve çok seslilik kendini gösterecektir. Birbirini anlamayan seslerin olduğu o kötü başlangıca dönüp ve yeni büyük bir savaş meydana gelecektir. Sonuç: yeni bir hegemonya (Modelska, 2005: 3-30).

Wallerstain sisteminin işleyişini bir başlangıçtan başlatarak birikim ile oluştuğunu, Modelska de bu başlangıç analizinin doğru olduğunu, diğer yandan siyasi unsurların etkin olduğu döngüler halinde işlediğini ileri sürerken, oluşan döngüleri Kennedy ise büyük güçlerin inişleri çıkışları şeklinde yorumlamıştır. Paul Kennedy sistemin döngülerden meydana geldiğini her döngü ile oluşan yeni bir gücün/hegemonyanın çıkışı askeri ve ekonomik bir aradalık ile incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşü* (2005) tezi ile hegemon olan büyük güçlerin ekonomik ve askeri aşırı yayılma ile bu güçlerini yitirdiklerini savunmuştur. Ancak güçler arasında sistemli bir bağlantı kurmamıştır. Kennedy'e göre (2005) global ekonomik dengeleri ele alarak *büyük güçlerin* yükselişleri ve çöküşlerini hazırlayan faktörler sistemin bir döngüden ibaret işlediğini göstermektedir. Askeri çatışmalar ekonomik değişiklikler içerisinde incelenmelidir. Savaş dönemlerinde askeri gücün maliyetli bir şekilde kullanılması, bu devletlerin ekonomik kaynaklarını ne derecede kullandığı ve diğerlerinin ise ne derecede kullanmaktan çekindiği ilişkisi büyük güçlerin çıkışları ve düşüşlerini yakından ilgilendirmektedir. Sonuç ise büyümüş bir gücün değişmeden kalamayacağı gerçeğidir. Çünkü farklılık gösteren devletlerden biri diğerine göre daha fazla ekonomik ilerleme gösterebilir. Ancak daha fazla ilerleme gösteren aşırı *genişleme* ile gücünü sürdüremeyip zayıflamaya başlar. Bu zayıflığın nedeni dış yayılma ile kazanç elde etmek isteyen ülkenin belli bir süre başarı elde etmiş gibi görünse de nispi ekonomik gerilemelere doğru gitmesidir. Bu açıdan İspanya,

Hollanda, Britanya İmparatorluğu (ve günümüzde ABD) gibi devletlerin yükselmelerinin ve çökmelerinin meydana gelmesinde üretim ve gelir sağlama potansiyelleri ile askeri güç kapasiteleri arasında bağlantılı bir ilişki vardır (Kennedy, 2005: 13-14).

Özetle, sistemci yaklaşımda görüşlerini aktaran yazarların hegemonya oluşumuna bakış açıları askeri, ekonomik veya askeri-ekonomik güç kapasitelerine erişme kapsamında olmuştur. Bu açıdan hegemon olabilmek için maddi kaynakların edinimi ile güce erişmek gerekmektedir. Güce erişmiş bir devlet askeri ve ekonomik kapasitesi ile rekabetçi ortamda lider olabilmektedir. Bu da onu hegemon yapmaktadır. Ekonomik ve askeri büyüme hızında yarış ve sonrası bu edinimi sınır ötesine yayma isteği rekabetçi ortamı kızıştırır. Dünya rekabete açık bir hale gelir. Krizlerin kendini gösterdiği mücadele yarışının ardından gücü en fazla elinde bulunduran hegemon olur ve genişlemesini sürdürür. Ancak aşırı genişleme ile ekonomik çöküşünü de bu sayede hızlandırmış olur ve kendisine yeni bir rakip çıkar. Hegemonya kuralları çizerek bir güç tanımlaması yapar ancak sistem içerisinde yayılma ve çıkar korumanın aslında maliyetli ve yıpratıcı bir iş olduğundan zayıflar. Bu şekilde döngüler halinde yeni hegemonlar doğar; ancak aslında bu istisnai bir durumdur. Önemli olan sistemin kendisidir. Rıza boyutuna bu evrede yer vermeyen kuram, sistemin gerekliliği ile bu yönde ilerlemektedir. Tüm devletler birbirine benzeyerek dünya-sistemleri içerisinde sermaye birikimine devam edeceklerdir. Kimine göre öteden beri var olan sistem ilerleyecek kimine göre kapitalizm ile oluşan modern dünya-ekonomisi rekabetli atmosferinde mevcut döngüsünün evresini tamamlayacaktır.

1.1.5. Hegemonya Kavramına Dört Görüş Üzerinden Bakmak

Hegemonya kavramının her bir görüş tarafından farklı etkenler baz alınarak savunulması tüm beklentilerin tam anlamıyla giderilememesinden kaynaklı bir durumdur. Uluslararası ilişkilerin II. Dünya Savaşı ardından oluşan sistemde kendini geliştirmesi global ölçekli kavramların incelenmesine de neden olmuştur. Hegemonya kavramı mevcut sistemi tanımlamada bir ihtiyaca yönelik çıkmıştır. Bu çalışmada ele alınan dört hegemonya yaklaşımına dair görüşler de farklı bakış açılarını

değerlendirmektedir. Her bir kuramın savunduğu temel faktör bir açıdan zıt durumları savunurken bir taraftan ise ortak noktalarda buluşabilmektedir. Bu durum da hegemonya kavramına aslında tam anlamıyla tatmin edici bir genel görüşün olamamasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamız gereği de, her hangi bir görüşün hegemonya kavramı açısından uluslararası ilişkilerin ihtiyaçlarına tam anlamıyla karşılık verememiş olmasından dolayı tek bir görüşe bağlı kalınmayıp dört görüş birlikte incelenmiştir.

Hegemonik istikrar teorisi üzerinden değerlendirecek, maddi güç odaklı olmasından dolayı diğer kuramlarda geçen rıza unsuru vurgusu yapılmamaktadır. Bu bakımdan günümüz hegemonya kavramının kısmen tanımlamakta ancak sosyal normlara yapılan vurguların her geçen gün artmasından dolayı tam anlamıyla ihtiyaca karşılık gelememektedir. Zaten II. Dünya Savaşı sonra belirginleşen realizm ABD hegemonyasının 1950'ler ve 1960'lar boyunca bu çerçevede zirvede olduğunu göstermesine rağmen 1960 sonları ve 1970'lerde meydana gelen krizler ve değişimler aslında realizm çerçevesinden bakılan hegemonya görüşünde yeterli olunmadığını kanıtlamaktadır. Neorealizm bakış açısı ile yeniden yorumlanması ile ekonomik unsurların önemini göz ardı etmeyen görüş yine de sosyal normların hegemon konuma ulaşmadaki rolünü vurgulamada yetersiz kalmış, hatta gerektiğinde zora başvurulmasını öne çıkaran savunmasıyla hegemonya görüşünü günümüz koşullarında ahlaki değerler ile örtüştürmeyen bir algı oluşturmuştur. Maddi vurgusuyla Amerikan hegemonyasında bir bakış açısından uygun bir konuma oturtulabilmesine rağmen bu hegemonyanın sürdürülmesindeki kaynakların tümüne karşılık gelmemektedir.

Amerikan hegemonyasının bir diğer açıdan savunan liberal kurumsalcı bakış açısı ise işbirlikçi ve örgütsel yapıların vurgusu ile başka bir boyuttan bakmaktadır. Amerikan hegemonyası II. Dünya Savaşı sonrası kurmakta öncülük ettiği örgütlenme ve ittifak oluşturma düzeninin hegemonya oluşumunda önemli unsurlar olduğu savunulmaktadır. Kurallarının hegemon tarafından belirlendiği sistemin ancak işbirlikçi yapısı ile düzenin sağlanacağını savunulmasına rağmen sistemin devamlılığında Amerikan hegemonyasına bağlılığının vazgeçilmez bir unsur olmadığını ileri sürmüşlerdir. *Rıza* sağlama vasıtasıyla hegemon olabilmekte can alıcı bir aşamayı gerçekleştirirken maddi güçten de vazgeçmeyerek birlikte bir değerlendirme

yapmışlardır. Böylece düzenin Amerikan hegemonyasının zayıflamasına rağmen işleyişini koruyacağı tezi diğerlerinden farklılaşmaktadır. İşbirlikçi yapının bu işleyişte etkinliği öne çıkmaktadır. Ancak bu işbirlikçi yapıda devletlerin hegemonyaya rıza göstererek örgütlenmelere katılım sağlamalarının kaynaklarına yer vermemiştir. Hegemonun öncülüğünü yaptığı işbirlikçi düzende diğer aktörlerin rızasının hangi koşullarda edildiği ve hangi koşullarda bu düzene katıldığına yönelik yeterli vurgu yapılmamıştır.

Amerikan hegemonyasında askeri ve ekonomik algının günümüzde büyük bir yere sahip olmasından dolayı sosyal vurgular ile kendini gösteren Neogramsciyan yaklaşım da tam anlamıyla soruların hepsine yanıt verememektedir. Üretim biçiminden kaynaklı oluşan sosyal sınıflar üzerinden değerlendirme yapması ABD hegemonyasını tam anlamıyla tanımlayamamaktadır. Ayrıca üretim biçimi ile oluşan sınıflar, ABD hegemonyasının sorumlulukları arasında gördüğü etnik, dini çatışmalardan dolayı oluşan sınıflara karşılık gelememektedir. Diğer yandan, Neogramsciyan görüşte hegemonik düzendeki güç vurgusu fizikselden ziyade ahlaki ve entelektüeldir. Düzenin bir hegemon tarafından ahlaki ve entelektüel değerler ile sağlanması, Amerikan hegemonyasındaki yayılmacı politikanın bir ayağını oluştururken askeri ve ekonomik yaptırımları açısından mevcut hegemonyasını tam anlamıyla tanımlayamamaktadır.

Dünya Sistemi yaklaşımına göre büyük bir güç olarak görülen Amerika, sistem içerisinde istisnai bir durumda ortaya çıkabilecek hegemonya konumuna yüzyılımızda ulaşmıştır. Ancak saldırgan ve yayılmacı yapısı onu çöküşe de zorlayacaktır. Bu açıdan mevcut Amerikan hegemonyası sistemin sadece bir döngüsü, başka bir evresi olarak görülmektedir. Dolayısıyla, Amerika'yı hegemon yapan özel bir atıf ve uygulamış olduğu başarılı dış politikaların sonucuna yapılan bir vurgu yoktur. Görüş, başka her hangi bir devletin değil de hegemonyasını kurabilmiş olan öncünün neden ABD olduğunu açıklama bakımından yetersizdir. Günümüzde her konuda Amerikan vurgusu yapılmakta iken bu yaklaşımda vurgunun sistemin kendisine yapılmasından dolayı Amerikan hegemonyasını kavramakta yeterli görülememektedir. Diğer yandan farklı kültürlerin ve sınıfların vurgusu yapılmayarak sadece sistemin içerisindeki hegemonyanın ele alınması hegemonya inşasında ve sürdürülmesinde sınıfsal çatışmaların etkisine, bölgesel farklılıklara ve dış politikanın bu yerlerde uygulanışına

değinilmemiştir. Çünkü savunulan sistem, inişleri ve çıkışları ile bir döngüden ibarettir. Tarihin belli bir noktasını sistemin başlangıcı görerek birikim üzerine sistemi oturtmaları mevcut koşulların beklenen durumlar olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Tek fark aktörlerdir. Bu durum ise Amerikan hegemonyası üzerinden yapılan bir çalışmada Amerika'ya has normların değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır.

Amerikan hegemonyasının Orta Asya Enerjisi üzerindeki etkisinin inceleneceği bu çalışmada ele alınan hegemonya kavramını yönelik dört görüşün hiç biri bir bütün olarak Amerikan hegemonyasının kaynaklarını tanımlayamamıştır. Hegemonyanın kurulmasına ve sürdürülmesine yönelik analizler Amerikan hegemonyasına uygulandığında eksiklikler ile karşılaşmaktadır. Tek bir görüşün yeterli kalmadığı incelemede, *hegemonik istikrar teorisi* 'nden güç odaklı yaklaşımlar ile ABD'nin askeri ve ekonomik liderliği, *liberal kurumsalcı* yaklaşımdan ABD'nin işbirlikçi yapısı ve örgütlenmeler ile hegemonyasını pekiştirmesi, *Neogramsciyan* yaklaşımdan ideolojilerin oluşturularak ortak çıkarların yaratılması ve bunun ABD hegemonyasında nasıl değerlendirildiği ve son olarak *dünya sistemleri* yaklaşımından ABD'nin kapitalist ekonomik sisteme dayanarak hegemon olduğu ve ABD hegemonyasının günümüz konumu göz önünde bulundurulduğunda çöküşünün olabilme ihtimali görüşleri alınarak Amerikan hegemonyası Orta Asya enerjisi üzerinden değerlendirilecektir.

1.2. ABD Hegemonyasının Yükselişi

ABD kendi sınırlarındaki egemenliği sağladıktan sonra yükselen gücünü kullanarak dünya üzerindeki tüm bölge ve ülkelerde etkili olabilmek için uzun bir süreç geçirmiştir. Rıza ve zora dayalı ikili ilişkilerin harmonisini ve kurmuş olduğu uluslararası örgütlerin sistem içerisinde işleyişini diğer aktörlerin üzerinde göstermektedir. Uluslararası sistemde süper devlet olarak nitelenebilecek bir konumdadır. Sahip olduğu bu gücü diğerleri üzerinde hegemonya kurarak kullanması ise tarihin belli dönüm noktalarını başarılı bir şekilde avantaja çevirerek elde etmiş olduğu bir edimdir. Tarihe baktığımızda her ne kadar çok kısa bir süre gibi görünse de ABD'nin hegemonyasını elde etmesi uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Günümüz

başarısını elde edebilmek için Avrupa'dan gelen koloniler halinde başlayan kıtadaki oluşumun temelleri sağlam atılmıştır.

ABD sömürüden bağımsızlığa, bağımsızlıktan yayılmaya ve yayılmadan da dünya üzerinde etkin olmaya, dünya düzenini kurmaya, yani hegemon olmaya kadar evrimleşen bir süreç geçirmiştir. Geçirmiş olduğu evrimlerin içerisinde kökeni sabit kalmak kaydıyla benimsemiş olduğu farklı iç ve dış politika yöntemleri vardır. Dış politikada öncü rolünün dışında yeri gelince yalnızcılık yeri gelince tarafsızlık rolüne bürünmüştür (Çakmak, Öztürk ve Dinç, 2011: 8-9).

Avrupa'da 19. yüzyıl ile birlikte artan global ölçekli rekabete, finansa, emperyalizme ve serbest ticarete dayalı ekonomik sistem ön plana çıkmıştır. Yine aynı süreç Amerika'nın kolonilikten bağımsızlığa ve hatta oradan emperyalist işleyişte yer edinmesine kadar giden bir süreçtir de. Britanya'nın sahip olduğu hegemon konum 19. yüzyıl sonlarında artık sistemin yükünü kaldıramaz hale gelirken, iki dünya savaşı ile sonuçlanan mücadeleler yeni bir dönemin de başlangıcı olduğunu göstermektedir (Özen 2006: 3-31).

Sahip olduğu sanayi mallarına dayalı serbest ticaretini Alman ve Amerikan rekabet unsurlarından dolayı kaybetmeye başlayan Britanya, finans sektörü ile başka bir avantaj sağlamaya çalışmış ve hegemonyasını korumuştur. Ancak I. Dünya Savaşı'na geldiğinde ABD rakip olabilecek kadar güçlü bir konuma gelmiş ve yayılmacı politikada aktif bir şekilde hızla ilerlemiştir (Brzezinski 1998: 8). Ardından çok geçmeden II. Dünya Savaşının gerçekleşmesi Avrupa'nın tam bir çöküntüye girmesine neden olmuştur. Önceki kısımlarda ele aldığımız hegemonya kavramlarından dördüncüsü olan dünya sistemleri yaklaşımına göre Kennedy'nin tabiri ile geleneksel güçler savaş sonrası yavaş yavaş ortadan kaybolmaktadırlar. Ortaya çıkan güç boşluğu ise ABD için büyük bir fırsattı. ABD, Avrupa'nın mücadelelerden yıpranmış halde çıkılmasını kendine avantaja çevirerek Avrupa'yı kendi düzeninde istikrarlı hale getirmeye çalışmıştır. Japonya ve Almanya gibi ülkeleri de kurmuş olduğu sisteme sokmak düzenin işleyişi açısından önemli olmuştur. Hatta petrol gibi üretim için önemli bir faktör üzerinde denetimin kurulması da hegemonyasını sağlayabileceği düzenin bir parçasıdır. Enerjiye erişiminin sorunsuz sağlanması ve talepleri karşılayacak şekilde piyasaya güvenli olarak sunulması için bir düzen gerekmektedir. Özetle, bu düzenin

hegemonu ABD olmuştur ve tüm bunların işleyişini kapitalizmin lideri olarak sağlamıştır (Kennedy, 2005: 428-29). Hegemonik düzene ve hegemon konumuna tehdit oluşturabilecek diğer potansiyel güçlerin olası yükselmelerine engel olup kontrol edilebilir olmalarını sağlamış ve hegemonyasını sürdürmüştür (Yılmaz, 2008: 201).

ABD, kıta dışında bir ülke olarak dünya savaşlarından Avrupa kadar etkilenmemiştir. Avrupa'yı ancak kendileri kadar zayıflamış durumda olmayan, düzeni kurabilecek hatta kurduğu düzenin hegemonyasını sağlayabilecek kapasitede olan ABD gibi bir güç kurtarabilirdi. Çünkü Avrupa dönemi küresel boyuttaki bu savaş ile sona ermiştir (Brzezinski, 1998: 9). Yeni bir düzenin kurulması ve devamlılığının sağlanması zayıf çıkmış Avrupa aktörlerince gerçekleştirilmesi zor bir durumdur.

Savaş sonrası muazzam güçlenen ABD benimsemiş olduğu liberal ilkeleri bu sayede yayma fırsatı da bulmuştur. Zira amaçlanan sistem kurulup dünya geneline yayılması sağlandığı takdirde ayakta kalabilecek işleyiştir. Diğer devletlerce kabullenilmiş, istikrarlı, güçlü ve tüm dünyayı içine alan bir sistem amaçlanmaktaydı. Bunun için ilk atılımlar 1944'te Bretton Woods'da yapılmıştır. Ülkeler arası ulusal özerkliğe aykırı ve ayrımcılığa sebep unsurlar ortadan kaldırılmalı, hem de liberal çok taraflı düzen ile istikrar sağlanmalıydı. Bu bağlamda ABD, yapılan anlaşmalar ile refah devleti politikalarını sürdürmek için Keynesçiliği benimsemiştir (Ikenberry ve Hall 2005: 88-89).

Yeni bir düzen yaratma taahhüdü Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ve ardından GATT oluşumunu sağlamıştır. Böylece oluşan yeni pazardan yararlanmak isteyenler de düzenin kurallarına uymak zorunda kalmış ve ABD temelli sistemi benimsemişlerdir. Aksi takdirde sistemin dışında kalabilir ve sistemin bir parçası olmayarak yarar sağlayamayabilirlerdi. Diğer yandan Amerika'nın tüm idealleri dünyanın geri kalanına özendirilerek örnek olarak sunulmak istenmiş ve kurulan düzeni reddedenlere karşı ise havuç sopa ilişkisi ile ikna etmek devamlılık için izlenen stratejileri temsil etmiştir (Kennedy, 2005: 428-29).

ABD için NATO ve Avrupa Ekonomik Topluluğu benimsemiş olduğu sistemin oluşmasında kurulması gereken en önemli örgütlenmeler olmuştur. Kendi lehine bütünleşmiş bir uzlaşma ortamı kurmak hegemonyası açısından yaşamsal öneme

sahiptir. Muazzam askeri gücünü 1949'da kurulan NATO ile siyasi etkinliğini BM, G-8'ler ile ekonomik etkinliğini IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ile kullanıp hegemonyasını pekiştirme gayretindedir. ABD'yi hegemon konumuna taşıyan bu bütünün parçaları diğerlerinde olduğu gibi IMF örneğinde kendini göstermektedir. IMF'de üye devletlerin kararların alınması için kullandıkları oy oranları fona aktarılan para miktarına göre belirlenmektedir. ABD, fona aktarılan para miktarında lider konumdadır. Oy kullanımında %16,75'lik pay ile en yüksek oy oranına sahiptir. Bu da ona fiili veto hakkını tanımaktadır. Böylece, ekonomik gücünün sağladığı avantaj ile fona yüksek miktarda para aktarabiliyor olması ABD'ye yüksek oy oranı ve veto avantajını sağlamaktadır. Birleşik Krallık 4.29, Japonya 6.23, Almanya 5.81, Fransa 4.29, Rusya 2.39'luk oyları kıyaslamayı daha net yapacaktır⁴. Tüm gelişmeler dikkate alındığında özetlenecek olunursa, 1940'lar ve 1950'ler yoğunlukla uluslararası ekonomik ve politik kurumların Atlantik tarzda oluşumu ile geçmiştir (Keohane, 1993: 18; Yılmaz, 2008: 200).

Bu durum Keohane'nin *After Hegemony* kitabında da aktardığı üzere, savaş sonrası Amerikan merkezli rejimlere katılımın uluslararası ticaret ve ödemeler dengesi için istikrarlı bir uluslararası para fonu sağlanması, malların açık bir pazara ulaşımını engelleyici faktörlerin yok edilmesi ve en önemlisi istikrarlı bir fiyat üzerinden petrollere ulaşım amaçlanarak yeni bir sistem oluşturması olarak değerlendirilmiştir. Avrupa ve Japonya da güvenli enerji ulaşımı için katılım sağlayarak kurallar çizilmiştir (Keohane, 2005: 138).

Oluşan küresel ağ ile katılımcılara IMF ve Dünya Bankası çıkarlarının dünya çıkarları olduğu yansıtılmaya çalışılmıştır. Sistemin kökeni ABD çıkarlarına dayanmaktadır. Küresel savaşın küresel krizleri bu ortamın oluşmasına neden olmuştur. Odak noktasında ABD'nin olduğu birbirine bağlı bir mekanizma oluşturulmuştur. Diğer bir değişle, ABD teşviki ya da yönlendirmesi ile ortak karar alma sistemi oluşturulmuştur.

Küreselleşme, ABD hegemonyasının sağlanmasındaki araçtır. *Amerikan Barışı* (Pax Americana) ile küresel iç içelikle sağlanmıştır. Aslında bu başarı ABD'nin tek

⁴ International Monetary Fund (IMF), (<http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.aspx>), 10 Ocak 2014'te erişildi).

başına elde ettiği bir kazanım değildir. Kendi gücünden ziyade küreselleşme sağlayan unsurların ABD için hem zaman olarak bir fırsatın hem de araçların akıllıca kullanımının da sonucudur (Yılmaz, 2008: 201). Sonuç olarak, ABD ilk *küresel* güç olmuştur. Daha önceki hegemonyalardan farklı olarak günümüzde hemen hemen dünyanın her köşesinde ABD varlığı ve gücü bilinmektedir. Bunda gelişmiş iletişim ağlarının ve teknoloji çağının etkisi görülmektedir. Küreselleşme kavramının çok eski bir kullanım olmamasından dolayı ilk güçtür. Hatta Brezizinski'ye göre bu küresel üstünlüğün hızla ortadan kalkması uluslararası istikrarsızlığa neden olacaktır. Geçmişte var olmuş büyük güçlerin hiç biri küresel olamamıştır (Brzezinski, 1998: 22-31).

Genel olarak bakılacak olunursa, düzenin ABD öncülüğünde kurulması bir gereklilik olarak gösterilmeye çalışılmıştır. NATO örneğinde olduğu gibi Avrupa içi olaylara müdahil olma ile üretken ülkeler ABD'ye bağlanmıştır. Japonya gibi ülkelerin katılımını sağlayabilmek için ise askeri ve siyasi ilişkileri geliştirmiş Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi örgütler ile yine kilit rol olmaya çalışmıştır (Brzezinski, 1998: 29).

Demokratik yapısına uygun liberal Amerikan ekonomisi uluslararası kanunlar ve bahsi geçen kurumlar aracılığı ile kendi değerlerini empoze etmeye çalışmıştır. Dünya Ticaret örgütü (DTÖ), IMF, Birleşmiş Milletler (BM) ABD gücünü meşrulaştırarak politikalarının işleyişinde daha az direniş ile karşılaşıldığı yumuşak bir zemin hazırlamıştır (Nye, 2005: 19).

Kendisine verilen görevleri II. Dünya Savaşı sonrası tam anlamıyla yerine getiremeyen BM, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile daha fazla etkin olma fırsatı bulmuştur. Diğer yandan, devlet kontrollü düzen yerine daha çok uluslar ötesi kuruluşlar mühim olmaya başlamıştır. Örgütlere hayati meselelerin çözümünde ve devamında önemli görevler yüklenmiştir. Dünyada istikrarlı devletlerin olduğu varsayımı ile BM sadece bu devletleri bir araya getiren birleştirici bir unsur olarak görülmüştür. Ancak bu varsayımın yanlış olduğu da bir gerçektir. İstikrar dengeli dağılmış durumda değildir (Münkler, 2009: 228- 230).

Uluslararası örgütlerin bu denli hayati öneme sahip olmalarının nedeni ABD'nin hegemonya konumunda dezavantajları tek başına çekmek zorunda kalmak

istememesinden kaynaklanmaktadır. Dünya üzerinde süper güce erişmiştir ancak her bölgedeki en ufak sorunla tek başına mücadele etmek istememektedir. Bu örgütler hegemonyanın görevini hafifletmekte, daha doğrusu görevini yerine getirmede kolaylık sağlamaktadır. Dolayısı ile uluslararası örgütlere yüklenen fonksiyon yeni dönemde arttırılmaya çalışılmıştır. BM daha etkin olmaya çalıştırılmış NATO yenilenme sürecine girmiştir. Sadece doğrudan saldırıya karşılık değil; etnik, dinsel, bölgesel uyuşmazlıklar, yetersiz ve başarısız reform girişimleri, insan hakları, kitlesel suçlar ve en önemlisi terörizm ile mücadele amaçlı gücünü kullanacaktır. Elbette ki tüm bunlar ABD öncülüğünde gerçekleştirilecektir (Erhan, 2001: 87).

ABD'nin hegemon güç olmadaki başarısında askeri, ekonomik, coğrafi koşullar gibi sahip olduğu maddi kaynakların yanında ideolojisi, kültürü, dayanışma biçimi de önemli bir yer teşkil etmektedir. ABD'nin küresel bir vizyonu benimsemesi daha geniş bakabilmesini ve dolayısı ile başarılı olabilmesini sağlamıştır (Çakmak, Öztürk ve Dinç, 2011: 4). Başka bir bakış açısından değerlendirecek olursak, benimsemiş olduğu ideolojisini sahip olduğu maddi kaynakları kullanarak yaymakta ve kültürünü örnek bir yapı olarak sunarak diğerlerini teşvik etmektedir. Hatta film endüstrisi bile ideolojilerinin yayılmasında, hegemonyasının şekillenmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir role sahiptir. Hollywood bu konuda Amerikan kültürünü hep popüler kılarak özendirilmektedir (Nye, 2003: 84).

Amerika, maddi ve manevi tüm kaynakları hegemonyasını sürdürebilmek için kullanmaktadır. Bu bakımdan, işbirliği ve rıza faktörüne yeniden yoğunlaşarak hegemonyasının sorgulanmasına izin vermek istememektedir. ABD karşıtlığını George W. Bush yönetiminin başarısız ve sert politikalarına bağlayan Barack Obama yönetimi rıza sağlayarak yeniden bir sempati kazanmaya çalışmaktadır. Askeri, ekonomi ve siyasi anlamda dünya devi olan ülke hegemonyasındaki çatlakları inandırıcılığını sağlayarak onarma yolundadır (Çiftçi, 2009: 203-219).

Hegemon konumunu sürdürmeye yönelik politikaları ılımlı hali ile günümüzde devam etmektedir. En büyük askeri gücü ve kişi başı 52.800⁵ dolar gelire ve dünyanın en büyük ekonomisine ve teknolojisine sahip yapısı zaten bir dünya devi olduğunun

⁵ CIA, U.S. (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>, 17 Mart 2014'te erişildi).

maddi kanıttır. Yine de bu büyük gücüne rağmen 11 Eylül gibi büyük bir şoktan sonra tek başına hareket etmesi hegemonyasının bir sonucu değil, hegemonyasına zarar veren itici bir unsur olduğu da ortaya çıkmıştır. Somut güç kaynaklarının hegemon olabilmedeki gerekliliği göz ardı edilmeyerek soyut kaynaklarını da kullanmaktadır.

BÖLÜM II

2. AMERİKAN HEGEMONYASI VE ORTA ASYA

Amerikan hegemonyası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında rızanın ve zorun birleşimi ile ortaya çıkarak kendini göstermektedir. ABD, ekonomik, askeri ve siyasi açıdan sahip olduğu gücüyle özellikle Avrupa'nın çöküşünden sonra yükselme fırsatı bulmuştur. Sahip olduğu güç Amerika'ya yeni bir düzen kurabilme imkânı vermiştir. Diğer yandan istikrarsızlığın olduğu mevcut ortamın ihtiyacı olan da; yeni bir düzen, güven ve işleyiştir. Amerika'nın öncülüğü ile kurulan yeni düzende ABD kendi hegemonyasını ilan ederek bu gücünü diğer aktörler üzerinde kabul ettirmeye başlamıştır. Amerikan yardımlarına ihtiyacı olan Avrupa bu konuda ABD üstünlüğünü onaylamıştır. Uluslararası örgütler kurulmuş ve kurulan bu uluslararası örgütlere üye olan devletler yeni sistemde yer almak zorunda kalmışlardır. Zira sistem dışında kalmak ki bu sistem ABD önderliğinde kurulmuş hegemonik bir düzendir, bir kayıp gibi görülmektedir. Düzeni kabule zorlananlar ve düzenin bir parçası olup rıza göstererek ABD hegemonyasını kabul edenler ile yeni bir dönem başlamıştır. Ayrıca, Soğuk Savaş dönemindeki komünizm mücadelesi, ABD'nin yanında olanların rızasını kazanmasında etkili olmuştur. Özellikle komünizmi tehdit olarak gören Avrupa, bu tehdide karşı kendini koruyabilmek için ABD'nin yanında yer almıştır. Böylece ABD önderliğinde kurulan düzene onay vererek Amerikan hegemonyasına rıza göstermişlerdir. Bu sayede ABD uluslararası örgütlerin ve ekonomik yardımlarının aracılığı ile diğer aktörleri kendine bağlamıştır. Ayrıca Amerika, kendi dış politikasındaki her hamlesini meşru kılmak için yine kendi kültürünü yansıtmaya ve sempati kazanmaya çalışmıştır. Ancak bu girişimlerine olumlu yanıt alamadığı durumlarda hegemonyasını kabule zorlayan sert yanını da göstermiş, gerek uluslararası örgütler ile gerekse yapmış olduğu ittifaklar ile sert politikalarını meşrulaştırmaya çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşından itibaren Amerika'nın karşısında yer alan Komünist Blok, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması ile başarısız olduğunu göstermiştir. Sovyetler Birliği dağılmış ve ABD hegemonyasına karşı küresel anlamda mücadele edecek bir rakip ortadan kalkmıştır. ABD hegemonyası ise kendi değerlerine dayalı kurulan düzene katılımın artmasıyla daha güçlü olmaya başlayacaktır. Bu çerçevede önderliğini yaptığı bu hegemonik düzene eski Doğu Bloğu ülkeleri ve bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeleri eklemlemeliydi. Amerikan hegemonik düzeninin etki alanını genişletmeli ve bilhassa stratejik önemi olan bölgeleri kendi yanına çekmeliydi. Özellikle enerji gibi günümüzde her alanda yaşamsal değeri olan petrol ve doğal gazı sahip bölgeleri Amerika'nın kendi hegemonik etkinlik alanına entegre etmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Orta Asya bu açıdan kilit öneme sahiptir: bağımsızlığını 1991'de kazanmış ülkelerin olduğu, zengin enerji kaynakları ile dolu, Rusya'ya, Çin'e ve İran'a yakın bir bölge. Özetle Orta Asya'nın sahip olduğu konumu ve enerji bakımından değeri itibari ile Amerika'nın öncülüğünü yaptığı hegemonik düzene eklemelenmesi hem Orta Asya geleceği hem de Amerikan politikalarının geleceği açısından önemlidir.

2.1. Soğuk Savaş Sonrasında Amerikan Hegemonyası

Soğuk Savaşın sona ermesiyle Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan ülkeler için yeni bir dönemin başlangıcı olan 1991 yılı, aynı zamanda ABD açısından 1970 yılından bu yana zayıflayan hegemonyasına güç kazandırma adına önemli bir yıl olmuştur. Karşı ideoloji savaşının bitmesi ile ABD'nin kendi zaferini ilan edebileceği bir atmosfer oluşmuş, Amerikan politikalarının bağımsızlığını yeni kazanan bölgelerde uygulanabilmesinde bir zemin hazırlanmıştır. Yine de ABD dış politikasında temkinli davranmaktan yana olduğu için dönemi tedirginlikle ve zafer sarhoşluğuna meyil vermeden değerlendirmeye çalışmıştır (Wallerstein, 2004: 19). Bu yüzden, Soğuk Savaş sonrası dönem değerlendirilmeden önce bu sürece geline dönemseller gelişmelerin ele alınması 1990 sonrası süreci anlamak adına faydalı olacaktır.

1970'ler ile birlikte ABD üstünlüğünde meydana gelen düşüş uluslararası sorunlar ve ABD üzerine yansıyan krizler nedeniyle oluşmuştur. Ekonomik olarak değerlendirilirse kökenleri Bretton Woods'da atılan sistem artık 1971 yılı ile birlikte terk edilmiştir. Dolar üzerine endeksli parasal rejim sorgulanmaya başlanmıştır. Amerikan dolarında 1970'ten sonra değer kaybının olmasının ardından, 1975 yılının başlarında neredeyse %20'lik bir düşüş meydana gelmiştir. Ancak bu oran 1983 yılında bir toparlanma dönemine girecektir. Ayrıca, 1973-74 yıllarında OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını arttırmaları petrol krizlerine neden olmuştur. Bu durum, ekonomik açıdan darbe vurarak ABD hegemonyasını sarsmıştır (Keohane, 2005: 188-189; Çakmak, Öztürk ve Dinç 2011: 8-9). Diğer yandan, Amerikalı liderler endüstrileşmede gerileme olduğunu dile getirmişlerdir. Ekonomide yabancı rekabetliğinden dolayı korumacılığın kendini göstermesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda, dış ticaret açığını kapamaya yönelik ithal ürünlerde vergilendirmeler ve ürün miktarlarında kotalar söz konusu olmuş, Amerikan ürünlerine teşvike yönelik çalışmaların olması gerektiği savunulmuştur. (Gilpin, 2001: 102). Son olarak ise, ABD'nin baskın olduğu dünya-ekonomisi artık Avrupa ve Japonya'nın ekonomik olarak toparlanıp yükselişe geçmeye başlaması ile riskli bir sürece girmiştir. Avrupa ve Japonya'nın ekonomik açıdan toparlanması, kurulmuş olan düzende Amerikan gücünün sorgulanmasında etkili bir diğer unsur olmuştur (Cox, 1987: 224).

Ekonomik olarak yukarıda bahsi geçen sıkıntılar meydana gelirken bir biri ile bağlantılı olarak askeri ve siyasi sorunlar da kendini göstermiştir. Vietnam yenilgisi 1970'lerde bir zincir halinde başlayan krizlerden sadece birisidir. Yenilgi, Amerikan yanlısı ülkelerin ABD'ye yönelik sempatilerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Hatta savaşın diğer ülkelerin Amerika'ya alternatif olarak komünist eğilimlere yönelmesine bile neden olduğu savunulmaktadır. Amerikan kamuoyunda da savaşa yönelik tepkiler meydana gelmiştir. Savaştan geri çekilme kararı alan Amerika, büyük bir harcamanın ardından ekonomik sorunlar ile yüzleşmiştir (Duman, 2002: 1-16). Diğer yandan ABD'nin Arap-İsrail savaşında İsrail'e destek vererek gösterdiği siyasi hamlesine yukarıda bahsi geçen OPEC ülkelerince petrol fiyatlarında yapılan muazzam bir fiyat artışı ile cevap verilmiştir (Balkanlı, 2002: 13-16). Özetle, 1970'li yıllarda meydana gelen ekonomik sorunlar ile Bretton Woods sistemi çökmüştür. Dolara endeksli kur terk edilmiş, doların fiyatında düşüş olmuştur. Savaş sonrası sisteme entegre edilmeye

çalışılan Almanya ve Japonya gelişmeleri ile yükselen bir ihracat gücüne erişmişlerdir. Amerika'nın tüm bunlarla birlikte iç meseleleri de dış politikası kadar karmaşıklaşmıştır. Sivil halk ayaklanmaları ve kadın haklarına yönelik ayaklanmalar kendini göstermiştir. Amerika'nın ekonomik, siyasi ve askeri gücü sorgulanmıştır.

Diğer yandan 1970'lerin sonlarıyla birlikte ABD'nin hegemonyasını olumsuz etkileyen atmosferden kurtulması için yeni bakış açılarına ihtiyaç duyulmuştur. Karşılıklı bağımlılığın giderek artması ile krizlerin olumsuz etkisini daha hızlı göstermesi, sistemin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu durum, uluslararası ilişkilerde sistemi tanımlayacak yeni bakış açılarının kendini göstermesine sebep olmuştur. Liberal ekonomik düzenin de etkisiyle neorealizm kendini göstermiştir. Diğer yandan, devletlerarası işbirliği açısından sistemin işlerliği konusunda realistlerden farklılıklar taşıyan neoliberalizm savunucuları da kendini göstermiştir. (Çakmak, Öztürk ve Dinç 2011: 27-28).

1990'lara doğru artık Sovyetler Birliği'nin Batı dünyasına karşı vermiş olduğu mücadelenin zayıflamaya başlamasıyla iki kutuplu yapı sonlanmaya başlamıştır. ABD ve Batı Avrupa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturduğu koalisyon, Sovyetler Birliği'ni askeri harcamalarında daha yoğun girişimler yapmaya yönlendirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Batı'nın üstünlüğüne karşı direniş amaçlı üçüncü dünya ülkelerine yönelik desteği sonunu hazırlamıştır. Kısaca, Sovyetler Birliği'nin ABD'nin güçlü konumuna karşılık olarak bir denge yaratma çabası Moskova'ya pahalıya malolmuştur. (Münkler, 2009: 225).

Soğuk Savaşın son evrelerine yaklaşılması ile sistemdeki ideolojik çekişmenin galibi belirlenmiş ancak, yeni düzende yol haritasının belirsizliği istikrar arayışı için tedirginlik doğurmuştur. ABD ve SSCB arasında yaklaşık yarım asırdır süren kutuplaşma yerini belirsizliğe bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküşü olan ideolojik çekişmenin sona erdiği 1991 yılı sonrasında Soğuk Savaş sürecinde kendini gösteren güvenlik meseleleri göz ardı edilmemekle birlikte ekonomik konuların ağırlığı görülmeye başlanmıştır. Artık, ABD için yeni alanların öncülüğünü ettiği hegemonik düzene eklemlenmesi fırsatı doğmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile siyasi, askeri ve ideolojik bir savaşın bitmesi ABD hegemonyasında temeli 1945 sonrası atılan düzende bir dönüm noktası ortaya çıkarmıştır. Serbest piyasa ekonomisi ile şekillenen bu düzen 1970'ten beri etkinliğinin sorgulanmaya başlandığı Amerikan hegemonyasında yeni bir dönem ile farklı boyutlara bürünmüştür. Farklılık süper güç konumunda olan ABD'nin hangi stratejiler ile avantajı elinde bulunduracağı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Keyman'a göre aslında bu belirsizlik devlet-merkezli dönemin sona ermesi yani ulus-devlet yapılı hegemonya savaşının sonu olmasından da kaynaklanmaktadır (Keyman, 2006: 1-20).

Bahsi geçen tedirginliğin Amerikan dış politikasında izlerine rastlamak da mümkündür. 1991 Körfez savaşı ardından açıklanan Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi (UGS) ile belirsizliğin izleri görülmektedir. Yeni dönemde atılacak adımları şüphe ile yaklaşacak olan ABD, düzeni yeniden sağlam temeller üzerine atmak niyetindedir. ABD'nin gücüne yapılan atfın ön plana çıktığı 1991 UGS'de, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından demokratik süreci destekleyerek uluslararası örgütler aracılığı ile barış ortamının sağlanmasının ABD'nin görevi olduğu belirtilmiştir. Körfez Savaşının hemen ardından yapılması nedeniyle de genel olarak ABD hegemonyasına atıfta bulunulmuştur.⁶ Burada amaçlanan hegemonik düzen George W. H. Bush tarafından ilk kez yapılan bir kullanım olmamakla birlikte *yeni dünya düzeni*⁷ olarak tanımlanmıştır. Yeni düzen yeni politikaları gerektirmektedir.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkeleri, öncülük ettiği düzene entegre etmek zorundaydı. Çünkü Amerikan hegemonyasının sürdürülmesi kurulan bu düzenin kabullenilerek kapsama alanının yayılmasına bağlıdır. Yani, Soğuk Savaş boyunca Batı Bloğunu kapsayan düzen, Soğuk Savaşın bitmesi ile bağımsızlığını yeni kazanan bu bölgeleri de kendine eklemlemeliydi. Bu amaçla komünist bloktan ayrılan ülkeler bir reform sürecine teşvik edilmişlerdir. Bu ülkeler bir yandan devlet-piyasa ilişkisini yapılandırmaya çalışan global reform hareketlerini takip etmeye çalışmışlar diğer yandan da bağımsız devlet kurumlarını kurmaya çalışmışlardır. Zaten neoliberalizmin unsurları olan özelleştirme, serbestleştirme, siyasal yönden demokratik karar alma, hesap verme sorumluluğu,

⁶ Bkz. 1991 UGS, (<http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf> 19 Ocak 2014'te erişildi).

⁷ Joint Session of Congress, George H.W. Bush Speech, September 11, 1991, (<http://millercenter.org/president/speeches/detail/3425>, 19 Ocak 2014'te erişildi).

yerinde yönetim ve demokrasiye katılım gibi 1980'lerden beri dünyanın pek çok yerinde uygulanan önemli reform hareketleri vardır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile eski Sovyet ülkelerinde bu geçiş hızlandırılmaya çalışılmıştır (Çevik ve Turan, 2007: 205-224).

Bahsedilen serbest piyasaya geçiş sürecinde olan ülkelere Doğu Avrupa ülkeleri diğerlerine oranla bu sürece daha erken başlamıştır. Hatta günümüzde AB'ye giren bu ülkelere bazıları neredeyse sanayileşmiş ülkelere çok farklı görülmemektedir. Bu da Avrupa'nın doğusunda meydana gelebilecek dolayısı ile Avrupa'yı etkileyebilecek bir sorunu ortadan kaldırmıştır. Bu sorun Avrupa kadar ABD'yi de etkileyeceği için geçiş sürecinin bu bölgede kısmen başarılı olması ABD'yi rahatlatmıştır. Ancak Slav grubu olarak Rusya, Ukrayna ve Belarus'da ise geçiş sürecinde daha fazla sorunlar ile karşılaşmıştır. Bu sorunlarda özellikle Rusya ve Ukrayna arasındaki Sovyetlerin mirasçısı olabilme üzerine yaşanan gerginlikler etkili olmuştur. Diğer yandan, Kafkasya, geçiş sürecinde en riskli bölgeler arasındadır. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Karabağ sorunu ile Güney Osetya ve Abhazya sorunlarının kanlı olaylara neden olmasından dolayı istikrarı engellediği görülmektedir. Son olarak Orta Asya, geçmişteki siyasal ve ekonomik bağları nedeniyle SSCB ile en çok bütünleşmiş ülkeleri bünyesinde barındırmaktadır ve bu yüzden en kötü durumda olan bölgedir. Sovyet döneminde Sovyetler Birliği'ne en bağımlı bölge olmasından dolayı piyasa ekonomisine geçiş süreci kolay olamamıştır. Sahip olunan enerji kaynaklarına karşın piyasa ekonomisine geçişin de en zor bölgesi olması ABD'nin Soğuk Savaş sonrası bölge üzerindeki politikalarını zorlaştırmaktadır (Çevik ve Turan, 2007: 205-224; Kut, 2013: 10).

Genel olarak tüm geçiş sürecindeki ülkeler uluslararası siyasi ve ekonomik standartlara erişmek için özellikle Dünya Bankası ve IMF tarafından desteklenen "Washington Uzlaşısı"⁸ olarak da söz edilen stratejileri uygulamaya teşvik

⁸ Washington Uzlaşısı ABD'nin 1980 ile birlikte uyguladığı neoliberal iktisat politikalarını tanımlamak için kullanılmıştır. Dışa açık ve serbest ticaret politikasının, müdahale edilmeyen döviz kurlarının, sınırların kaldırılmasıyla akışkan sermayenin olduğu bir iktisat politikasıdır. Bu kalkınma stratejisi gelişmekte olan ülkelere uygulanmıştır. IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi Washington uzlaşısını iktisadi reçete olarak diğer ekonomilere sunmuştur. ABD ve AB'nin diğer ülkeleri uygulamaya için davet ettiği ekonomik politikalar bütünlüğüdür. Bkz. Cengizhan Yıldırım, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Güz 2011, Cilt:7, Yıl:7, Sayı:2, 7:1-23.

edilmişlerdir. Ayrıca tüm geçiş sürecindeki ülkelerde tek bir model de uygulanamamıştır. Çünkü her ülkenin kurumsal yapısı ve gelenekleri, tarihi alt yapısı ve kültürü farklılıklar içermektedir. Başarılı bir piyasa ekonomisine geçiş sağlam devlet kurumlarının varlığı ile sürdürülür. Bu bakımdan geçiş sürecindeki ülkelerde, özellikle Orta Asya’da, bürokratik ve güvenli bir piyasa ağına sahip devlet oluşturulması öncelik olmuştur (Çevik ve Turan, 2007: 205-224).

Geçiş sürecindeki ülkelerin piyasa ekonomisine entegre olabilmeleri maksadıyla IMF ve Dünya Bankası’nın ekonomik yardımları ile istikrarlı bir dönüşüm sağlanacağı görüşü üzerinde uzlaşmıştır. IMF’nin başlattığı “Sistemli Dönüşüm Kolaylığı/ Systemic Transformation Facility” (STF) olarak adlandırılan IMF’nin kredi imkanı, geçiş sürecinde uygulamaya konulmuştur. Ancak alınan kredilerin istenilen amaçlar dışında kullanılması Amerikan hegemonyasının hâkim olduğu düzeni temsil eden piyasa ekonomisine geçiş için istenen reformların başarılı olmasına engel olmuştur. Yine de IMF politikalarını titizlikle uygulayan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin milli gelirlerinde artışlar görülmüş ve AB’ye girenler, reformlar konusunda başarılı bulunmuştur. Orta Asya ise henüz IMF yardımlarının olumlu sonuçlarını gösterememiştir. Bunda karmaşık yapısı, enerji varlığından dolayı stratejik ilgi alanı olması ve çatışmaların varlığı etkili olmuştur. Bundan dolayı ABD, amaçlarının gerçekleşmesi için geçiş sürecindeki Orta Asya ülkeleri ile temaslarını sürdürme gayretindedir (Meriç, 2004, web.deu.edu.tr/ab/MAKALE/deu%20MAK/0001.doc, 10 Nisan 2014’te erişildi).

Orta Asya’da askeri açıdan bir dönüşümün ve işbirliğinin sağlanması da önemli gayelerden biridir. Bunun için ABD tarafından, NATO üyesi olmayan ve bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkeler, sağlam bir demokratik ortam inşa etmeleri, siyasi istikrarı korumaları ve silahlı kuvvetlerini modernize etmelerine yardımcı olmak amacıyla 1991’de başlatılan “Barış için Ortaklık” (BİO) anlaşmalarına katılmaları teşvik edilmiştir. ABD, Soğuk Savaş sonrası hegemonyasını sürdürmek ve BİO Programına katılan ülkeleri kendine bağlamak amacıyla bu girişimlere öncelik vermiştir. BİO Programı ile Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Avrupa ülkeleri ile askeri ve savunma bağlantıları konularında ikili işbirlikleri sağlanmaktadır. Orta Asya ülkelerinin hepsi bu programa dâhil olmakla birlikte Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın NATO ile bu

çerçeve de özel ilişkileri de mevcuttur (<http://www.nato.int/nato>, 10 Nisan 2014'te erişildi). Ekonomik açıdan yapılan reformlar ve askeri açıdan NATO ile kurulan bu diyaloglar itibari ile Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsız olan yeni devletler hegemonik düzene entegre edilmeye çalışılmıştır.

1991 Körfez savaşı ve 11 Eylül arasındaki dönem özellikle Balkanlar ve Orta Doğu meseleleri ile akıllarda kalmıştır. Bu durumda ABD izolasyonist bir politika yerine diplomatik ilişkilerini artırma yönünde bir politika tercih etmiştir (Wallerstein, 2004: 26). Diğer yandan Orta Asya bu parçanın neresinde yer almalıydı? Orta Asya Soğuk Savaşın bitmesiyle ABD açısından henüz öncelikli bir konuma gelmemiştir. Tedbirli ilerleme politikasının bir sonucu olmasından dolayı ancak 11 Eylül sonrası asıl ilgi çekilmiş durumda olacaktır.

2.2. Orta Asya'nın ABD Hegemonyası Bakımından Önemi

Orta Asya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan ülkelerden Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın yer aldığı bölgedir. Orta Asya, büyük yüz ölçümüne nazaran mütevazı bir nüfusu sınırları içerisinde barındırmaktadır. Bölge 4 milyon km²'den fazla bir alanda 69,5 milyon insanı barındırmaktadır. Nüfus büyüklüğü bakımından Kazakistan ilk sırada yer alırken onu, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan takip etmektedir (Kireççi, 2011: 20).

Orta Asya denize kıyısı olmayan, ekonomik olarak zayıf, taşıdığı istikrarsızlık potansiyeli itibari ile endişe duyulan, Müslüman bir bölge olmasından dolayı radikal İslam tehlikesi taşıdığı düşünülen, savunmasız ve demokratik olmayan bir bölge olarak algılanmaktadır. Ancak, bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından geçen süre zarfında, başta Rusya ve ABD olmak üzere güç merkezlerinin giderek politik gündemlerinde yerini almaya başlamıştır (Mayners, 2003: 120).

Orta Asya ilk etapta coğrafi konumundan dolayı dikkatleri üzerine çekmektedir. Bölge, ABD'nin dış politikası adına risk içeren ve bazı bakımlardan tehdit olarak algıladığı ülkelerden Rusya, Çin ve İran'ın ortasında olduğu bir bölgedir. Bu üç ülkenin

sahip oldukları coğrafi yakınlıktan dolayı Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerini ABD'ye kıyasla daha avantajlı geliştirebilecek olmaları, ABD hegemonyası açısından dikkate alınması gereken bir unsur olmuştur. ABD, enerji bakımından önem verdiği için Orta Asya ile yakın temasta bulunması gerekmektedir. Rusya'nın Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya'yı da içeren eski Sovyet coğrafyasını Yakın Çevresi olarak tanımlayarak ilişkilerinin diğer ülkelere oranla daha yoğun olacağını vurgulaması ABD'nin endişesini arttırmıştır. Bu açıdan Rusya'nın bölgede sivrilmesinin engellenmesi gerektiği düşünülmüştür.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından diğer bölgelere oranla daha az önemli olarak gördüğü Orta Asya'da etkin bir politika hemen izlememiştir. Kapitalist düzeni devam ettirmek için önündeki engelleri kaldırmak adına bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla, komünist etkiden çıkan bölgeyi kapitalist sisteme kazandırmak ve oluşan alanda yeni bir pazar oluşturmak için politikalar izlenmiştir. Zengin doğal gaz ve petrol kaynakları itibarı ile ekonomik olarak kısa sürede toparlanıp liberal ekonomik reformlar ile bölgenin piyasa ekonomisinin son aşaması olan “piyasalaşma” aşamasına geçmesi istenmektedir (Kafkasyalı, 2012: 25, 451).

Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan ülkeler için devletçi bir ekonomik sistemden kapitalist sisteme geçişin tam anlamıyla başarılı bir şekilde gerçekleştiği söylenemez. Bu dönüşüm halen kendini gösteren sorunlar doğurmaktadır. Bunlardan en önemlisi kendi aralarında ekonomik gelişmişlik bakımından büyük farklılıkların boy göstermeye başlamasıdır. Orta Asya, diğer bağımsızlığını kazanan Sovyetler Birliği eski üyelerine oranla kalkınmışlık bakımından geridedir. Bu duruma ek olarak, bölge içerisinde de kalkınmışlık seviyesinde farklılıkların olması bölgesel birlikteliğe zarar vermiştir (Karaağaçlı, 2012: 164-168).

Ülkeler üzerinden değerlendirme yapılacak olursa başlangıç koşulları bakımından en başarılı ülke olabileceği öngörülen Kazakistan'ın büyük bir siyasi dönüşüm geçirmeden, liberal piyasa reformu gerçekleştirerek dışa kısmen açılabilirdiği görülmektedir. Ancak Kırgız, Tacik, Türkmen ve Özbek halkları için aynı durumu söylemek olası görülmemektedir. İç savaş yaralarını kapamaya çalışan Tacikistan'ın, demokrasi ve liberalizmin Orta Asya'daki yıldızı olarak görülen ama yine de parlak bir ekonomiye sahip olamayan ve iki halk ayaklanmasıyla yönetim değişikliklerine ev

sahipliği eden Kırgızistan'ın, "kapalı otokratik" yapısının dışına çıkmayan daimi tarafsız ülke Türkmenistan'ın ve diğer yandan kendi sorunları olan Özbekistan'ın bu profili bölgenin genel durumunu tanımlamakta yeterli olabilmektedir (Kafkasyalı, 2012: 451-52).

Orta Asya'nın serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla uyum sağlayamamasına rağmen kapalı ekonomiden kopması ve dünya pazarına açılması hegemonyasının gücünün kurmuş olduğu kapitalist düzene bağlı olan ABD için bilhassa önemlidir. Orta Asya'da bulunan ve çıkartılan enerji kaynaklarının serbest piyasa ekonomisine katılmış bölge devletleri aracılığı ile açık pazara sunulması gerekmektedir. Kapalı bir ekonomide kalmış enerji kaynakları piyasa ekonomisinde olumsuz etki yaratabileceğinden öncelikle ülkelerin serbest pazara aktif katılımları sağlanmalı, özellikle enerji kaynaklarının çıkarılması, üretilmesi ve piyasaya sunulması istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilmelidir. ABD hegemonyası açısından Orta Asya'nın serbest piyasa ekonomisine eklemlenmesi bu bakımdan önemlidir.

ABD'nin Orta Asya'ya olan ilgisi 11 Eylül sonrası dönem yoğunlaşmıştır. Öncesinde bu yoğunluğun yaşanmamasının nedeni bölgenin çok ciddi güvenlik sorunları oluşturmaması ve ABD'nin 1990'larda Kafkaslara öncelik vermesidir. Dolayısıyla, ABD'nin Orta Asya'da uzmanlaşmış bir ekibinin olmaması ve bölgeyi çok iyi tanımaması bu durumun sonuçları arasındadır. Ancak 1990'ların ortalarından itibaren artmaya başlayan bir ilgi söz konusudur. Çin'in ekonomik ve siyasi yükselen nüfuzu, Rusya'nın *Yakın Çevre* politikası ve İran'ın Amerikan karşıtı yaklaşımı ABD'nin bölgede etkin olması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Komünizmden kurtulan bölgede enerji hatları üzerinde Amerikan enerji şirketlerinin faaliyet alanlarını açmak ve bölgeyi kapitalist düzene entegre etmek istemesi ABD'nin ana hedefi olmuştur. Rusya'nın 1993'te *Yakın Çevre* politikasını ilan etmesi de bu amaçlara yönelik bir tehdit olduğundan Orta Asya'ya verilen önem artmıştır. Çünkü Rusya'nın bölgeye yayılması, bölgenin ABD'ye karşı yaklaşımını etkileyecektir. Clinton dönemi bu sürecin başlangıcı olarak gösterilebilir (Uzgel,2001: 278; Amanov, 2007: 1-40; Svante, 1999: 15).

Orta Asya bir güç mücadelesi alanıdır. Bu durumda bölge ülkelerinin birlik-beraberlik içerisinde ortak kültür ve değerleri ile ortak bir dış politika tavrı izlemeleri elbette ki bölge ülkelerinin yararına olacaktır. Rusya-Çin ya da AB-ABD ikileminde

kimi durumlarda olumsuz etkilenen Orta Asya ülkeleri, ortak değerlerini öne çıkaran Orta Asya birlikteliğinden yana bir politika izlemeleri durumunda dış politikada güç kazanabileceklerdir. Bu birlikteliği sağlayabilecek iki unsur vardır: İslam ve Türklük. Ancak Orta Asya ülkeleri ne ABD politikalarına karşı ne de Rus-Çin yaklaşımına karşı ortak bir dış politika yolu izlememiştir.

Orta Asya ülkelerini ve halklarını ortak zeminde buluşturan unsurlardan birisi İslam'dır. Orta Asya Müslümanları çoğunlukla Sünni ve Hanefidir. Az sayıda Şii nüfus mevcuttur. Bölgede iki farklı Müslüman kuşaktan bahsetmek mümkündür. Bunlar; Kazaklar, Türkmenler, Kırgızlar ile diğer yanda Arap fethinden sonra Müslüman olan Maverâünnehir'deki Tacikler ve Özbeklerdir. Sovyetler Birliği yönetimi altında bastırılan dini hareketler birliğin dağılmasının ardından İslami uyanışın kendini göstermesi ile canlanmıştır. Dine olan bağlılık varlığını her zaman bulundurmuş ve dinsel pratik olarak kamusal alana yayılışı daha sonradan gerçekleştirebilmiştir. Dini hareketler Fergana bölgesinde ve Tacikistan'da İslami aşırıcılık olarak görülebilirken, diğer yerlerde basit bir gelenekselcilik olarak kendini gösterir (Roy, 2000: 198).

ABD açısından, Soğuk Savaş sonrası bölgede İslam faktörünün radikal boyuta taşınabilme ihtimali hegemonyasına yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. İran bu açıdan bölgeye etki edebilecek potansiyel tehdit olarak görülmüştür. İran bağımsız olan bölge ülkelerini İslamiyet üzerinden manipüle edilebilecek olması nedeniyle tehdit oluşturmuştur. Diğer yandan İran'ın Orta Asya politikasındaki gayesi ise İslam radikalizmi yüzünden içine itildiği yalnızcılıktan kurtulmak ve ülkesinde yaşayan Türkmen nüfusu itibari ile toprak bütünlüğünü korumaktır. Beklenilenin aksine İran, İslami ideoloji merkezli değil siyasi ve ekonomi temelli Orta Asya ilgisini göstermiştir. İran'ın realist ve pragmatik yaklaşımı Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ilk yıllarında ilgilerinin radikal İslam'ın Müslüman nüfusa sahip bölgeye yayılma endişesi üzerine olan ABD'nin görüşünü de değiştirmiştir (Kut, 2013: 18). 1999 yılına kadar düşünülenin aksine İslami aşırıcılık Orta Asya'da tehlikeli boyutlara ulaşmamıştır. Ancak 1999 sonrası dönem şartları itibari ile radikal gruplar güçlenmeye başlamıştır.

Sovyet yönetimi boyunca bastırılan Müslüman halkta bağımsızlığın elde edilmesinin ardından dine karşı bir canlanma söz konusu olmuştur. Dinsel baskının ortadan kalkmasının verdiği rahatlık ile yaşanan bu canlanma her ne kadar ABD'yi ve

Orta Asya ülkelerinin liderlerini ilk etapta endişelendirse de bu durum belli bir süre inanç boyutunu aşmamıştır. Ancak zayıf olan demokratik kurumlar ile sosyal ve ekonomik gelişmişliğin sağlanamaması yüzünden radikal akımlar güç kazanmaya başlamıştır. Özellikle Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)'nin 1999'da yapmış olduğu saldırılar ABD'nin Orta Asya'da İslami tehdit algısını canlandırmıştır. Afganistan'ın radikal gruplara yönelik lojistik ve mali desteği ile daha da kuvvetlenen aşırı gruplar Orta Asya'da en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir. Taliban rejiminin ÖİH ve Tacik iç savaşında iktidara karşı savaşan İslami Yeniden Doğuş Partisi (İYDP)'ne yönelik destekleri bu radikal grupların etkisini arttırmaktadır (Telatar, 2005: 78-92). Fergana Vadisinde yoğun yaşanan bu etnik-dini sorunlar ABD'nin bölgede sağlaması gereken istikrar açısından önemli hegemonik politikaları arasında olmuştur. Son olarak 11 Eylül olayları ile artık ABD açısından radikal İslamcı gruplar terörle mücadele konusunda ana hedef haline gelmiş ve Orta Asya'nın Amerika için arz ettiği önem en üst seviyeye ulaşmıştır.

İslamiyet'ten sonra Orta Asya'yı bütünleştirebilecek bir diğer unsur Türklüktür. Türkçülük SSCB'yi en çok zorlayan unsur olmuştur. Türkçülük, Sovyetler Birliği dönemindeki baskı nedeniyle geri plana itilmiştir. Ancak Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile ulus kimlik inşası hız kazanmış, hatta İslamiyet'ten de yararlanarak Orta Asya devlet liderleri halkların barış içinde birlikte yaşamaları için birleştirici unsur olarak Türkçülüğü kullanmışlardır. Diğer yandan, daha alt kimlikler olan Türk boy ve aşiret gibi bölünmeler bütünleşme önünde engel oluşturabilecek sorunlar olarak görülmüştür (Erler, 2007: 133-139).

ABD Türk milliyetçiliğine tedirginlikle bakmaktadır. Çoğu zaman Türk milliyetçiliğini antiemperyalizm ile aynı anlamda tutmuştur. Çünkü Sovyetlerden sonraki ezilen ulus milliyetçiliğinin Amerikan karşıtı tutumu tetikleyebileceği düşünülmüştür. ABD'ye göre Türklük, Orta Asya'nın hegemonik düzene eklenmesinde bir tehdit olabilirdi. Orta Doğu'daki milliyetçi rejimlerle yaşamış olduğu zorluk Orta Asya'da Türk milliyetçiliğine tedirginlik ile bakmasının kaynakları arasındadır. Ancak, Özbek, Kırgız, Tacik, Kazak gibi alt kimliklerin ortaya çıkarılması ABD açısından Orta Asya'da Türk milliyetçiliğinin öncelikli tehditleri arasında olmasına engel olmuştur.

Bahsedildiği gibi İslam ve Türklük başarılı bir şekilde bölgede birleştirici unsur olarak kullanılmış olsaydı bu Orta Asya'ya avantaj sağlayabilirdi. Ancak İslami aşırıcılıkta olduğu gibi radikal eğilimler bölge imajını zedeleyen unsurlar olmuştur. Türklük ise alta kimliklere bölünmesi ile ayrıışmıştır. Dolayısı ile Türklük ve özellikle İslamiyet her ne kadar birleştirici unsurlar arasında olsa da aksine radikal boyutlarda olduğunda ve bölünmüşlüğü görüldüğünde Orta Asya'da bir bütünlük unsuru olamamaktadır.

Bölge halkları arasındaki ayrıışmalarda etnik faktörler ön plana çıkmaktadır. Milliyetçilik Sovyet döneminde yaygın bir akım olarak görülmemiş, bağımsızlıklarından sonra Orta Asya ülkelerinin iç ve dış siyasetinde yaygın olmaya başlamıştır. Farklı etnik grupları barındırması itibari ile bölge, krizlerin yaşandığı ya da yaşanabileceği riskli bir ortam haline gelmiştir. Bu durum bölgede istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Bölgedeki istikrarsızlık ABD'nin üstlenmiş olduğu hegemon rolünden dolayı çözmesi beklenen sorumlulukları arasında yer almaktadır. Zira bölgedeki istikrarsızlık bölge ülkelerinin ekonomik, siyasi ve askeri işleyişine engel olacak, bu da dış politikalarına yansıyacaktır. ABD açısından uygulamayı düşündüğü politikaların verimli bir şekilde gerçekleşmemesine neden olacaktır. Yabancı yatırımlar bu gibi riskli bölgelerde gerçekleşmeyecektir. Enerji açısından değerlendirilecek olunursa da, siyasi ve ekonomik istikrarsız bir bölge enerji güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. Dolayısı ile Orta Asya'daki istikrarsızlık ABD öncülüğündeki düzeni olumsuz etkilemektedir.

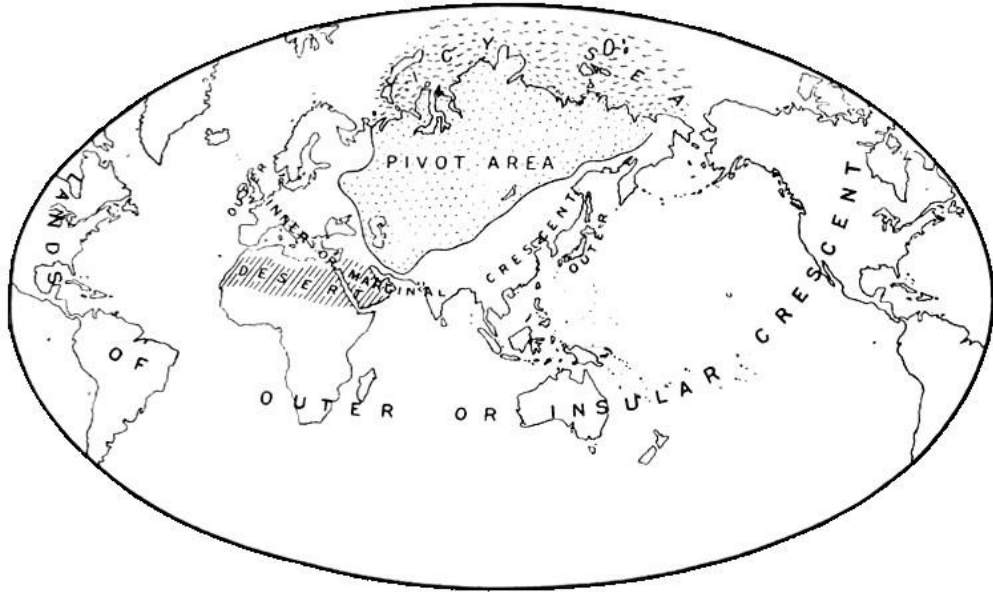
Bahsi geçen istikrarsızlığın en önemli kaynaklarından biri etnik kimliklerin ulusal sınırlar ile örtüşmemesidir. Bölge içerisinde etnik bakımdan bir iç içelik söz konusudur. Kırgızistan sınırları içerisinde çok sayıda Özbek; Özbekistan sınırlarında çok sayıda Tacik ve Kazak; Kazakistan sınırları içerisinde çok sayıda Özbek ve Tatar; ayrıca beş Orta Asya ülkesinde de başta Kazakistan olmak üzere çok sayıda Rus yaşamaktadır. Kişiler kendilerini bulundukları ülkelere göre değil etnik kökenlerine göre tanımlamaktadır. Bu da etnik kökenleri ve bulundukları ülkelerin hâkim etnik grupları arasında çatışmalara neden olabilmektedir. Dolayısı ile oluşan kaos ortamı genel bir istikrarsızlığa neden olabilmektedir. Bu bakımdan bazı dönemlerde Orta Asya'daki liderler, etnik farklılığı ortadan kaldırma adına iç ve dış siyasette tehlike

olarak görülmeye başlanmasına kadar İslam'ın birleştiriciliğinden bile yararlanmışlardır (Erler, 2007: 133-139).

Bölgede kolaylıkla etnik çatışmalar çıkabilmektedir. 1989-1990 yılları arasından Fergana Vadisinde Özbekler ile bölgeye 1945 yılında sürgün edilerek gelen Ahıska Türkleri arasında çatışmalar buna örnektir. Daha sonra Kırgızlar ile Özbekler arasında çıkan çatışma itibari ile Fergana Vadisi etnik çatışmaların yaşandığı önemli bir bölge haline gelmiştir. Başta Özbekistan olmak üzere bölge açısından Fergana Vadisi'nin kontrolü çok önemlidir. Fergana Vadisi etnik farklılıklar ile dikkat çekmektedir. Fergana Vadisi, bölgede Rusya'nın etkisinin azaltılması ve Çin'in bölgeye enerji kaynakları maksadıyla girişinin engellenmesi adına da önemli bir role sahiptir. Ayrıca Özbekistan'daki Kerimov yönetimi, Fergana Vadisinde tehlikeli boyutlara ulaşan İslami gruplar ile mücadele ettiği için ABD açısından bölgesel istikrarı sağlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. Bu durum Kerimov yönetimini bölgesel istikrar için gerekli kılmaktadır. Bu durum ayrıca Özbekistan'da; Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan benzeri darbe girişiminde ve ABD'nin darbecileri desteklemesinde caydırıcı bir unsur olmuştur. Çünkü Kerimov yönetiminin devrilmesi ülkede kaosa neden olabilecek ve Fergana Vadisi'ndeki İslami gruplarla mücadele edecek bir yönetim ortadan kalkacaktı (Bozkurt, 2006: 118-138).

Fergana Vadisi Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları arasında bulunmasından dolayı gergin bir bölgedir. Kırgızistan tarafında kalan Özbeklerden dolayı çeşitli sorunlar çıkmaktadır. Bu durum özellikle bu iki ülke arasında gerginlik oluşturmak için etnik unsurları manipüle edilmesine müsait bir bölge olmasına kaynaklık etmektedir. Özbekistan'ın Tirmiz'deki ABD üssünü kaldırması ve Rusya'ya ılımlı yaklaşıma başlaması Rusya-ABD rekabetini kızıştırmıştır. Diğer yandan Rusya ABD'nin Kırgızistan'daki Manas hava üssünün boşaltılması için Kırgızistan'a baskı yapmıştır. Tüm bu gergin mesajların ardından Fergana Vadisi karışmış ve yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu açıdan Orta Asya ülkeleri, ABD, Rusya ve Çin için zengin yeraltı ve su kaynakları da göz önünde bulundurulduğunda Fergana Vadisi önemli bir bölge haline gelmiştir (Üşenmez, <http://www.tasam.org>, 10 Nisan 2014'te erişildi).

Serbest piyasa ekonomisine geçiş, İşlamiyet, Fergana Vadisi gibi bölge açısından önemli konuların yanında genel anlamda tarihe baktığımızda ise kara imparatorluklarının en büyüklerinin Orta Asya üzerinde kurulup yayılması zaten bölgenin önemini göstermektedir. Kara hâkimiyeti teorisine göre Orta Asya dünya hâkimiyeti bakımından merkezi (Heartland) bir durumdadır. Günümüzde ise bu kez enerji kaynakları bakımından önemi ile dikkat çekmektedir. Zaten bölgenin önemi dünya savaşlarından önce bir g mücadelesine sahne olmasından dolayı kendini gösterir. *Büyük Oyun* olarak adlandırılan İngiliz –Rus mücadelesi ardından, Soğuk Savaş dönemi ve 1990’larla birlikte ABD’nin hegemonyasını uygulayabileceği ve sürdürmek isteyeceği bir alan olması nedeniyle hep bir mücadele alanı olagelmıştır (Kafkasyalı, 2011: 17,22).

Harita 2. 1: Mackinder'in kara hâkimiyeti teorisine göre Heartland⁹

Kaynak: (<http://council.smallwarsjournal.com/showpost.php?p=146056&postcount=8>, 18 Mart 2014'te erişildi).

Orta Asya, yukarıda da bahsi geçen 19. yüzyıl Büyük Britanya ve Çarlık Rusyası'nın mücadele alanında Büyük Oyuna sahne iken *Yeni Büyük Oyun*¹⁰ ile artık aktörlerde kısmi bir kayma ile ABD – Rusya oyununa dönüşmüş, bu oyuna çevre aktörlerin de etkisi ile bölgedeki mücadele daha da büyümüştür. Lutz Kleveman'nın deyimi ile *dünyanın kara deliği* olarak adlandırılan Hazar, bu oyunun en büyük ödülü olmuştur. Kapitalizme yumuşak bir geçişin hedeflendiği bölgede ekonomik ilişkilerin güvenlik sağlanarak kurulması bölgenin geçmişi ve mevcut istikrarsızlıklara ev sahipliği

⁹ Mackinder'in Heartland teorisine göre "Who rules Eastern Europe commands the Heartland; Who rules the Heartland commands the World-Island; Who rules the World-Island commands the World" (Doğu Avrupa'yı kim yönetirse anakaraya hâkim olur; Anakaraya kim hâkim olursa dünya adasına hâkim olur; Dünya adasına kim hâkim olursa dünyaya hâkim olur). İlk olarak 1904'te *Pivot area* olarak tanımladığı kara hakimiyet teorisini, daha sonra 1919'da *Heartland* olarak kullanmaya başlamıştır. **Bkz.** Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, p. 106, <https://archive.org/details/democraticideals00mackiala>, Ronald Hee, *World Conquest: The Heartland Theory of Halford J. Mackinder*, Journal of Singapore Armed Forces, Ministry of Defence Singapore, Journal V24 N3 (Jul-Sep. 1998). (http://www.mindef.gov.sg/safti/pointer/back/journals/1998/Vol24_3/8.htm, Erişim: 18 Mart 2014).

¹⁰ Yeni Büyük Oyun kavramı Kleveman'nın kitabında aktardığına göre 19. yüzyıl Büyük Oyun teorisine atıfta bulunularak ilk kez Afgan gazeteci Ahmed Rashid tarafından kullanılmıştır. **Bkz.** Taliban: *Militan İslam, Orta Asya'da Petrol ve Köktencilik* (Yale Nofa Bene: New York, 2000).

yapması nedeni ile o kadar kolay olamamıştır. Diğer yandan etnik çatışmaları körükleyerek bir araç olarak kullanan komünist yönetimden sonra bu Sovyet hegemonyasından kurtulmaya çalışan yeni bağımsız devletler, Batı ile ilişkilere yönelerek alternatif politikalar üretme çabasına girmiştir (Kleveman, 2004: 2).

Yeni Büyük Oyun'un Büyük Oyundan ayrıldığı nokta, tarafların farkından ziyade ödülleri bakımındandır. 19. Yüzyılda Hindistan sömürsüne karşı bir tehdit olarak gördüğü Çarlık Rusya'yı bölge üzerinden bertaraf etmeye çalışan İngiltere, Hindistan'ın zenginlikleri için mücadele ederken; ABD, Rusya, Çin ve hatta Kleveman'a göre Pakistan, İran, Türkiye ise bölgesel aktörler olarak Yeni Büyük Oyunda Hazar havzasının enerjisini ödül olarak görmektedirler (Kleveman, 2004: 4).

Orta Asya'yı önemli kılan bir diğer husus da Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur. Çin ve Rus etkinliği ile faaliyet göstermeye çalışan örgüt Amerikan hegemonyasını engelleme gayesindedir. ŞİÖ, başlangıçta sınır güvenliği olmak üzere kurulan ve giderek ekonomik ve kültürel boyutu olan bir örgüttür. 25 Nisan 1996'da beş ülke: Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, sınır meselelerini çözmede ve sınır bölgelerindeki askeri varlıkların güvenli hale getirilmesinde bir kürsü olan Şanghay Beşlisi'ni kurmuşlardır. İleriki yıllarda örgütün etkinlik alanı radikal İslama karşı mücadeleye ve yasadışı uyuşturucu ticaretini engellemeye yönelik genişlemiştir. Örgüt, 15 Haziran 2001 tarihinde Özbekistan'ın katılımı ile Şanghay İşbirliği Örgütü adını almıştır (Rumer, 2001: 57-68). Altı kurucu üyesi dışında Moğolistan, İran, Hindistan, Pakistan gözlemci üye ülkeler arasındadır. Belarus, Sri Lanka, Türkiye ise Diyalog Ortağı ülkeler kategorisine girmektedir. Altı ülke tarafından imzalanan "ŞİÖ'nün Kurulmasına Dair Deklarasyon" ile örgüt resmen hayata geçirilmiştir. Ayrıca, "*Terörizm, Ayrılıkçılık ve Köktencilikle Mücadele Hakkında Şanghay Sözleşmesi*" imzalanmıştır. 17 Haziran 2004 tarihinde Taşkent'te düzenlenen ŞİÖ Devlet Başkanları Zirvesi'nde "*Gözlemci Statüsüne İlişkin Yönetmelik*", 2008 yılında Duşanbe'de düzenlenen Zirve'de ise "*ŞİÖ Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler*" kabul edilmiştir. 2010 yılında Taşkent'te düzenlenen Devlet Başkanları Zirvesi'nde örgütün genişleme şartlarını tespit eden "*Genişleme Prosedürü Belgesi*" kabul edilmiştir (<http://www.sectesco.org/EN123/>; <http://www.mfa.gov.tr>, 9 Mart 2014'te erişildi). ŞİÖ'ne ek olarak bölgede ŞİÖ'den daha önce kurulan BDT Rusya'nın dünya siyasetindeki

konumunu koruyabilme maksadıyla ortaya çıkarılmıştır. BDT'nun aktif politikaları ABD'nin bölgeye yönelik politikalarını olumsuz etkilemektedir. Zaten Rusya'nın gayesi, BDT aracılığıyla eski Sovyet cumhuriyetleri üzerindeki kontrolünü bağımsızlıktan sonra da sürdürebilmektir. BDT bünyesinde imzalanan ve ilerleyen yıllarda bir örgüt haline dönüştürülen Kolektif Güvenlik Antlaşması da bu bakımdan önemli bir araçtır. BDT ve KGAÖ'ne üye olan Orta Asya ülkeleri, güvenlik politikalarını Rusya ile uyumlu hale getirmişlerdir. Bu bahsedilenler, ABD'nin Orta Asya'daki hegemonik emellerine karşı Rusya'nın ŞİÖ, BDT ve KGAÖ gibi örgütlenmelere verdiği önemi göstermektedir. Özetle, başta Rusya ve Çin olmak üzere bu örgütlerin üyeleri, bölgedeki sorunları çözüme ulaştırılarak başka dış aktörlerin müdahalesine ihtiyacı ortadan kaldırmak istemektedirler. Rusya ve Çin ekseninden hareket eden ŞİÖ ve Rusya öncülüğündeki BDT, Orta Asya ülkelerinin olası durumlarda ABD'ye olan ihtiyaçlarını ortadan kaldırmak istemektedir. Yine de 11 Eylül öncesi ve sonrası dönemde güvenliği sağlamakta yetersiz kalındığı da görülmektedir.

Orta Asya'yı değerli yapan en büyük ayrıcalığı ise enerji bakımındandır. Var olan ve tahmin edilen enerji kaynakları enerjinin neredeyse uluslararası ilişkilerin her alanına yayılması ve temel ihtiyaç unsuru haline gelmesi açısından önemlidir. Orta Asya petrol ve doğal gaz kaynaklarının çıkarılıp piyasaya sunulması kapitalist işleyişte enerji alternatiflerinin çoğaltılması bakımından önemlidir. ABD açısından özellikle Orta Doğu enerji kaynaklarına alternatif olarak değerlendirilmesi, enerji güvenliği ve istikrarı açısından Orta Asya'yı yine önemli kılmaktadır. Bu noktada enerjinin güvenli ve istikrarlı bir şekilde sunulması ABD açısından hegemonyasının sorumlulukları arasındadır. Enerji kaynaklarının dünya pazarına ulaştırılması ve bu çerçevede oluşabilecek güvenlik sorunları ABD hegemonyasındaki düzende ana gündem konularından biri haline gelmiştir. Petrol rezervleri açısından dünyanın dikkatini Orta Doğu kadar çekmese de özellikle doğal gaz açısından Hazar havzasının İran ile birlikte dünya rezervlerinin yarısına tekabül etmesi ile ayrı bir önem taşımaktadır. ABD hegemonyası açısından bölgede güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Rusya, İran ve Çin gibi ABD hegemonyasına karşı bölgede kendi güç mücadelesinde olan aktörler Orta Asya'yı daha da önemli hale getirmektedir. ABD için petrol-doğal gaz üretimi ve pazarı, tüketimi de dikkate alınırsa ciddi boyuttadır.

Orta Doğu'da Suudi Arabistan gibi bir müttefikinin Orta Asya'da olmaması Orta Asya politikalarını daha ciddi kılmaktadır. Dolayısıyla, Amerika için Orta Asya politikasındaki öncelikli konular: ekonomik kalkınmışlık, sorgulanabilir kurumlar, Rusya'nın bölge üzerindeki politikaları ve Rusya-Çin ittifakı, radikal İslam tehdidi, etnik karışıklıkların neden olabileceği istikrarsızlıklardır. Tüm bu unsurlar ise ABD'nin, başta ekonomik olmak üzere askeri ve siyasi hegemonyasını sürdürebilmesi adına ihtiyaç duyulan enerjinin, öncülüğünü ettiği düzene istikrarlı aktarımında çözmesi gereken meselelerdir.

2.3. ABD'nin Orta Asya'ya Yönelik Politikaları

ABD, SSCB'nin dağılmasından hemen sonra Orta Asya'nın öneminin tam anlamıyla ön plana çıkmaması nedeni ile bölgede aktif bir politika izlememiştir. Sovyetler'in devamı olarak hareket eden Rusya ile bir karşıtlık yaratmamak için ılımlı politikalar sergilemeye çalışmıştır. ABD hegemonyasının getirmiş olduğu gücün sorumluluğu ve bu sorumluluğun getirmiş olduğu yük, bölgeler üzerinde oluşan güvenlik meselelerin çözümünün bölgesel aktörlerin idaresine bırakılarak azaltılmaya çalışılmıştır. Anlaşmalı bir işbirliği sağlanmasıyla hem hegemonyasını sürdürmüş hem de bölgedeki istikrar sağlanmış olacaktı. Bu şu anlama gelmekteydi: Rusya bölgenin istikrarını ABD hegemonyasını kabul etmesinden dolayı işbirliği içerisinde sağlayabilirdi. ABD ise dünya meselelerine bir hegemonun yapması gerektiği gibi yoğunlaşabilirdi (Cohen, 1997: 1-20.) Ancak Rusya ABD'nin planladığı gibi bir dış politika izlemeyip aksine Orta Asya'da öne çıkmaya çalışan bir yol haritası izlemiştir. Dolayısıyla ABD bu politikadan Rusya'nın bölgede sivrilmesine neden olacağı gerekçesiyle vazgeçmiştir. Bu yüzden bağımsızlıklarına yeni kavuşan devletlerin bağımsızlıklarının güçlendirilmesi üzerine aktif bir politikanın daha yararlı olacağı savunulmuştur. 1996 yılında Dış İşleri Bakanı Madeline Albright da bu görüşü savunanlardandır. Bu görüşün benimsenmesiyle, Amerikan politikaları Orta Asya ve özellikle enerji hatları üzerine Rusya'nın sivrilmesine engel olacak şekilde etkin olmaya başlamıştır (Erhan, 2005: 22).

1997 yılı ABD'nin Orya Asya politikalarının yeni içeriğinin belirlendiği ve Orta Asya bölgesinin daha da değerlendirildiği tarihtir. ABD'nin Orta Asya'ya yönelik politikalarının ön plana çıkmaya başlamasında ve yönlendirilmesinde önemli bir yeri olan eski dış işleri bakan yardımcısı Strobe Talbott'un 1997 yılı Temmuz ayında John Hopkins Üniversitesi'nde yapmış olduğu konuşmada bu politikalar yansıtılmıştır. Talbott, bu yıl itibari ile oluşan Orta Asya politikalarını 4 temel üzerine oturtmuştur. Bunlardan ilki demokrasi, ikincisi serbest piyasa ekonomisi, üçüncüsü iç karışıklıkların çözümü ve dördüncüsü ise uluslararası kuruluşlara entegrasyondur. Böylelikle ABD, yukarıda da değindiğimiz gibi, Rusya'nın bölgesel liderlik rolünü desteklemekten vazgeçmiş, doğrudan bölgede etkili olması gerektiği tezini ön plana çıkarmaya başlamıştır (U.S. Department of State, July 21,1997, <http://1997-2001.state.gov/www/regions/nis/970721talbott.html>, 24 Kasım 2014'te erişildi).

Başkan Clinton, Amerikan Orta Asya politikalarına küreselleşme kavramı çerçevesinde yaklaşmıştır. Daha doğrusu demokrat başkan Clinton küreselleşme¹¹ yaklaşımını dönemin Amerikan dış politikasına uygulamaya çalışmıştır. Küreselleşme çerçevesinde başta demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi olmak üzere ABD değerlerinin yayılması amaçlanmıştır. Çünkü demokratik işleyiş Amerikan düzeninin bir parçasıdır. Bu doğrultuda Clinton, Orta Asya üzerinde küreselleşmenin önemini vurgulayarak demokratikleşme hareketlerine öncelik vermiştir. Ayrıca ekonomik anlamda kapitalist sisteme bölgenin eklenmesinin Amerikan düzeni adına gerekliliği vurgulanmaktadır. 1998 UGS'de aktarıldığı gibi bölgenin özellikle enerji kaynakları bakımından ABD önderliğinde piyasa ekonomisine girmesi amaçlanmıştır. Rusya kontrolünün kırılarak serbest pazarda liberal sistemde ticari katılımın artması, hem enerji ihracatçılarının hem de hegemonik olarak ABD'nin yararına bir adımdır. UGS'nin bölgesel değerlendirilmenin yapıldığı kısımda da aktarıldığı gibi ülke bağımsızlıklarının desteklenmesi ve bölgedeki istikrarsızlıkların gerek ekonomik gerekse güvenlik anlamında ortadan kaldırılması Amerikan politikaları arasındadır. Reformlar, demokratikleşme hareketine yönelik destekler, mali yardımlar bu

¹¹ Clinton için Küreselleşme ABD'nin itici güçlerinden biridir. Ekonomik, siyasi ve sosyal bütün yapıların iç içe geçmesinden dolayı demokrasinin yaygınlaştığı süreç olarak tanımlanmıştır. Demokrasilerin genişletilmesi Clinton dönemi küreselleşme yaklaşımının bir parçasıdır. Ayrıca, bu iç içelik sürecinde ABD çıkarları için liberal demokrasi ilkeleri tüm dünyaya yayılmalıydı. Yani Küreselleşme ABD çıkarlarına hizmet eden bütünleşmiş bir düzen demektir.

doğrultudadır (<http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf> Şubat 2014'te erişildi). Böylelikle ABD, 1990'ların ortalarında itibaren Orta Asya ile ilgilenmeye başlamıştır.

Amerikan politikalarının uygulanması için bir takım araçlar kullanılmak zorundadır. Mali yardımlar bunlardan biridir. Orta Asya'nın bağımsızlığının pekiştirilmesi ve demokratik olarak güçlendirilmesi için ekonomik olarak kalkındırılması gerekmektedir. Bu bağlamda ABD tarafından oluşturulan Özgürlük Destekleme Yasası (*Freedom Support Act*) aracılığı ile bölgeye demokrasi ve serbest pazara yönelik mali destek projeleri yapılmıştır. Projenin kongre onayı aşamasında büyük tartışmalar olmuştur. Eski Sovyet cumhuriyetlerine yardım edilip edilmemesi, edilse de ne kadar edilmesi gerektiği ve bunun sonuçlarının hedeflenen politikalarla uyuma olasılığının Rusya'dan dolayı ne derecede risk içereceği tartışmaları yapılmıştır. Tüm bunların neticesinde Temsilciler Meclisindeki 164'e 255 oy ile ve Senatoda 20'ye 76 oy ile mali yardım projesi *Freedom Support Act* 3 Ekim 1992'de onaylanmış ve 25 Ekim 1992'de yürürlüğe girmiştir (<http://www.policyarchive.org/handle/10207/2081>, 5 Mart 2014'te erişildi).

Bu yardımlar, bağımsızlığını alan toplam 12 Sovyetler Birliği eski üyesi devlete ABD tarafından özgürlüklerini pekiştirme amaçlı yapılmıştır. Ulaşılan son verilere göre, 2010 yılı üzerinden değerlendirme yapılırsa toplam olarak Avrasya'ya yapılan destek miktarı 43.54 milyon dolar ve bu miktardan Orta Asya genel bölgesel payı 23.50 milyon dolardır. Yardımların en büyük kısmı *insana yönelik yatırımlar* (eğitim, sağlık, cinsiyet eşitliği vb. konularda mali destekler), bir sonraki takipçisi ise *ekonomik büyümeye yönelik yapılan destekler* olarak görülmektedir (<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/eurasiafy10/156884.htm>, 6 Mart 2014'te erişildi). ABD'nin uygulamış olduğu Orta Asya politikalarındaki bu mali yardımları araç olarak kullanması çalışmamızın bu bölümünün 4. başlığında daha detaylı değinilecektir.

Bölgenin mali yardımlar ile kalkındırılması meselesinin yanı sıra Sovyetlerden kalan nükleer silah kapasitesi de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. ABD'nin bölgede güvenlik üzerine ilk angajmanı Rusya'nın Sovyet coğrafyasındaki nükleer kapasitesine yönelik olmuştur. Bu anlamda ilk etapta bölgenin güvenliğinin sağlanması ABD açısından çok önemlidir. ABD'nin Orta Asya'yı öncülüğünü ettiği hegemonik düzene eklemlendirebilmesi için bölgenin uluslararası güvenliği tehdit edici unsurlardan

arındırılmış olması gerekmektedir. Diğer yandan bölge, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından geriye kalan nükleer silahlar açısından hala risk yaratmaktaydı. Ancak, en büyük nükleer güçlerden biri olarak ortaya çıkan Kazakistan'da bulunan Sovyet mirası nükleer silah tehdidi ülkenin silahsızlanma anlaşmasına olumlu bakmasıyla ortadan kaldırılmıştır. Kazakistan 22 Mayıs 1992'de Stratejik Silahların İndirimi Görüşmeleri Anlaşması'nı (START) ve Lizbon protokolünü imzalayarak nükleer silahları arındırmıştır. 1995 yılına kadar geçen süre zarfında kademeli olarak yapılan anlaşmalar ve görüşmeler çerçevesinde Kazakistan'daki nükleer silahlardan 1040 nükleer başlık Rusya'ya transfer edilmiştir (Aras, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-2180-32-sam-amcanin-orta-asya-seruveni.html>, 14 Nisan 2014'te erişildi). Böylelikle Kazakistan Batı tarafından takdir edilmiştir.

11 Eylül'e kadar ABD Orta Asya politikası yukarıda bahsedilen nükleer silah sorunu üzerine yaklaşımları saymazsak ekonomik önceliğin öne çıktığı bir süreç üzerine kurulmuştur. Orta Asya'yı serbest piyasaya eklemlendirmesi ve bölgedeki Amerikan şirketlerinin çıkarlarının korunması bu öncelikler arasındadır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD, Bush yönetimi ile beraber hegemonik konumunu koruyacak sert bir politika benimsemiştir. Orta Asya'daki Amerikan varlığı ve güvenliğine önem verilmiş, müttefiklikler kurulmaya çalışılmış, Amerikan karşıtı olan aktörlere sert politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Orta Asya'da Amerikan varlığı ile sağlanacak bir istikrarın gerekliliği öne çıkartılmaya çalışılmıştır.

Orta Asya'da Rusya'nın varlığından dolayı gerçekleşemeyen Amerikan konuşlanması 11 Eylül'ün yaşanması ile gerçekleşmiştir. Bölgede edinilen askeri üslerin sayesinde *Şahinler* grubu olarak adlandırılan yeni muhafazakârlar Bush yönetimi ile aktif politikalarını uygulama fırsatı bulmuştur. ABD, Robert Kagan ve William Kristol tarafından kurulan *Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi* ile Amerikan gücünün kalıcılığını sağlamak için gerek savunmaya yapılan muazzam mali aktarımlar ile gerekse sert ve aktif politika ile hegemonyasını ılımlılıktan ziyade bir güç göstergesi olarak kullanmıştır. Bölge bu bağlamda bir uygulama alanı olmuştur (Kafkasyalı, 2012: 27-28).

11 Eylül'de Amerika'da yaşanan terör saldırılarından sonrası Orta Asya'da konuşlanan ABD, bölgeye yönelik politikalarının bölge ülkelerince benimsenmesi adına

ekonomik yardımları yine öncelikleri arasına almıştır. Çünkü kalkınmış ve demokratik seviyede olan bir Orta Asya daha anlaşmaya uyumlu olabilecektir. Zaten, 11 Eylül öncesi bile bölgede Rus etkisinin kırılarak serbest pazarın oluşturulması ve en önemlisi enerji kaynaklarının güvenli erişimi amaçlanmıştı. 11 Eylül olayları zihinlerde uygulanmayı bekleyen politikaların faaliyete konulmasına vesile olmuştur. Orta Asya'da doğrudan komşu haline gelebilen ABD, Asya'yı uzaktan yöneten aktör olmanın yerine Afganistan müdahalesi ile bölgenin aktif oyuncularından biri haline gelmiştir (Okur, 2012: 254).

11 Eylül sonrası çok boyutlu Orta Asya politikaları gündeme gelmiştir. Rusya, Çin, İran ve Hindistan güçlerinin bölgede dengelenmesi gerekmeğe başlamıştır. Bu, bölge ülkeleri ile yakın ilişkilere girilmesi ile sağlanabilecektir. Diğer yandan, Rusya'nın Putin yönetimindeki politikaları ve BDT aracılığı ile Orta Asya'ya yaklaşımı, ayrıca ŞİÖ aracılığı ile Çin'in bölgeye yaklaşımı 11 Eylül'e kadar geçen sürede ABD'nin hedeflenen politikalarını aktif bir şekilde uygulanmasına engel olmuştur. Ancak 11 Eylül sonrası süreç değişmiştir (Erhan, 2004: 32).

ABD, 11 Eylül saldırılarının sorumlusu olarak gösterdiği el-Kaide örgütünün ve lideri Usame bin Ladin'nin Afganistan topraklarında barındırılması gerekçesiyle Taliban rejimine savaş açmıştır. ABD, teröre karşı başlattığı savaşta desteğini istediği Orta Asya ülkelerinden Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da askeri üsler edinebilmiştir. ABD bu tarihten itibaren bölge üzerinde aktif politikalarını uygulayabilmek amacıyla bölgeye yerleşmiş bir aktör olabilmıştır (Telatar, 2013: 33). Sonuç olarak ABD dış politikası ekseninde 11 Eylül'ün doğrudan etkisi, Amerika'nın içe kapanması değil, dış dünyaya olan angajmanının yeniden canlanması olmuştur (Amanov, 2007: 1-40).

Afganistan operasyonu ardında süreç ABD'nin bölge üzerindeki yakın temasları ile devam etmiş, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinin yoğunlaşması adına öncelikler belirlenmiştir. Diğer yandan, ABD dışındaki devletler de Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler geliştirme fırsatı bulmuşlardır. Orta Asya ülkelerinin 11 Eylül dolayısı ile ABD'ye desteği ve ABD öncülüğündeki hegemonik düzene katılma isteği bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır. Ancak, 11 Eylül sonrası Amerika tarafından bölgedeki askeri ilişkilerin geliştirilmesi yönünde girişimler eski Sovyet ülkeleri tarafından sınırlı bir izine tabi

tutulmuştur. Yani, terörle savaşında ABD'ye yapılan bu destekler, ABD'nin her politikasını özgürce uygulayabildiği anlamına gelmemektedir (Oğan, 2006: 4).

Orta Asya ülkelerinin küresel istikrara katkı sağlamaya yönelik ABD'nin terörle mücadelesine vermiş oldukları destekleri ikili çıkar ilişkisine dayalı amaçlarından da kaynaklanmaktadır. Orta Asya ülkeleri, Rusya'ya alternatif oluşturabilmek için anlaşmalar yapmıştır. Bu doğrultuda, 11 Eylül sonrası bu ülkelerin ABD ile işbirliğine gitmeleri Rusya'nın bölgedeki etkisini dengelemeye yöneliktir (Telatar, 2013: 35). Taliban rejiminin bozguna uğratılmasında Rusya'nın ve Orta Asyalı müttefiklerinin Batı'ya sadık bir şekilde Taliban karşıtı koalisyonunda yer almaları da etkili olmuştur. ABD tarafından teröre yönelik zafer olarak adlandırılan bu durum her ne kadar uygulamış oldukları sert politikalarından dolayı ABD'nin hegemonyasının sorgulanmasına neden olsa da bundan öteye gidememiştir. ABD'nin bölgedeki varlığına ilk etapta Rusya'nın Çeçenistan ve Çin'in Doğu Türkistan meselelerindeki gibi kendi terör sorunlarından dolayı ses çıkarmamaları, teröre karşı birlikte savaş olarak değerlendirilmiştir. Çin, Doğu Türkistan sorununda ayrılıkçıları bastırmada komşularının desteğini alacağı düşüncesi ile Amerikan'ın Orta Asya politikasına ilk etapta sert tepki vermemiştir (Laumulin, 2005: 407). Ancak daha sonra, Rusya ve Çin tarafından Amerikan karşıtı yaklaşımlar kendini göstermiştir.

ABD öncülüğündeki hegemonik düzenin kapsama alanının yayılması adına Orta Asya'da konuşlanmış bir ABD gerekli görülmektedir. Bölgedeki enerji hatları dikkate alınacak olursa 11 Eylül ile bölgede bir aktör olmak belki de Amerikan çıkarları adına geç bir adım olarak bile değerlendirilebilir. Orta Asya'daki Rusya'nın bölgesel hegemonyasının kırılması adına aktif bir politika uygulayan Bush yönetimi genel anlamda hegemonik çalışmalarına yönelik eleştiriler olsa da Obama yönetimi ile bu eleştiriler önceki bölümlerde de bahsi geçildiği gibi bir nebze azalmıştır.

11 Eylül ile bölgeye yönelik önceliğin artması bölge ülkelerinin izleyeceği politikalara yön vermiştir. Ayrıca bu durum, bölge dışında olan ve öne çıkan aktörlerin politikalarında da değişikliğe neden olmuştur. Bu ülkeler arasından Rusya, Çin, İran ve Hindistan'ın Orta Asya'da ABD'nin güçlenmesini engellemeye yönelik alternatif politikaları vardır. ŞİÖ bu doğrultuda NATO benzeri bir güvenlik ittifakı oluşturabilme niyetiyle kendini göstermektedir. Orta Asya'da meydana gelebilecek güvenlik

meseleleri ŞİÖ ile çözümlenerek, üyelerin kendi çıkarları doğrultusunda etkinlik gösterme düşüncesi öne çıkmaktadır.

ŞİÖ, Rusya ve Çin'i bünyesinde barındırmasından dolayı politikaları ve uygulamaları ile ABD'nin gücünü dengeleme niyetinde olduğunu göstermektedir. Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından *Yakın Çevre* politikası ile bölgesel gücüne yeniden kavuşma gayesindedir. Rus etkisinden tamamen kopmasını engellemeye çalıştığı eski Sovyet ülkeleri ile ilişkilerine bilhassa önem vermektedir. Çünkü ABD hegemonyasına karşın, bölgede Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkisini sürekli devam ettirmekte ve diğer yandan Çin ile yakınlaşmaktadır. Rusya kendi varlığından dolayı ABD'nin bölgede etkin ve fevri politikalar yapamayacağını da göstermek istemektedir. Bu duruma örnek olarak Kırgızistan'daki yönetim değişiklikleri gösterilebilir (Kafkasyalı, 2012. 32-33).

ŞİÖ, ABD için risk oluşturan unsurlar arasında en büyük önceliği olmasa da bölgede önemli bir aktör olarak görülmektedir. Rusya ve Çin, ABD karşıtı ve İslami köktencilik karşıtı görüşü ile Örgütün duruşunu belirlemektedir. Rusya ve Çin, bölgeyi kendilerinin uzun dönem etkinlik alanı olarak görmektedir. Dolayısıyla, ABD'nin bölge ile ilgilenmesini istememektedirler. Bölgedeki ABD varlığına ve İslami temelli hareketlere karşı Çin-Rusya ittifakı, ABD ile olan bölge üzerindeki hegemonya mücadelesini ŞİÖ aracılığı ile sağlamaya çalışmaktadır. (Yom, 2013: 235).

Rusya Orta Asya'da bölge lideri olabilme adına çok taraflı ilişkilere önem vermektedir. Rusya, ŞİÖ kuruluşuna öncülük ettiği gibi Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'a ve 1992'de BDT'nin Kolektif Güvenlik Anlaşması yapması ile 2002'de resmi olarak kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) kuruluşlarına da öncülük etmiştir. Rusya, bu kuruluşları bölgesel politikalarında araç olarak kullanmak istemiştir. KGAÖ bölgesel birliktelik ve Rusya öncülüğünde bölgede istikrarın sağlanmasında askeri ve siyasi açıdan mühimdir. BDT ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulması itibari ile Rusya'nın bölge ve dünya siyasetindeki konumunu güçlendirmede önemli bir yere sahiptir. BDT'de ve KGAÖ'de etkin aktör Rusya'dır. Bu kuruluşlardaki etkinliğinin aksine Rusya, ŞİÖ'de bu gücü Çin ile paylaşmak zorunda kalmıştır. ŞİÖ'de Çin ile birlikte ABD'nin Orta Asya politikalarına karşı mücadele etmektedir (Demirtepe 2008: 16).

ABD, Orta Asya devletlerinin BDT ve ŞİÖ yüzünden kendisinden uzaklaşmasını istememektedir. Bu amaçla bölgede sadık ve güvenilir yönetimler kazanmak ABD'nin Orta Asya politikalarının bir parçasıdır. Zira bölgede ülke yönetimlerine karşı baş gösteren eylemler Amerikan yanlısı bir yönetimin zaferi ile sonuçlanacaksa desteklenmektedir. Ukrayna, Gürcistan ve ardında Kırgızistan'daki Renkli devrimler bunlardandır.

Renkli devrimler ya da Çiçek Devrimleri, komünizm sonrası Orta ve Doğu Avrupa'da ve ardından Orta Asya'da etkisini gösteren, otoritelere karşı ayaklanmaların olduğu hareketlerdir. Demokrasi talepleri ile isyanlarını dile getiren ayaklanmacılar liberal ekonomiyi ve ulusal bağımsızlığı savunan görüşlerini dile getirmişlerdir. Şiddet içermeyen ve bu yüzden bir renk ya da çiçek ismi ile anılan devrimler sivil toplum örgütlerinin katılımları ile genelde bir öğrenci ayaklanması şeklinde başlamıştır. Devrimler, yapılan seçimlerin adaletli olmadığı ileri sürülerek otoriter olan liderleri devirmeye yönelik girişimler olmuştur ve bu üç devrim de başarıya ulaşmıştır (Bozkurt,2006: 118-138).

Devrimlerin, ABD olarak kast edilen Batı'nın etkisiyle olduğu öne sürülmektedir. Devrimler, ABD hegemonyasının sağlanabilmesi için Orta Asya üzerinde kullanılmış olan bir enstrümandır. ABD, bölgede uygulamak istediği politikalara engel teşkil edecek yönetimlere karşı bu yönetimlerin demokratik olmayan yöntemlerini eleştirerek Sivil Toplum üzerinden daha sorgulanabilir bir hale getirmeye çalışmıştır. Bu sayede Amerikan karşıtı iktidarlar halk ayağından başlayan eylemlerin ABD tarafından desteklenmesi ile indirilmeye çalışılmıştır. ABD'ye yakın durabilecek iktidarlar desteklenmiştir. Bu ülkelerden biri Kırgızistan'dır. Kırgızistan'dan dolayı diğer bölge ülkeleri kendilerinde de devrim olabilme ihtimaline yönelik bir algıya sahip olmuştur. ABD için bu algıyı yaratabilmek, bölgedeki Rus ve Çin etkisinin kırılması adına önemlidir (Demirtepe, 2008: 179-180).

Özellikle devrimlerdeki çekişmelerin Batı yanlısı liderler ile Rus yanlısı liderler arasında olduğu gözlemlenildiğinde bölgedeki mücadele daha iyi anlaşılacaktır. ABD, kendisine sadık olan yönetimler kazanarak uzun vadede bölge üzerindeki Rus etkisini kırmayı öncelikleri arasına almıştır. Kırgızistan bu bakımdan diğerlerine oranlar önem arz etmektedir. Çünkü Kırgızistan her ne kadar demokrasi eksikliğinden dolayı bir

ayaklanmanın yaşanmasına sahne olsa da bölge devletlerinin demokrasi kıstasları incelendiğinde Kırgızistan'ın diğer devletlere göre daha demokratik olduğu görülecektir. Daha otoriter olduğu gözlemlenen Özbekistan ve Türkmenistan'da değil de Kırgızistan'da böyle bir devrimin gerçekleşmesi aslında ABD'nin demokrasi açısından daha ılımlı olan bu ülkenin devrime açık olması ve Batı yanlısı yönetimin şiddet dışı yöntemlerle başa getirilmesinin mümkün olacağı görüşünden kaynaklanmaktadır (Bingöl, 2007: 1-21).

Kırgızistan, Orta Asya'nın ABD tarafından önem kazanmaya başlamasından itibaren bölge üzerindeki hegemonyasını kurabilmesinde gözde ülkelerinden biridir. Clinton yönetiminde, demokratik ve özgürlükçü hareketlerin desteklenmesinde diğer otoriter rejimlere oranla tercih edilmesi, Kırgızistan'ın diğer ülkelerdeki zincirin bir parçasını oluşturacağı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kırgızistan, bölgede bir *demokrasi adası*¹² olarak görülmektedir. Hatta dönemin Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott Kırgızistan lideri Askar Akayev'i "Kırgızistan'ın Thomas Jefferson'ı" olarak görmektedir (Bingöl, 2007: 1-21).

Gürcistan'daki 2003 Gül Devrimi, Ukrayna'daki 2004 Turuncu Devrim ve ardından Kırgızistan'daki 2005 Lale Devrimi, eski Sovyet yönetiminin izlerini taşıyan iktidarların yerine Batı yanlısı yönetimlerin geçmesi ile bir akımı oluşturmaktadır. Devrimlerin oluşmasından dış faktörlerin sivil toplum aracılığı ile etkisi gidişata yön vermiştir (Bozkurt, 2006: 118-138).

2005 yılındaki ayaklanmaların ardından Kırgızistan hala etnik sorunlar ve işsizlik gibi birçok problemin getirdiği karışıklık içerisindeydi. Yönetimin bu sorunlara yönelik sesleri son dönemlerinde sertçe susturmaya çalışması muhalefetin de sert tepkilerine neden olmuştur (Demirtepe, 2008: 184-85). 14 yıllık yönetimde olan Akayev yönetiminin başarılı devrim hareketi sonucunda yerini Kurmanbek Bakiyev'e bırakmasıyla Kırgızistan'ın Batı yanlısı bir çizgiye geçtiğini söylemek de yanlış olacaktır. Fırsatları değerlendirmeye çalışan ve gerektiğinde farklı ittifaklar içerisine girebilen bir yönetimle karşılaşmıştır. Bakiyev bu bağlamda beklentilerin aksine ABD yanlısı olmayan, hatta Rusya'ya kayan eğilimleri ile de şaşırtmıştır. Bu durum mevcut

¹² Bkz. John Anderson, "Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?", Harwood Academic Publishers, Amsterdam, 1999.

ülke sosyo-ekonomik yapısından da kaynaklanmaktadır (Demirtepe, 2008: 190). Kısacası, Kırgızistan'daki devrim, yönetim değişikliği açısından başarılı olmuş, ancak ABD'nin istediği sonuçlara ulaşması açısından aynı başarıyı gösterememiştir.

Rusya yanlısı bir alt yapısının olmasına rağmen, Lale Devriminde yönetime geçen Bakiyev uygulamış olduğu politikalar ile Rus- Çin sempatisini de tam anlamıyla kazanamamıştır. ABD'ye 11 Eylül sonrası ülkesinde üs veren yönetim Rus antipatisine de yol açmamak için Rusya'ya da üs vermiştir. Bu süreç sonucu Rusya'ya yönelik ılımlı adımları ile yakınlaşmaları yeniden sağlayan Bakiyev, ABD üssünün boşaltılma talebinde bile bulunmuştur. ABD etkinliğine engel olacak olan bu hamle üs kirasının arttırılarak yeni bir anlaşmanın sağlanması ile bertaraf edilmiştir. Doğaldır ki bu yeni durum Rusya'nın Bakiyev'e olan güvenini sarsmış ve yönetime yönelik tedbirli davranmasına neden olmuştur (Güzel, <http://uzbekistanerk.com/trk/?p=240> 6 Mart 2014'te erişildi).

Devrim sonrası Kırgızistan'da istikrarın halen sağlanamaması yeni hareketlerin ortaya çıkacağı sinyallerini vermiştir. Kırgızistan'ın Rusya'yı tatmin etmeyen yaklaşımlarının da etkisi ile devrim tanımından ziyade bir halk ayaklanması olarak adlandırılan bu hareketler Bakiyev yönetimini de eleştirmeye başlamıştır. 5 yıllık Cumhurbaşkanlığı yönetimi süresince beklentilerin özgürlük, demokrasi ve yolsuzlukların giderilmesine yönelik olmasına karşın bu beklentileri karşılamayan Bakiyev, giden Akayev yönetiminden bir farkı olmadığı yönünde bir algı yaratmıştır (Aydın, 2010, <http://www.mustafaaydin.gen.tr>, 6 Mart 2014'te erişildi).

Git-gellerin yaşandığı Kırgızistan Bakiyev yönetimi son olarak ABD yakınlaşmasına yeniden önem vermiştir. Bunun en büyük nedeni Rusya'nın ülkeye yapmış olduğu dış yardımlarını kendisine sadık kalmayıp iki taraflı oynadığı gerekçesiyle yarıda kesmesidir. Rus finansmanının kesilmesi ülke ekonomisine petrol, su, elektrik fiyatlarının muazzam zamlanmasına neden olmuş ve ülke ekonomik bunalıma girmiştir. Ülkede 2010 yılının Nisan ayında yeniden bir ayaklanma başlamıştır. Halk ayaklanmasında onlarca kişi hayatını kaybetmiş ve sonucunda Bakiyev yönetimi devrilmiştir. 2010 yılında Roza Otunbayeva liderliğinde geçici bir hükümet kurulmuştur (Güzel, <http://uzbekistanerk.com/trk/?p=240> 6 Mart 2014'te erişildi). Rus yanlısı yeni yönetim Rusya'nın kendileri için "kilit öneme sahip bir ortak"

olduğunu belirtmiştir. Amerikan yönetimi ise bu duruma karşın yeni yönetimi tanımadıklarını dile getirmişlerdir. Diğer yandan Rusya meseleyi hükümete yönelik halkın yapmış olduğu bir iç mesele olduğunu dile getirirken, ABD de bu durumun ne Rusya yanlısı bir darbe ne de Amerikan karşıtı bir darbe olduğunu belirtmiştir (2010, <http://www.cnnturk.com>, 6 Mart 2014'te erişildi).

Gelişmelerin bu noktaya gelmesinden dolayı Kırgızistan'da bulunan Amerikan hava üssünün boşaltılmasına yönelik düşünceler kendini yeniden göstermiştir. Amerikan'ın 11 Eylül sonrası Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan üsleri bölgedeki mücadele ve taraflarına işaret etmektedir. Bu bakımdan Bakiyev yönetimine 2009 yılında 60 milyon dolarlık kira bedeli vermesi de bunun kanıtıdır. Birbirine çok yakın olan ABD ve Rusya üsleri Bakiyev yönetiminin iki ülkeyi birbirlerine karşı kullanarak bir kazanç elde etmek istemesinden kaynaklanmaktaydı (Aydın, 2010, <http://www.mustafaaydin.gen.tr/> , 6 Mart 2014'te erişildi). Ancak çok hassas olan bölge bu özelliğini yine göstermiştir. Değişen yönetim ve dengeler sonucu, 2001'den bu yana faaliyet gösteren Amerikan üssünün, 2011 yılında göreve gelen Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in görevi devraldıktan hemen sonra Kırgızistan'da yapılan faaliyetlere ilişkin düzenlediği ilk basın toplantısında, "*Kırgızistan'ın sivil havaalanında askeri üsse ihtiyacı yoktur. Bu tehlikelidir. Manas'ın sivil havaalanı olmasını istiyoruz.*" demesiyle 2014'te kapatılacağı sinyalleri verilmiştir (Ntvmsbc, 2011, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25309937/>, 6 Mart 2014'te erişildi). 2013 Haziran'ında, 120 üyeli parlamentodan 91 milletvekilinin oyuyla geçen tasarı, Cumhurbaşkanı Atambayev'in onayına sunulmuştur. Atambayev'in tasarıyı onaylamasının ardından, Amerikan yönetimi 180 gün içinde üssü boşaltmak durumunda kalacaktı. Kırgızistan'a göre, 2014'te Afganistan'dan çekilecek olan ABD, artık Manas askeri üssüne ihtiyaç duymayacaktır (SABAH, 2013, <http://www.sabah.com.tr>, 6 Mart 2014'te erişildi). Anadolu Ajansı'nın haberine göre de, onayın ardından üsde 6 Mart 2014 itibarıyla tüm hizmet birimlerinin kapandığı bildirildi. ABD'nin Transit Sevkiyat Merkezi'nden yapılan açıklamada, 2011-2014 arasında üssün faaliyetlerini oluşturan havada yakıt ikmali, personel ve kargo transferleri ve işbirliğinin güçlendirilmesi ile ilgili birimlerin 6 Mart 2014 itibarıyla hizmet vermediği belirtilmiştir. Merkezin Müdürü Albay John Millard, üssün boşaltılmasıyla "28 Şubat tarihi itibarıyla asker transfer işlemlerinin

durdurulduğunu” söylemiştir. Millard üssün 11 Temmuz tarihinde kapanmış olacağını da aktarmıştır (AA, <http://www.aa.com.tr>, 7 Mart 2014’te erişildi).

Kırgızistan’da yaşanan bu olayların hemen ardından Özbekistan’da yaşanan karışıklıklar da hem Özbekistan’ın dış politikasında hem de ABD’nin Orta Asya politikasında önemli gelişmelere neden olmuştur. Çünkü 2005 yılında yaşanan Andican olaylarına kadar Özbekistan, ABD açısından en gözde ülkelerden biridir. Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren bölgede lider ülke olabilme ihtimali en olası görülen ülke Özbekistan’dır. Orta Asya’nın ortasında yer alması, bölgede kurumsallaşma geleneği en köklü ülke olması ve güçlü bir orduya sahip olması ile önemli bir ülke konumundadır (Alkan, 2011: 77). Özellikle 2000’li yıllara kadar Rusya’dan uzak durmaya çalışarak Batı ile iyi ilişkiler geliştirmeye ve dış politikasında bir denge yaratmaya çalışmıştır. Özbekistan, 11 Eylül sonrasında ABD’nin önemli bir müttefiki olmuştur. Bu da ABD’nin Renkli Devrimler sonucu Orta Asya’da yaşanan karışıklığın ve ardından Özbekistan Andican olayları itibari ile gerilen Özbek-Amerikan ilişkilerinin önemini vurgulamaktadır.

Fergana Vadisi’nde bulunan Andican şehrinde 2005 yılında yaşanan olaylar büyük dikkat çekmiştir. 23 yerel iş adamanın “Ekremiyeler” adlı bir grubun üyeleri olması gerekçesiyle tutuklanıp yargılanması ve buna karşı bu tutuklamayı protesto eden grubun gösterileriyle başlamıştır. Silahlı gruplar hapishane ve idari binayı ele geçirmiş, güvenlik güçleri de olayları bastırmak için sivil halkın da bulunduğu topluluğa ateş açmıştır. Olayda yüzlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Andican olayının Özbek yönetim tarafından bastırılma şekli ABD tarafından eleştirilmiştir. Batı’nın bu olaya karışmaya çalışması, Özbekistan tarafından Batı’nın iç meselesine bir müdahalesi şeklinde yorumlanmıştır. Özbekistan yönetimi bu olayı Kırgızistan’ın ardından Özbekistan’da bir devrim girişimi olarak değerlendirmiştir. Kırgızistan’daki olayların etkisiyle gerilmeye başlayan Özbekistan-ABD ilişkisi 2005 yılında kopma noktasına gelmiştir. Bu noktada Rusya ve Çin’in yaşanan olayda Özbekistan’a destek vermesi Taşkent’in Moskova ve Pekin yönetimine yakınlaşmasına neden olmuştur. Gerginleşen ilişkiler sonucu Özbekistan, 11 Eylül ardından ülkede açılmasına izin verdiği Amerikan üssünün kapatılmasını istemiştir ve üs 2005 Temmuz ayında kapatılmıştır (Nogayeva, 2010: 59-91).

Andican olayı ile zirve noktasına çıkan gerginlik Rusya ve Çin'in çıkarına sonuçlanmıştır. Çünkü Rusya ve Çin'e yakınlaşan Özbekistan, bu iki ülke ile enerji konusunda yaptığı anlaşmalarından dolayı Amerikan şirketlerini zora sokmuştur. Ayrıca Kazakistan ile bölgesel liderlikte yarışan Özbekistan, ABD desteği ile bu konuda Kazakistan'ın önüne geçmekteydi. Ancak Özbekistan, yaşanan olaylar sonucu ve finansal sektörde Kazakistan'ın kendini iyice geliştirmesi neticesiyle, Kazakistan'a karşı bölgesel liderlik mücadelesinden vazgeçmiştir.

Bölgede önemli bir müttefikini kaybetmesinin çıkarına zarar vereceğini bilen ABD, Özbekistan'ın dış politikasındaki yön değiştirmesine karşın yeniden Özbekistan'ın yakınlığını kazanmaya çalışmaktadır. Diğer yandan Özbekistan da dış politikasındaki dengeleyici stratejisine uygun olarak ABD ile ilişkilerinde açık kapı bırakmaktadır. Obama dönemi ile birlikte iki ülke ilişkileri yeniden iyileşmeye ve gelişmeye başlamıştır. Obama yönetimi ile ABD'den Özbekistan'a yönelik üst düzey ziyaretler yapılmıştır. İki ülke arasında yaşanan gerginliklerden dolayı kesilen ABD'nin Özbekistan'a askeri ve teknik yardımı ilişkilerin düzelmesi ile belirli bir düzen üzerinden yeniden başlamıştır (<http://www.usasabah.com/Guncel/2012/02/03/abdden-ozbekistana-askeri-yardim>, 18 Eylül 2014'te erişildi).

Obama yönetimi, Bush dönemi demokrasi öncelikli politikaları bir müddet geri plana iterek başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya ülkelerinin tepkisini almama yolunu seçmiştir. Özbekistan gibi güçlü bir müttefikini geri kazanabilmek için daha yoğun bir çaba harcamıştır. Diğer yandan Özbekistan da, Orta Asya'daki istikrarsızlığın Rusya'nın bölgedeki askeri varlığını arttıracak bir bahane olmasından dolayı bölgesel hegemonyasının güçlendirdiğinin farkında olmuş ve bu durumu engellemek için ABD ile yakın ilişkilerin geliştirilerek bölgede dengelenmiş bir güç ortamını yaratmak istemiştir. Dolayısıyla, 2005 yılında gerilen ilişkiler Obama yönetimin bölgede en önem verdiği ülkelerden olan Özbekistan'ı geri kazanma çabaları ve Kerimov yönetimin de ABD'ye olumlu yaklaşması ile düzelmeye döneminde girmiştir (Telatar, 2013: 47,52).

Özetle bu başlık altında tüm değerlendirilenler toparlanacak olursa Sovyetler Birliğinin dağılmasından bu yana bölgenin bir mücadele alanı olduğu açıkça görülecektir. Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde dönüşümünü tamamlaması, Çin'in yükselen ekonomisi, ABD'nin 11 Eylül sonrası bölgede konuşlanması, Afganistan ile

Güney Asya arası bağ kurulması, Orta Asya ülkelerindeki yönetimler ve en önemlisi enerji için mücadele tüm politik mozağin parçalarını oluşturmaktadır. Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını sürdürmeleri adına bölgede tarihi bağı olan Rusya, ekonomik yükselişte Çin, bölgeyi dini açıdan canlandıracağı endişesi ile İran ve bölgede konuşlanan ABD arasında gerektiğinde dengeleri avantaja kullanmaya yönelik ve bahsi geçen güçleri birbirlerine kullanmaya yönelik politikaları uygulayabilecektir. Rusya ve Çin, ABD hegemonyasını kabul etmeme adına bölgede kendi bölgesel üstünlüklerini sürdürmek istemektedir. Günümüzde de görüldüğü üzere Rusya, bölgeyi ABD'ye bırakmak istemeyerek Amerikan politikalarını engelleme gayesindedir. ABD ise bölge ülkelerini reformlara teşvik ederek piyasa ekonomisine girmeleri için bağımsızlıklarını desteklemeyi esirgememiştir. Hegemonik çıkarları açısından mali ve teknik yardımlar ile teşviklerini göstermesi bu doğrultudadır. Renkli Devrimler zincirinde ABD'nin yaratmış olduğu algı, politikalarını uygulamada olumsuz bir imaj yaratmıştır. Yine de Amerika'nın edinmiş olduğu üsler değerlendirilecek olursa Orta Asya ülkelerince ABD'nin Rusya'ya, Rusya'nın ABD'ye dengeleyici güç olarak görüldüğü açıktır. ABD'nin politikalarını pekiştirirken Rusya'nın da aynı politikada olması ve askeri üsler açısından Orta Asya ülkelerine baskı yapması bölgeyi politik mücadele alanı yapmaktadır.

2.4. ABD'nin Orta Asya Politikasındaki Araçları

1991 yılında bağımsızlığını kazanan ülkeleri hızla tanıyan ABD'nin amacı, kurulmasında öncülük yaptığı uluslararası düzene Orta Asya'nın eklemlenmesini sağlamaktır. ABD, bölgeyi güvenli hale getirmeli ve ekonomik reforma sokmalıydı. Çünkü Orta Asya'nın piyasa ekonomisine katılımının sağlanmasıyla ABD'nin öncülüğünü ettiği düzenin kapsama alanı yayılarak hegemonyası daha güçlenecektir. Bu doğrultuda ABD, önceki bölümlerde bahsedilen Orta Asya politikalarındaki amaçlarına ulaşmak için bu bölümde ele alacağımız araçları kullanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında, NATO Barış İçin Ortaklık Programı ile askeri işbirliğinin, alternatif hatlarının oluşumu için enerji kaynağı nakil projelerinin, IMF yardımları ile ekonomik reformların, Özgürlük Destekleme Yasası çerçevesinde mali yardımların, müttefik olabilecek potansiyeldeki darbeci yönetimlerin desteklenmesinin ve Sivil Toplum

Kuruluşlarının Orta Asya’da Amerikan politikalarının gerçekleşmesi için bir araç olarak kullanılmasına değinilecektir.

Amerika’nın Orta Asya politikalarında askeri açıdan kullanmış olduğu araç NATO’dur. NATO’ya üye olmayan Orta Asya ülkeleri bir şekilde Amerikan çıkarlarına yönelik işbirliğine teşvik edilmeliydi. Bu doğrultuda Ocak 1994’te Brüksel zirvesinde ortaya atılan NATO Barış İçin Ortaklık (BİO) programı ile barış, istikrar, demokrasi ve güvenlik amaçlı anlaşmalar yapılmıştır. Daimi tarafsızlık statüsü olan Türkmenistan’ın da programa katılması programın işlerliği açısından önemlidir. Böylelikle Orta Asya askeri reformlar ile savunmaya yönelik eğitim seminerlerine ve tatbikatlara katılmaktadır (Nogayeva, 2011: 200). Orta Asya ile Batı arasından BİO Anlaşmaları bir araç olarak kullanılarak askeri işbirliği sağlanmış buna ek olarak BİO programı ile demokrasinin ön plana çıktığı ekonomik ve siyasi bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Siyasi açıdan BM Anlaşması, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Helsinki Nihai Senedi kapsamındaki yükümlülükleri yerine getirmek ve uluslararası alanda silahsızlanma konusunda uygun politikalar izlemek, tehdit edici güç kullanımından kaçınmak ve saygı çerçevesinde bir tavırda dış politika uygulamalarında bulunma adına yükümlülükler vererek BİO programı, ülkeleri teşvik etmektedir. Diğer yandan BİO programı aracılığı ile Orta Asya ülkelerinin bilim-araştırma konusunda sivil programlara aktif katılım olanağı sağlamıştır. Teknik alanda mali yardımlar ile ekonomik destek verilmiştir (2006, <http://www.nato.int>, 7 Mart 2014’te erişildi). Orta Asya BİO programı vasıtasıyla NATO’nun ve diğer yandan ŞİÖ vasıtasıyla Rusya, Çin gibi aktörlerin operasyon yapabildikleri tek yerdir.

ABD’nin Sovyetler Birliği eski üye ülkelerini, öncülüğünü ettiği düzene entegre etmesi ve askeri işbirliğine girişmesi özellikle 11 Eylül sonrası süreçte önem kazanmıştır. ABD, Afganistan müdahalesinde terörle savaş konusunda giriştiği mücadelede Orta Asya ülkelerinin desteğine ihtiyaç duymuştur. Bölgede edinmiş olduğu askeri üsler aracılığı ile terörle mücadele konusundaki politikalarını uygulama olanağı bulması da bu gerçeği göstermektedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan’a asker yerleştirmesiyle bölgede aktif bir aktör olabilmektedir.

Orta Asya’yı asıl önemli kılan enerji kaynakları ve bu kaynakların ulaşımıdır. Bu konuda ABD araç olarak boru hatları projelerini kullanmaktadır. ABD’nin Orta

Asya üzerinde enerji istikrarını sağlaması için Rusya ve İran faktörlerini egale edecek boru hatları gerekli görülmektedir. Hazar enerjisinin dünya pazarına açılmasını sağlaması için bölgede Rus etkisini sınırlandırmak ile işe başlamak istemektedir. Sovyet yönetiminden kalan petrol ve doğal gaz boru hatları alt yapısı önündeki en büyük engeldir. Bu bakımdan yeni petrol ve doğal gaz boru hatları ve güzergâhları ABD tarafından desteklenmektedir. Amerikan şirketlerinin güvenliğinin sağlanması da bu açıdan gerekli görülmektedir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı Orta Asya'nın komşusu Kafkaslarda ABD için önemli bir stratejik başarıdır. Diğer yandan Orta Asya enerjisinde özellikle Kazakistan ve Türkmenistan enerjisinin ulaşımında Nabucco Doğal Gaz boru hattı projesi de bu başarıları çoğaltacaktı. Ancak Nabuccu'ya karşı Rusya Güney Akım Projesini karşı-alternatif olarak göstermiştir. Nabucco Projesinin iptal edilmesi ile Trans-Adriyatik Doğal gaz boru hattı Projesi (TAP) kabul edilmiştir. Böylelikle Nabuccoyla amaçlanan hat Türkiye, Bulgaristan, Romanya üzerinden değil de doğal gaz şirketlerinin stratejik hamlesiyle TAP ile Yunanistan ve İtalya'dan Orta Avrupa'ya taşınmaya karar verilmiştir (Ntvmsnbc, <http://www.ntvmsnbc.com>, 14 Nisan 2014'te erişildi). Trans-Hazar boru hattı da Orta Asya için önemli projelerdendir. Özellikle AB, Türkmenistan doğal gazının Avrupa'ya güvenli ulaşımı için projeyi desteklemektedir. Ancak proje Rusya'nın da dâhil olduğu Hazar'ın statüsü meselesi yüzünden riskli görülmektedir. Hazar'dan geçeceği için tartışmalı olan bölge, projenin yapımında en büyük engeldir. Yine de ABD ve AB tarafından hat Rusya'yı baypass edeceği düşüncesi ile desteklenmektedir.

Enerji nakil hatları, ABD'nin bölgedeki en önemli politik araçlarındandır. Çünkü, enerjiye ucuz, güvenli ve istikrarlı ulaşamayan tüketiciler mevcut düzeni sorgulamaya başlayacaklardır. Uluslararası ekonomik sistem düzgün işleyemeyecektir. Özellikle Batı tüketicilerince enerji ulaşımında İran'a ve Rusya'ya bağımlı kalmak istikrarlı bir yöntem olarak görülmemektedir. Dolayısıyla ABD; İran, Rusya ve Çin tehdidine karşı güvenli ve istikrarlı bir hat istemektedir. 1999 İpek Yolu Stratejisi Yasası bu amaçlardan biridir. Bu, Batı Avrupa'yı Orta Asya'ya hatta Uzak Doğu'ya bağlayacak bir hat güzergâhı olacaktır. Bu gibi projeler ile ABD hat güzergâhlarında tek bir enerji kaynağı sahibi ülkeye bağımlı kalmamayı, ticaret koridorları oluşturarak ve koruyarak kapsamlı enerji kontrolünü sağlamayı hedeflemektedir (Chossudovsky,

<http://www.globalresearch.ca>, 10 Nisan 2014'te erişildi). Boru hatları ile detaylı inceleme araştırmamızın 3. Bölüm 5.2.'de ele alınacaktır.

ABD'nin Orta Asya'da uyguladığı politikaların en önemli araçlarından biri de bölgeye yönelik kalkınmışlığı sağlamak için yapılan ekonomik yardımlar gösterilebilir. IMF yardımları, Orta Asya'da kullanılan ilk ekonomik araçlardandır. IMF yardımlarının amacı bölgenin piyasa ekonomisine başarılı bir şekilde geçişini sağlama ve bölge ekonomisini kalkındırma yönündedir. IMF'nin bölge ülkeleri ile imzaladığı anlaşmalar ve çeşitli danışmanlık ilişkileri doğrudan ABD çıkarları ile ilişkilendirilmektedir. İlk olarak 1993-1995 yıllarında gerçekleştirilen bu yardımlar Orta Asya ülkelerince olumlu karşılanarak kabul edilmiştir. Hızla bağımsız ve güçlü yönetimlerini kurmak isteyen başta Kırgızistan olmak üzere tüm Orta Asya ülkelerinde kalkınmanın sağlanması ve bağımsızlıklarının pekiştirilmesinin uluslararası kuruluşlarla yakın bağların kurulması ile gerçekleşeceği düşünülmüştür (Alkan, 2011: 77). Ancak ülkelerin kapalı sanayi yapısı ve iş gücünün niteliği ile tarımsal ekonomide yoğunlaşması ABD açısından beklenen düzeyde bir dönüşüme neden olamamıştır. Çünkü piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki diğer ülkelere oranla Orta Asya mali açıdan daha yetersiz ve siyasi açıdan karmaşık bir yapıda olmuştur.

Demokrasi Destekleme Yasası (FREEDOM Support Act) çerçevesinde 1994'ten beri Orta Asya'ya yönelik yapılan yardımlar diğer ekonomik araçlardandır. FY 2001 raporuna göre¹³ 1994'te yaklaşık 2.5 milyar dolar ile başlayan Orta Asya'yı da kapsayan Avrasya'ya yönelik demokrasi destekleme yardımları 1997 yılı en düşük seviyesinde olmasına rağmen diğer yıllar artış göstermiştir.

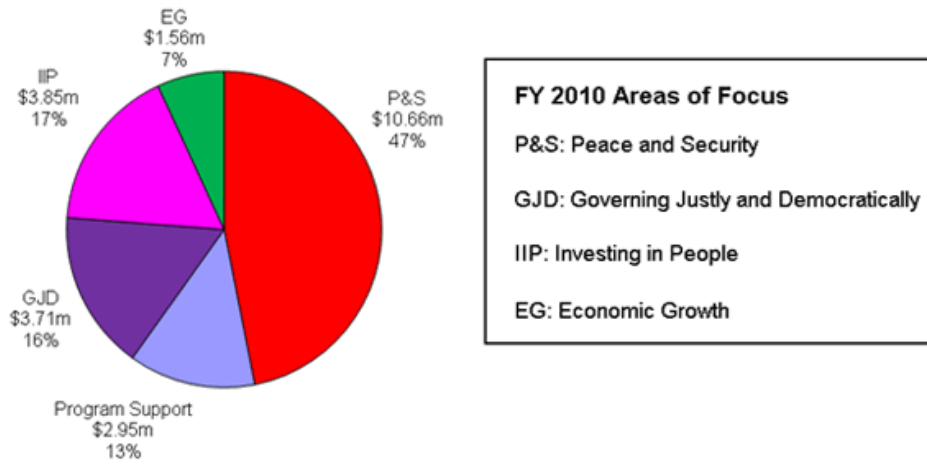
- FY 1994 \$2.458 milyar
- FY 1995 \$850 milyon
- FY 1996 \$641 milyon
- FY 1997 \$625 milyon
- FY 1998 \$770 milyon
- FY 1999 \$847 milyon
- FY 2000 \$839 milyon

¹³ Bkz. U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia, Fiscal Year 2001 (FY 2001 Annual Report), March 2002, <http://www.state.gov/documents/organization/17714.pdf>.

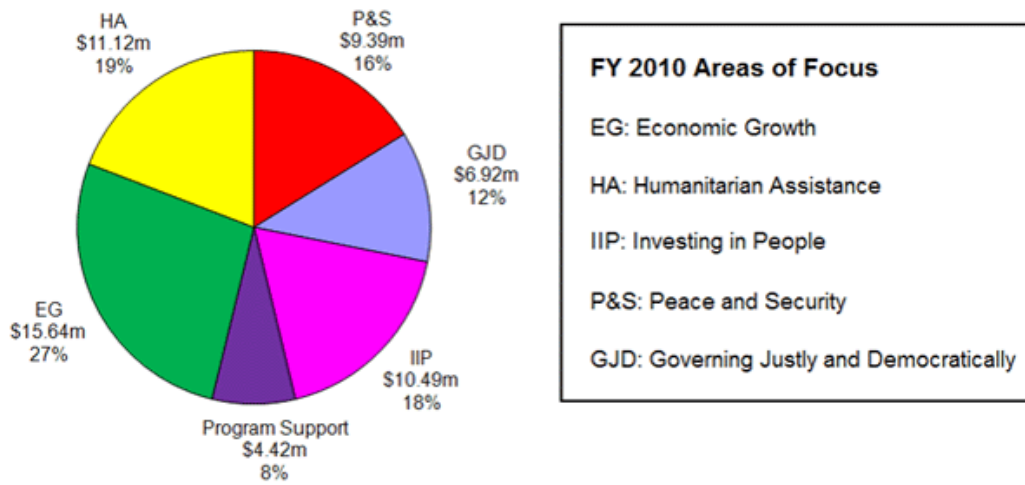
- FY 2001 \$810 milyon
- FY 2002 \$784 milyon

2010 yılında yapılan mali destekler üzerinden değerlendirmeler yapılacak olursa Kazakistan'a yönelik ABD yardımları küresel finansal kriz, yasadışı insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, salgın hastalıkların engellenmesi gibi konular hedeflenerek yapılmıştır. Demokrasi için istikrar ve düzenin sağlanması ve kurumların tabandan iyileştirilmesi bu gibi ekonomik girişimlerle sağlanmaya çalışılmaktadır.

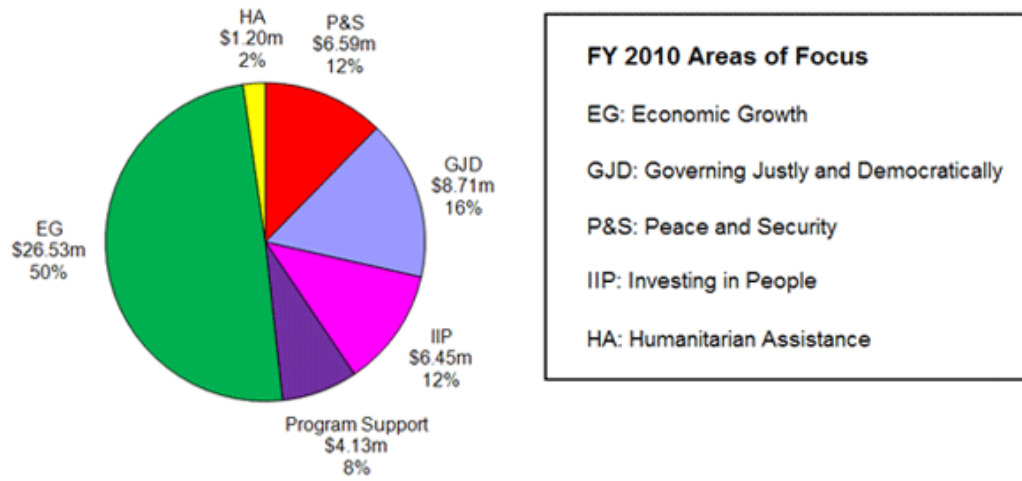
ABD, Kazakistan'ı bölgenin potansiyel lideri olarak göstererek ikili diyaloglarını pekiştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Kazakistan, 2010 yılı verilerine göre 22.72 milyon dolar ABD desteği almıştır. *Grafik 2-1,2,3,4 ve 5'te* ABD'nin Orta Asya ülkelerine FY 2010 kapsamında ekonomik destek miktarları ve destek alanları gösterilmiştir. 2010 yılındaki Kazakistan'ın dış yardımlarında en büyük payı % 47 ile Barış ve Güvenlik (P&S)'e yönelik destekler almıştır. Ardından gelen yardımlar, demokrasi desteği, siyasi partilerin rollerinin güçlenmesine ve organizasyonlar aracılığı ile sivil toplumun desteklenmesine yöneliktir. Daha sonraki sıra insana yönelik yardımlar ve ekonomik büyümeye yöneliktir. Ayrıca Kazakistan'ın, ABD'ye ve NATO'ya Afganistan sürecindeki desteği de göz önünde bulundurularak, bu iki ülkenin Hazar bölgesindeki ortak çıkarları güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan, Tacikistan ise en çok ABD yardımını alan ülke olmuştur. 57.97 milyon dolar ile katkı sağlanarak ekonomik büyümenin desteklenmesi istenmektedir. Zira Tacikistan, Orta Asya'da en kötü ekonomiye sahip kırılgan bir ülkedir. Bu kırılgan yapısı nedeniyle bölgede istikrarsızlık potansiyeli oluşturmaktadır. *Grafik 2-2'de* de görüleceği üzere, ekonomik büyümeye yönelik yardımlardan sonra en büyük pay insani yardımlara aittir. Tacikistan'ı 53.61 milyon dolar ile Kırgızistan takip etmektedir. Kırgızistan'a yönelik ekonomik yardımların %50'sinin ekonomik büyüme çerçevesinde olduğu görülmektedir. Türkmenistan'ın aldığı 16.51 milyon dolarlık yardımlardaki en büyük payı demokrasiye yönelik alanlar oluşturmaktadır. Özbekistan'da ise 12.04 milyon dolarlık yardımda insana yönelik yatırımlar ilk sırayı almıştır.

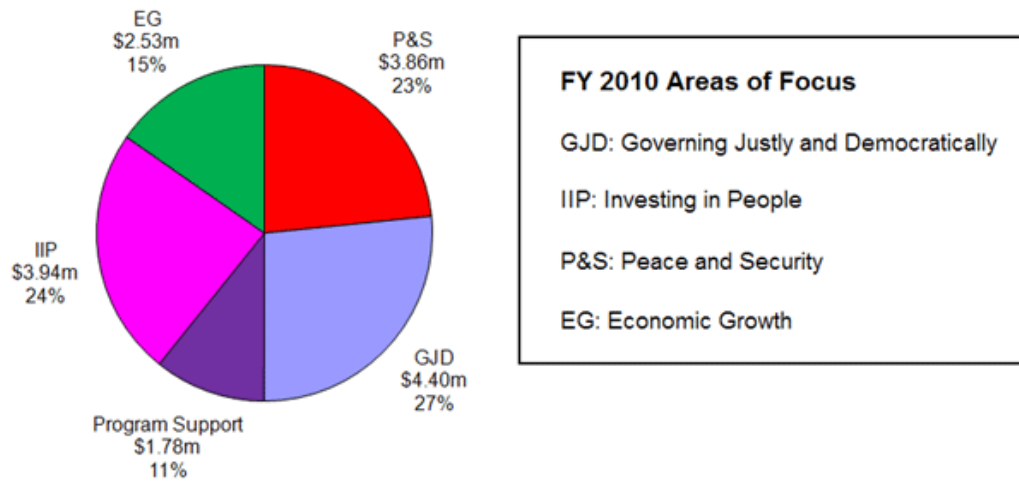
Grafik 2. 1: ABD yardımlarının Kazakistan’da kullanım alanları

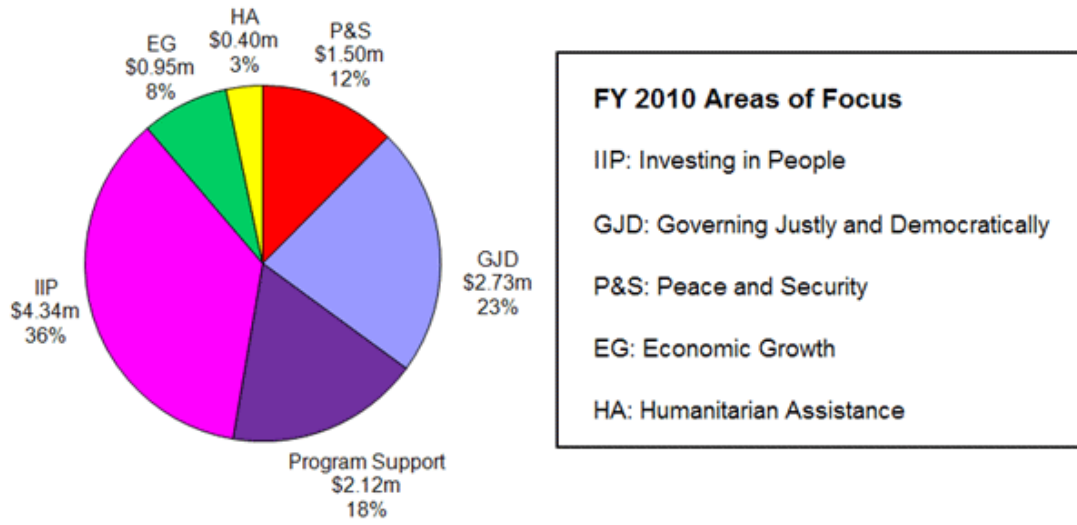
Grafik 2. 2: ABD yardımlarının Tacikistan’da kullanım alanları

Grafik 2. 3: ABD yardımlarının Kırgızistan’da kullanım alanları

Grafik 2. 4: ABD yardımlarının Türkmenistan’da kullanım alanları

Grafik 2. 5: ABD yardımlarının Özbekistan’da kullanım alanları.

Kaynak: U.S. department of State Diplomacy Action, FY 2010 U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia, (<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/eurasiafy10/index.htm>, 16 Mart 2014’te erişildi).

IIP: İnsana Yönelik Yatırım, **GJD:** Adaletli ve Demokratik Yönetim, **P&S:** Barış ve Güvenlik, **EG:** Ekonomik Büyüme, **HA:** İnsani Destek.

ABD, bölgede Orta Doğu’da sahip olduğu müttefikler gibi Orta Asya’da da Rusya’dan bağımsız olan ve güvenebileceği liderlere ihtiyaç duymaktadır. Bu amaçla, Gürcistan, Ukrayna ve ardından Kırgızistan devrim zincirinin açık bir şekilde iç politik etkenlerden ziyade ABD olarak kast edilen Batı’nın etkisiyle olduğu öne sürülmektedir. Lider değişiklikleri ABD açısından kendilerine ılımlı yaklaşan kişiler olduğu sürece halk üzerinden demokrasi aracı öne sürülerek desteklenmiştir. Devrimler, ABD hegemonyasının sağlanabilmesi için Orta Asya üzerinde kullanılmış olan bir enstrümandır. Liderleri kendi yanına çekmek ya da kendi lehine kararlarda bölgede destek alabilecek yönetimlerle muhatap olabilmek ABD açısından son derece önemlidir.

Bölgedeki Amerikan şirketlerine ve Amerikan politikalarına yaklaşımların pozitif olması ve önündeki engellerin kaldırılması için Batı’ya karşı algının ılımlı olması gerekmektedir. Bu doğrultuda, devlet kurumlarının demokrasi ve insan hakları

faaliyetlerinin yanı sıra devlet kurumlarınca da desteklenen Sivil Toplum Kuruluşları faaliyetleri de etkilidir.

Amerikan devlet kuruluşlarınca desteklenebilen Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Orta Asya’da ABD’nin en önemli faaliyet organlarından. Sivil Toplum Kuruluşları (NGOs) hükümet dışı kar amacı gütmeyen oluşumlardır. Uluslararası düzenin yeni aktörleri olarak nitelendirebileceğimiz bu organlar, Sovyetler Birliği sonrası dönemde Orta Asya’yı başarılı bir dönüşümle kazanabilmek için ABD tarafından araç olarak kullanılmaktadırlar. STK’lar Amerikan devlet kurumları ile pekiştirilen politikalara sahiptirler. ABD’nin Orta Asya’da politikalarının uygulanmasında, doğrudan devlet kurumlarının ve yöneticilerinin müdahalesi vardır. Ancak detaya inildiğinde yerinde yönetim mantığının benimsendiği ve hükümet dışı kuruluşlar aracılığıyla iş bölümünün yapılarak uzmanlaşmış bir ekibin dış politikayı yürüttüğü de görülecektir. Bu noktada, STK’lar gibi hükümetin desteklediği kuruluşlar önemli bir görev icra etmektedirler. Küçük sorunlar bu şekilde tabandan çözülmeye çalışılmıştır. STK’lar aracılığı ile bölge bilinçlendirilmesi Amerikan sempatisinin oluşturulmasına yönelik yapılmaya çalışılmaktadır. Amerikan politikalarının Orta Asya halkı menfaati için yararlı olacağı algısı yaratılmaya, dolayısı ile bu politikalar meşru kılınmaya çalışılmaktadır. ABD’nin bölgede bulunması ve bölgeye yönelik her politikasının bölge çıkarına yönelik olduğu izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda ABD karşıtlığı olan otoriter yönetimler halk çapında sempati kazanılarak bertaraf edilmeye çalışılmaktadır.

ABD dış işleri bakanlığına bağlı Uluslararası Kalkınma Ajansı USAID (Agency for International Development), Orta Asya’ya yönelik ekonomik yardımlar bakımından önemli bir misyona sahiptir. USAID desteklemiş olduğu fonlar ile bölgede STK’ların faaliyet alanlarını genişletmeye çalışmıştır. Devletlerin daha fazla sorumluluk almalarını teşvik edici olmaları gerektiği ve istikrarın sağlanabilmesi için STK’ların bölgede kabul edilebilir organlar olması gerektiğini Orta Asya’da yaymaya çalışmaktadırlar (USIAD, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABT100.pdf, 10 Mart 2014’te erişildi).

STK’ların sayısı ABD ve Orta Asya ülkeleri arasında ikili anlaşmalar yapılarak arttırılmaya çalışılmıştır. Kazakistan bu bakımdan örnek gösterilebilir. Nazarbayev’in 1994 Şubat ayındaki Amerika ziyareti sırasında imzalanan *Charter on Democratic Partnership* ile iki taraflı ilişkiler başlamıştır (Laumulin, <http://www.ca-c.org>, 16 Mart

2014'te erişildi). Anlaşma ile Kazakistan'da bulunan Amerikan STK'ların sayısının artırılması hedeflenmiştir. Ülkede toplamda 17 binin üzerinde STK faaliyet göstermektedir. Kazakistan'daki ve diğer Orta Asya ülkelerindeki STK'ların faaliyetlerine, özellikle 2005 sonrası dönemde tedirginlikle yaklaşmıştır. Özbekistan'da 2005'ten sonra renkli devrimlerden dolayı STK'ların çoğu denetime tabi tutulmuş ya da kapatılmıştır. Ancak faaliyet gösteren ve ABD desteğini almaya devam eden kuruluşlar hala vardır. Kırgızistan ise STK'ların merkezi konumundadır demek yanlış olmayacaktır. Örneğin yönetimin baskısı nedeniyle Özbekistan'da faaliyet gösteremeyen STK'lar, etkinliklerine Kırgızistan'da devam etmişlerdir. Kırgızistan'daki STK'lar, Rus etkisini kırmak için Rusçanın yanı sıra yerel dilde de yayın yapmaktadır. Bu durum elbette ki Rusya'yı rahatsız etmektedir. Tacikistan da devrimler sonrası STK'lara tedbirli yaklaşan ülkelere olmuştur. Türkmenistan'da ise daha çok ekonomi ve iş dünyasına yönelik kuruluşlar mevcuttur. Ayrıca, ABD'ye göre insan hakları ve özgürlük adına zayıf olan Türkmenistan'da ABD destekli projeler ile halkı bilinçlendirmeye yönelik faaliyetler gösterilmeye çalışılmaktadır (Nogayeva, 2010: 59-91).

Orta Asya'daki STK'lara ABD tarafından mali destekte bulunmaktadır. Tüm yapılan ekonomik destek paketleri daha şeffaf ve sorgulanabilir bir zemin hazırlamak içindir. Gerektiği gibi halk ayağını insan hakları ve demokrasi adına bilinçlendirme, STK'ların yayın organları aracılığı ile faaliyet alanlarına girmektedir. Yukarıda da bahsi geçildiği gibi Orta Asya'daki ülkelerin yönetimleri özellikle 2005 renkli devrimlerinin de etkisiyle sıcak bakmadığı STK'ların etkinliğini sorgulamaya başlamışlardır. Bu bakımdan bir Orta Asya ülkesinde yasaklanan STK, faaliyetini bir diğer Orta Asya ülkesinde devam ettirme yolunu seçmiştir. Hatta yerel dillerde yayınlar yaparak ulaştıkları kitle sayısını arttırmak istemiş Rus etkinliğini kırmaya çalışmışlardır. Özetle, STK'lar aracılığı ile ABD politikalarının meşru kılınmasına çalışılmaktadır. STK'lar Amerikan hegemonyasına Orta Asya'nın eklemlendirilmesinde çok önemlidir. Geçiş sürecini kolaylaştırmakta ve Amerikan politikalarının uygulanmasına zemin hazırlamaktadırlar.

2.5. Orta Asya Ülkelerinin Amerikan Hegemonyasına Bakışı

Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından dış politikalarında bağımsız bir yol izleme gayesine girmişlerdir. Bu bakımdan ilk etapta kendi aralarında bölgesel işbirliklerine önem vermeye başlamışlardır. Bölge, istikrara ve bağımsızlığını pekiştirmeye yönelik girişimlere yoğunlaşmıştır. Ancak, Rus alt yapısının yıllardır Orta Asya'ya hâkim olmasından dolayı bu yapıdan kopmaları amaçlanan geçiş sürecini zorlaştırmış ve ortak bir dış politika izlemelerine engel olmuştur. Bölge ülkeleri kendi aralarında tam bir birlik içerisine girememişlerdir. Etnik yapının ve ekonomik seviyelerin iyi olmaması da bunda etkilidir. Bu duruma örnek olarak Türkmenistan başkanı S. Niyazov'un Orta Asya devletlerinde bir Türk Birliği önerisine Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in bölgede etnik olarak ırk ve din kapsamında sorunlara neden olacağı gerekçesiyle olumlu bakmamasıyla bütünleşme girişiminin başarı kazanamaması gösterilebilir (Tacibayev, 2012: 199). Bütünleşme sorunu Orta Asya'da 1990'ların başından beri kendini göstermiştir. Aralarında din, dil, kültür, tarih, kader birliği ve hemen hemen ortak sorunların olmasından dolayı kendilerini bir bütün olarak değerlendirmek isteseler de bunu gerçekleştirememişler, hatta 1990'dan itibaren bölge ülkelerinin ekonomik gelişmişlikteki tempolarının farklı olması bu bütünlük algısını daha da olumsuz etkilemiştir. Ülkeler arasında farklılıklar boy göstermeye başlamıştır (Purtaş, 2008: 33).

Bölge içerisinde etnik bakımdan ayrışmalar git gide daha belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Her bir ülkenin kendi çıkarlarını savunması doğal bir durum olmasına rağmen sermaye yatırımında kıtlığın olması, vasıfsız işçi kaynakları, su sorunu ve enerji ulaşım sorunu gibi sosyal, ekonomik ve siyasi meseleler bu ayrışmaları daha da arttırmıştır. Ayrıca otoriter yapıların etkisi de bölge entegrasyonunu zorlaştıran unsurlar arasındadır. Legal ve illegal yapıların birbirleri ile kaynaşmış yapısı ve patronu çıkar amaçlı korumaya yönelik sistem bürokrasi işleyişinde demokrasi engelidir. Bu yüzden, ekonomik dağılımda ve toptan kalkınmışlıkta sorunlar mevcuttur (Rumer, 2002: 4).

Bahsi geçen tüm bu ayrışmalar Orta Asya ülkelerinin dış güçlerin ilgi odağındayken zayıf tarafını oluşturmaktadır. Bu mücadele alanında ABD ilgisine yönelik yaklaşımlar ülkeden ülkeye yine farklılıklar içermektedir. ABD'nin Orta Asya

politikasını özellikle Rus azınlığın diğerlerine oranla fazla olduğu ve Rus kültürünü üzerinden atmakta daha yavaş olan ülkeler zorlaştırmaktadır. Yine de Orta Asya ülkeleri, genel olarak, sahip olduğu konumu güçlü aktörler arasında çıkar amaçlı kullanarak çok yönlü dış politika izlemektedir. Enerji kaynaklarını bağımsız bir şekilde piyasaya sunmayı öncelikleri arasında görmektedirler. Bu bakımdan Sovyet yapısından kopmalarının ardından Rus bağımlılığından kurtulmak için ABD'yi bölgede dengeleyici bir güç olarak görmektedirler.

11 Eylül sonrası Orta Asya ülkelerinin ABD'ye karşı ılımlı yaklaşımları ŞİÖ'nün isteksizliğine rağmen oluşmuştur. Çünkü bu ülkeler bölgede Rus-Çin etkinliğinin oluşması yerine ABD varlığını mali yardımların gelmesi ve bölgenin yeni yatırımlara açılması için daha tercih edilir görmüşlerdir. ABD; Rusya ve Çin'e kıyasla finansal destekte daha iyi bir pozisyona sahiptir. Ayrıca her ne kadar ŞİÖ içerisinde paralel politikaları olsa da Orta Asya'da uzun dönem politikalarında Rusya ve Çin bölgesel hegemonya için birbirleri ile rekabet içerisinde (Rumer, 2001: 57-68).

ABD, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali sırasında Radikal İslami grupları destekleyen bir politika izlemiştir. Bu doğrultuda Rusya'ya karşı dini eğilimlerin Sovyetlere dâhil olan Orta Asya'ya yayılması ABD'yi rahatsız eden bir durum değil, aksine Sovyetlere karşı kullandığı bir silahtır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Rus etkisini kırmaya yönelik İslam aracılığı ile Orta Asya ülkelerinin güvenliğini kazanma politikaları İslam'ın tehlikeli boyutlara gelmesine sebep olmaması tedbiri de elden bırakılmayarak devam etmiştir. Orta Asya ülkeleri ise Rusya'ya alternatif olmasından, bölgedeki terör olaylarından ve bağımsızlıklarını pekiştirme açısından ABD'ye karşı ılımlı tavır almışlar ya da almak zorundan kalmışlardır (Mayners, 2003: 120).

Beş ülkenin oluşturduğu Orta Asya'nın genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa karmaşık ve dönüşümler geçirmiş ve geçirmekte olan yapısı ile hem farklılıkları hem de bir bütünlük oluşturacak unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Diğer bölge ülkelerine oranla sahip olduğu ekonomik gelişmişlikte Kazakistan, tarafsızlık statüsü ve diğer yandan liberal ekonomiye yönelik yeni başlayan girişimleri ile Türkmenistan, ABD ile olan güçlü ilişkilerinde gel-gitler olsa da Özbekistan, yaşamış olduğu halk ayaklanmaları ile iktidar değişikliklerinin yaşanmasından dolayı dış politikasına tedbirli

yaklaşan Kırgızistan ve iç savaşın yaralarını kapamaya çalışan zayıf ekonomisi ile Tacikistan birbirlerinde olan farklılıkları gözler önüne sermektedir.

Orta Asya tüm bu farklılıklara rağmen iki büyük bütünlük unsuru İslamiyet ve Türklüğü bünyesinde barındırmaktadır. Ancak, bu iki unsur bu farklılıkların ortaya çıkardığı sorunları çözmede yeterli görülmemektedir. Bölgede ayrışmalara neden olan sorunlar boy göstermektedir. Diğer yandan Orta Asya, riskli bir bölge olarak görüldüğü için yeterli miktarda dış yatırıma ev sahipliği yapamamaktadır. Dolayısıyla, sorunların getirmiş olduğu riskli bölge imajını ortadan kaldırmak dış politikada katılımcı bir yol haritası ile sağlanacaktır. ABD ilişkilerindeki yakınlık bölgedeki Rusya'yı dengeleyici nitelikte olacaktır. Böylece, Orta Asya devletlerinin en popüler politikaları Rusya bağımlılığından kurtularak dış politikalarında alternatifleri artırma yönündedir. Henüz serbest piyasa ekonomisine uyum aşamasında olan ülkeler sahip oldukları enerji ve maden kaynaklarının üretiminde ve dış pazara sunumunda güvenli ve çıkarıcı politikaları gözetmektedirler. Bu bakımdan özellikle 11 Eylül sonrası bölgenin katlanan değeri bölge devletlerinin çok yönlü politikalar uygulamalarına vesile olmuştur. Rusya'ya tamamen sırt çevirmenin bir hata olacağının farkında olan devletler bunun için terör temelli ABD desteklerinin giderek başka boyutlara taşınmasına tepki gösteren Moskova yönetimi ile çok yönlü anlaşmalar yaparak tepkisini almama gayretindedirler. Bir yandan ABD ile ılımlı politikalarını sürdürürken diğer yandan Rusya ile ters düşecek yaklaşımlardan çekinmektedirler. ABD'nin gücünün etkisi görüldüğü bölgede, Amerikan hegemonyası serbest piyasa ekonomisi ile genişletilmeye çalışılmaktadır. ABD, 11 Eylül sonrası dönemde askeri bakımdan sert gücünü gösterme fırsatı bulmuştur. Bu durumda Rusya en azından bölgesel gücünü kaybetmek istememektedir. Hem Rusya hem Çin, ilk etapta teröre yönelik destekledikleri ABD'nin hegemonyasını yeniden inşa sürecinde bölgede olmasından rahatsızlık duyamaya başlamışlardır. ABD ise bölgeyi hegemonik düzene ekleme gayretindedir. Bu noktada Orta Asya ülkeleri dengeleyici politikalarını sürdürmeye devam edecektir.

2.5.1. Kazakistan

Kazakistan, Orta Asya'nın en büyük yüz ölçümüne sahip ülkesidir. Ülkenin değerlendirilmesinde en çok dikkat çeken unsur Rus azınlıklardır. Bu azınlık Sovyet döneminden beri tarım arazilerinin yetersizliğinden dolayı verimli topraklara sahip Kazakistan'a göç eden Ruslardan oluşmaktadır. Bu oran öyle bir hal almıştır ki Rus nüfusun özellikle kuzey kesimlerde Kazak nüfusundan fazla olduğu durumlar bile görülmüştür. Bu durum Kazak ve Rus çatışmalarına sebep olmuştur. Ayrıca, Rusya tarafından nükleer konuşlanma alanı olarak kullanılan Kazakistan, Sovyetler Birliği döneminde nükleer denemelerin yapıldığı bir alan olmuştur (Karaağaçlı, 2013: 579).

Kazakistan petrol bakımından zengin bir ülkedir. Kaşagan petrol yatağı dünyanın, Suudi Arabistan'daki 80 milyar varille ilk sırada olan Ghawar petrol yatağından sonra, 50 milyar varille ikinci sırada yer almaktadır. Petrol kartelini elinde bulunduran OPEC ülkeleri, böylesine bir zenginliğe sahip kendi üyesi olamayan bir ülkeyi tehdit olarak görmektedir. 2020 yılında Suudi Arabistan kadar petrol ihraç edebileceği öngörülerinin bulunulmasından dolayı yine OPEC üyesi olamayan Rusya ile birlikte Kazakistan, OPEC ülkeleri için büyük bir rakiptir. Bu zenginliğini Rusya etkisinden kurtularak avantaja çevirmeye çalışan Kazakistan, tavrını yeni petrol boru hattını Rusya üzerinden geçirmeyerek göstermek istemiştir. Örneğin, yeni bir bağımlılık oluşturmak istemeyip Bakü Ceyhan hattını tercih etmiştir. Bu durum ABD açısından gayet hoş karşılanan bir durumdur (Kleveman, 2004: 87). Hazar petrol hattındaki Rusya'ya olan bağımlılığı çeşitlendirme isteği ve artan Rus yaptırımları, Kazakistan'ı Azerbaycan üzerinde BTC hattı ile petrolünü taşıma anlaşması yapmaya itmiştir. Hazar üzerinden taşınan petroller BTC boru hattına ulaştırılacaktır. Ancak bu proje henüz gerçekleştirilmemiştir. Diğer yandan Rusya ise Kazakistan petrolünü kaybetmek istemediği için daha anlaşmaya uyumlu olmaya çalışmıştır.

Bağımsızlığını pekiştirme gayretinde olup Batı'ya karşı özellikle ABD'nin teşvikine ve bu konuda mali desteğine olumlu yanıt veren Kazakistan, sınırları içerisinde olan nükleer başlıklı füzelerinden vazgeçmiş, nükleer tesisini kapatmış ve nükleer fabrikalarını imha etmiştir. Ayrıca gönüllü olarak nükleer silahların kullanımını yasaklayan anlaşmayı imzalamıştır. Bu bakımdan ABD, Kazakistan'dan temaslarına olumlu yanıt almış ve Kazakistan'a yönelik ilgisi artmıştır. Buna somut veriler olarak

Kazakistan'ın NATO "Barış İçin Ortaklık Projesi" ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü (AGİT) yapılarında aktif rol alması gösterilebilir (Karaağaçlı, 2013: 580). Kazakistan 2010 yılında AGİT'in dönem başkanlığına gelmiştir. BDT ülkeleri arasında AGİT'e dönem başkanlığı eden ilk ülkedir (Sabah, <http://www.sabah.com.tr>, 13 Ağustos 2014'te erişildi).

Kazakistan diğer bölge ülkelerinde olduğu gibi yönetimde deneyimsizlik ve ekonomik kararların alınmasında gerekli tecrübenin olmamasından kaynaklı stratejik manevra boşluklarının olduğu bir ülke olmuştur. Diplomatik olarak kadronun, donanımın ve birikimin olmadığı ülkede dış politikalarını belirleme eksiklikleri görülmüştür. Diplomatik bir sistemden ziyade geniş yetkilerle donatılmış bir lider vardır. Buna rağmen çok sayıda örgüte üye olan ülke, bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte dış politikasında öncelikleri arasında Rusya'yı ilk sıraya almaktan vazgeçmemiştir. Yakın çevresindeki aktörlere öncelik veren Kazakistan; Rusya ve Çin'den sonra önceliğini Avrupa Birliği ve ABD'ye vermiştir. Bağımsızlığının ardından hemen hemen bu çizgide bir dış politika izlemiştir (Yılmaz, <http://www.21yyte.org>, 1 Mart 2014'te erişildi).

Kazakistan başarılı bir şekilde dengeleri korumaya çalışmış, Rusya, ABD hatta Çin arasından bölge üzerinde alternatifsiz tek yönlü bir çizgiden kaçınmaya çalışmıştır. ABD ülke için sermaye yatırımlarının yapılabileceği, ticari ilişkilerin geliştirilebileceği bir ülkedir. Hatta devlet başkanı, ABD'ye resmi ziyaretlerde bulunmuş, iki ülke arasında ortaklık anlaşmaları imzalanmıştır. 11 Eylül sonrası ABD'nin anlaşmalarını istediği bir diğer konu da "Uluslararası Anti-terör Koalisyonu"na üye yapmak istediği Kazakistan'ın hava üssünü Koalisyon üyelerine açması olmuştur. Ancak bu talebi Kazak yönetim uygun bulmamıştır. ABD'nin Kazakistan ile ilgili liberal pazar ekonomisine entegrasyon, demokratik reformlar ve en önemlisi enerji ve enerji güvenliği gibi politikalarına Kazak yönetim tarafından belirli düzeyde uyumlu olunmaya çalışılmaktadır (İsina, 2006, <http://www.tasam.org>, 10 Mart 2014'te erişildi).

Kazakistan, petrolün getirmiş olduğu avantajla bölgenin en gelişmiş ekonomisi olmuştur. Rusya ve ABD arasında dengeleyici bir politikada ilerleme gayretindedir. Tarihi ve coğrafi avantajı elinde bulundurmasından dolayı Rusya'ya ucuz petrol yollayarak yakınlığını gösterirken diğer yandan terörizm mücadelesinde kendi

bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan ABD için desteğini göstermektedir. Rusya'ya enerji bakımından boru hatları yüzünden bağımlılığını azaltmak isteyen Astana, ABD'ye karşı enerji politikasında pozitif yaklaşımlarını göstermektedir (Wagner ve Costa, 2011, <http://www.foreignpolicyjournal.com>, 10 Mart 2014'te erişildi). Kısacası, Kazakistan dünyaya açılmanın ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olunarak sağlanacağını kabul etmiştir.

2.5.2. Türkmenistan

Orta Asya'da ekonomik gelişmişlik açısından Kazakistan'dan sonra Türkmenistan gelmektedir. Daimi tarafsızlık statüsüne sahip ülke, zengin doğal gaz ve petrol yatakları sayesinde ekonomisinde diğerlerine oranla bir üstünlüğe sahiptir. Saparmurat Niyazov bağımsızlığın elde edilmesinden ölümüne kadar ülkeyi yönetmiştir. Türkmenistan; Afganistan'a ve Hazar'a olan kara sınırı neticesiyle de ABD açısından önemli bir konuma sahiptir (Oğan, 2006: 8). Doğal gaz ve petrolünü sermaye eksikliği nedeniyle dış pazara etkin ulaştırmada sorunlar yaşamıştır. Hayat boyu devlet başkanlığı statüsünde olan Niyazov'un ölümünden sonra 2007'de birden fazla adayın katıldığı başkanlık seçiminde yönetime gelen Gurbanguly Berdimuhamedov, Türkmenistan ekonomisini dışa açma konusunda daha cesur davranmıştır. Enerji konusunda böyle bir girişime ihtiyacı olan ülke 2010 yılında tamamlanan Çin ve İran enerji nakil hatları ile alternatifler oluşturmuştur. CIA 2013 verilerine göre sahip olduğu yaklaşık 7,5 trilyon m³ doğal gaz rezervleri¹⁴ ile dünyada başını Rusya'nın çektiği listede 6. sırada yer almaktadır (Kireççi, 2011: 22). Diğer yandan büyük çöllerin de yer aldığı ülkede pamuk ve buğday üretimi yapılmaktadır. Bu üretim Milli Hâsıla'nın %7'lik bir kısmına karşılık gelse de ülke çalışan nüfusun hemen hemen yarısının¹⁵ istihdam edildiği sektörü de oluşturmaktadır. Böylesine bir eşitsiz dağılım ülkenin ekonomik dağılımındaki dengesizliği gösterebilmektedir.

ABD Dış İşleri Bakanlığının Güney ve Orta Asya sorumlusu Robert Blake'in 2011'de devlet başkanı Berdimuhamedov'u ülkesinde ziyaretinde iki ülke arasında

¹⁴ *Amerika Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2253rank.html?countryname=Turkmenistan&countrycode=tx®ionCode=cas&rank=6#tx>, 10 Mart 2014'te erişildi.

¹⁵ *Amerika Central Intelligence Agency*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, 10 Mart 2014'te erişildi.

gerek güvenlik gerek ticaret ve gerekse enerji bakımından diyalogların açık olduğu sinyalleri verilmiştir. Bu bağlamda Türkmenistan, ABD ile olan dış ticaretinde artışa gidilmesini savunmaktadır. Bu durumda, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) boru hattı gibi doğal gaz projeleri hem ABD'nin enerji güvenliği açısından hem de Türkmenistan'ın alternatifleri çoğaltmaya yönelik yaklaşımları açısından değerlendirilmelidir (Zaman Gazetesi, <http://www.zaman.com.tr>; 2011, <http://www.haberler.com>, 10 Mart 2014'te erişildi).

Henüz tam anlamıyla piyasaya açılmayan Türkmenistan, taze olan reformları ile yabancı şirketlerin doğal gaz ve petrol üzerindeki ilgisini çekmeye çalışmaktadır. ABD ile ticaret ve yatırım anlaşmalarının imzalanması yeni yatırımcılara kapı açmaktadır. Bu bağlamda ABD'nin 2011-2012-2013 yıllarındaki özgürlük destekleme finansal yardımları Türkmenistan'ın dışa açılmasına yardımcı olacağı amacıyla gerçekleştirilmiştir. NATO ile *Barış İçin Ortaklık* (Partnership for Peace)¹⁶ temasları olan ülke ayrıca AGİT, IMF, Dünya Bankası ve 1997'de kurulan NATO üyesi olmayan ülkelerin NATO üyesi devletlerle diyaloglarını pekiştirmeye yönelik *Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi*'ne üyeliği söz konusudur. Bu örgütler Türkmenistan'ın ABD ile ortak katılımları olan kuruluşlardır (<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>, 11 Mart 2014'te erişildi).

Dünya Ticaret Örgütü'ne Tacikistan ve Kırgızistan üye, Özbekistan ve Kazakistan gözlemci statüsünde katılımlarına devam ederken, Türkmenistan örgüte başvuruyu tarafsız ülke statüsünde olmasından dolayı yapmamıştır (WTO, <http://www.wto.org>, 11 Mart 2014'te erişildi). Ancak Türkmenistan 2013'ün başlarında DTÖ'e başvuruya yönelik karar almıştır. 2011'de Türkmenistan'a yapılan ABD ziyaretinde de dile getirilen bu teşvike olumlu yanıt veren Türkmenistan, AB ve ABD ile yakın ilişkilere ılımlı bakıldığını üyelik başvurusunu yaparak göstermiştir. ABD Aşkabat Büyükelçisi, başvurusundan dolayı Türkmenistan'a desteğin süreceğini belirtmiştir (Yıldız, 2013, <http://www.cihan.com.tr>, 11 Mart 2014'te erişildi).

Genel anlamda tarafsızlık politikasını uygulamaya koyulan ülke, ABD ve Rusya'ya karşı dengeleyici yaklaşımdan vazgeçmemiştir. Doğal gazın çıkarılması ve

¹⁶ Bkz. "Nato's Relation with Turkmenistan", NATO, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50317.htm, 10 Mart 2014'te erişildi.

piyasaya sunulması açısından ABD ile olan ilişkilerini sürdürmüştür. Çünkü zayıf ekonomisi doğal gaz rezervlerinin piyasaya istikrarlı aktarımı ile toparlanabilecektir. Askeri ve siyasi meselelerde tarafsızlık yönünü yansıtan Türkmenistan, ekonomisinin bağlanmış olduğu doğal gaz ticareti için ekonomik ilişkileri bazında ABD ile yakın temasları sürecektir. Özellikle Niyazov dönemi kendini her alanda gösteren tarafsızlık politikası Berdimuhammedov ile bir nebze de olsa değişerek en azından ekonomik anlamda Batı'ya yakınlaştırmıştır. Ancak ABD'ye ve Rusya'ya karşı dengeleyici bir dış politikada olmaya çalışmaktadır. ABD'nin Orta Asya enerjisini alternatif projeler sunarak piyasaya aktarmaya çalışması yine Türkmenistan ile olan ilişkilerine de yansımaktadır. Türkmenistan doğal gazını piyasaya sunmada Rus bağımlılığından kurtulmak istemektedir. Sonuç olarak Türkmenistan enerji açısından Rusya üzerinden oluşabilecek bir bağımlılığı engellemek için Batı'ya ve özellikle ABD girişimlerine olumlu bakmaktadır.

2.5.3. Özbekistan

Özbekistan, ABD'nin Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinde diğer bölge ülkelerine oranla en güçlü bağlara sahip ülkesidir. Doğal gaz, petrol, altın rezervlerine sahip olan ülke doğal gaz dışında pamuk ve uranyum ihracatı da yaptığı bir ekonomiye sahiptir. Bölgenin en çok altın rezervlerine sahip ülkesi olması dolayısı ile madenler açısından önemli bir konumdadır. En büyük ticari partneri Rusya ve Çin'dir. Bölge ülkeleri arasında okur-yazarlık ve gelişmişlik açısından yetenekli çalışan sınıfa sahip en iyi ülkedir. 1991'den beri İslam Kerimov tarafından yönetilmektedir. Kerimov, ülke seçimlerinde başarılı bir muhalefetin olmaması nedeniyle yüksek oy oranları ile seçilmektedir (Kireççi, 2011: 25).

Özbekistan'ın en önemli meselelerinden biri terörist hareketlerdir. Bu sebeple, ABD'nin Orta Asya'da terör merkezli politikalarına ılımlı bakılarak Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH)'nin ülke yönetimine zarar verici faaliyetlerinin engellenmesi hedeflenmiştir. ABD açısından da ciddi tehditler arasında olan ÖİH, El Kaide ile muhtemel bağlantılarından dolayı Tacikistan dağlarındaki gizli üssünden faaliyetlerini geçmişte yürütmüştür. Örgüt; Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın bulunduğu etnik

olarak da en karışık yer olan Fergana vadisinde kurulmuştur. Örgütün 1999 ve 2000 yıllarında Özbekistan'a ve Kırgızistan'a düzenlemiş olduğu saldırılarında onlarca kişi hayatını kaybetmiştir. Örgütün bulunduğu düşünülen bölgeler 11 Eylül sonrası bombardımana tutulmuş, Özbek yönetim de birçok şüpheliyi tutuklamıştır. İslami militancılık bastırılmaya çalışılmıştır (Kleveman, 2004: 193-194).

Özbekistan, bağımsızlığı elde ettikten sonra askeri ve parasal destek konularında Rusya ile uzlaşma çizgisinden sapmamıştır. Ancak her fırsatta Rusya'ya bağımlı hale gelmemek adına bağımsız bir ülke olduklarının vurgusunu yaparak Moskova'ya karşı özgürlüklerini pekiştirici tüm politikaları uygulamaktan da çekinmemiştir. Rus askeri varlığından rahatsızlığını dile getirerek Özbek iç meselelerinde karışıklığa neden olmaması yönünde Moskova'ya uyarılarda bulunmuştur. Rusya merkezli bir dış politika izlememek için ülkeye mesafeli davranmıştır. Hatta BDT'a alternatif olacak GUUAM¹⁷ gibi bloklara katılım sağlamıştır. GUUAM'a üyeliği sırasında 1999 yılında, BDT'un bir güvenlik ayağı haline gelen Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ)'dan ayrılması da bir diğer gelişmedir. Ülke 2005 yılına kadar hemen hemen bu çizgide ilerleyen bir dış politikaya sahip olmuştur (Sarıkaya, 2012: 338-39).

Özbekistan 2005'te yankı uyandıran ayaklanmalara kadar ABD ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Özbekistan, Afganistan'a coğrafi yakınlığı itibari ile 11 Eylül sonrası ABD ile stratejik ortaklık anlaşmaları imzalamıştır. Ancak Rus bağıını 1990'lardan itibaren yavaş yavaş koparmak ve bağımsız imajını pekiştirmek için ABD ile oluşturulan bu ilişki özellikle Kırgızistan'da meydana gelen renkli devrimin etkisi ile sekteye uğramıştır. Çünkü Batı destekli olduğu ileri sürülen devrimlerin bir domino etkisiyle kendilerine de sıçraması ülke menfaati açısından risk içeren bir durum olmuştur. ABD'nin insan hakları ve demokrasi vurgusuyla devrimlere bakışını göstermesi Kerimov iktidarının ilişkilerinde bir düşünme sürecine itmiştir. Kırgızistan

¹⁷ 1997 Ekim ayında kurulan örgüt, üyesi olan Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova'nın İngilizce baş harflerinin bir araya gelmesiyle adını alan bir örgüttür. Egemenlik, toprak bütünlüğü, sınır sorunları, demokrasi, hukuk, insan hakları gibi uluslararası meselelerde işbirliği açısından kurulmuştur. Ancak Özbekistan 2005 yılında örgütten ayrılmıştır. Bkz. <http://www.guam.org/general/browse.html>. GUAM. Rusya'dan endişe duyan BDT üyelerince kurulan ve özünde ABD'nin desteklediği bir kuruluştur. ABD, bölgede Rusya ve Çin'i dengelemek adına BİO programının yanı sıra demokrasi politikaları çerçevesinde GUAM'ı desteklemiştir. 2005 yılının Mayıs ayında örgütten ABD baskılarından dolayı çekildiğini belirten Özbekistan ardından başını Rusya'nın çektiği AEO'ya ve KGAÖ'ye katılmıştır. Böylece GUAM ve ABD Orta Asya'da önemli bir ülkeyi kaybetmiştir. Bkz. Ainur Nogayeva, Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin Stratejik Denge Arayışları, Usak Yayınları, Temmuz 2011, Ankara, s.213.

devriminin hemen ardından 2005'in Mayıs ayında Özbekistan'ın Andican şehrinde meydana gelen halk ayaklanma kıvılcımları Özbek yönetim adına böylesine bir tedbirin gerekliliğini göstermektedir. Kanlı müdahaleler ile bastırılmaya çalışılan ayaklanmalar Batı kurumlarınca eleştirilmiştir. 2005 yılı iki ülke ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. Özbekistan'ın Batı'ya karşı şüpheyile yaklaşmasının sonucu olarak ülkedeki yabancı enstitüler kapatılmıştır. Özbekistan, yabancı NGO faaliyetlerini durdurmuştur. ABD'nin resmi kuruluşlarını sıkı denetime tabi tutmuştur (Demirtepe, <http://www.usakanalist.com/detail.php?id=343>, 12 Mart 2014'te erişildi).

Özbekistan, 2001 yılında 11 Eylül terör olayları sonrası ABD ile *Stratejik Ortaklık Deklerasyonunu* imzalamıştır. Afganistan müdahalesi açısından Özbekistan'da Hanabad Askeri üssünü açan ABD, ilişkilerinin 2005 yılında gelmiş olduğu gergin ortam nedeniyle Özbek yönetim tarafından üssün boşaltılması talebi doğrultusunda Kasım 2005'te üssü boşaltmıştır. Diğer ülkelerdeki askeri üslerini kendi kararları ile kapayan ABD Savunma Bakanlığı, 2005 yılındaki Özbek yönetimin isteği ile ilk kez ev sahibi ülke tarafından üssün boşaltılması talebi ile karşılaşmıştır (BBC, 2005, <http://www.bbc.co.uk>, Mart 2014'te erişildi; Ntvmsnbc, 2005, <http://arsiv.ntvmsnbc.com>, 12 Mart 2014'te erişildi).

Andican olaylarında Özbekistan'ın müdahalesini eleştiren ABD'ye karşılık üssün boşaltılması talebi Özbekistan yönetiminin Rusya'ya alternatif olarak gördüğü ABD'ye, iktidarı tehlikeye düştüğünde gerektiğinde sırt çevirebileceğini göstermektedir. Otoriter Özbek yönetim iktidarına yönelik eleştirilere karşılığı Rusya kartı ile göstermektedir (Torbakov, 2006: 27-37). Sonuç olarak, 2005'e kadar iyi olan Özbekistan-Amerika ilişkilerinin giderek gerilmesine Andican'daki kanlı olayların ABD tarafından sert eleştirilmesi eklenince Özbekistan dış politikasında Rusya'ya yakınlaşmaya başlamıştır.

Özbekistan'ın ABD'ye yönelik bu tavır değişikliğinden sonra Çin'e yönelik ılımlı yaklaşımları olmuştur. Ülke ziyaretinde bulunan Kerimov Çin'i *güvenilir dost* olarak gördüklerini dile getirmiştir. Çin ile 600 milyon dolarlık petrol işbirliği anlaşması imzalamıştır. Diğer yandan, Özbekistan lideri Kerimov, Rusya ile yakın ilişkileri sürdürmüştür. Ancak bu politikalarını uygularken tamamen ABD'ye sırt çeviren ve bir tarafta olduğunu vurgulayan hamlelerden kaçınmıştır. Yine de Rusya ile yapmış olduğu

güvenlik anlaşmaları neticesinde Rusya'yı 2005'ten sonra ABD'ye tercih ettiğini göstermektedir (Laçiner ve Özertem, 2009, <http://www.usakgundem.com>, 12 Mart 2014'te erişildi).

ABD, bu politikalar sonucunda bölgedeki önemli bir müttefiki kaybetmemek adına özellikle Obama yönetimi ile yeniden yakınlaşma çabalarını başlatmıştır. Obama yönetiminde Özbekistan'a üst düzey ziyaretlerde bulunmuştur. Güvenlik algıları nedeniyle ve iktidarına dış etkisinden dolayı tehdit olarak gördüğü ABD'den uzaklaşan Özbekistan yine Rusya'ya yönelik aynı endişeler ile yeniden ABD'ye yakınlaşmaktadır. Rusya ve Çin'i dengelemek maksadıyla ABD'ye yakınlık göstermektedir.

2.5.4. Kırgızistan

Kırgızistan, bölgenin nispeten en demokratik ülkesi olarak görülmektedir. Önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere yaşamış olduğu devrimler, halk ayaklanmalarının bölgede etkili olduğunu göstermektedir. Ülke diğerlerine oranla demokratik eğilimlere sahip olsa da ekonomik düzey bakımından diğerlerinden geridedir. Tarıma dayalı fakir bir ülke nitelemesine girebilecek düzeyde olan Kırgızistan, tütün ve pamuk ihracatı yaparak ekonomisini kalkındırma çabasıdadır. Ekonomisi ayrıca altın ihracatına da bağlıdır. DTÖ'ye katılan ilk BDT üyesi devlet olan Kırgızistan, bağımsızlıktan 2005 yılına kadar geçen sürede düşüşte olan bir ekonomik göstergede iken sonraki dönemde nispeten yükselişe geçecek bir ekonomik gelişme yaşamıştır (CIA, <https://www.cia.gov>, 10 Mart 2014'te erişildi).

Kırgızistan, Sovyet döneminde ekonominin giderek yolsuzlaşması yüzünden bağımsızlığını elde ettikten sonra bile uzun sürede toparlanamamıştır. Sovyetlerden kalan eski teknolojiye sahip üretim yerleri ve işletmeler, Kırgızistan'ın piyasa ekonomisine geçişini zorlaştırmıştır. Yine de, bağımsızlığın ilk yılları köklü adımlar atılarak yeni döneme geçilmeye çalışılmıştır. Piyasa ekonomisine geçilmiş, özelleştirmeler gerçekleştirilmiş, yapısal düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. ABD merkezli IMF yardımlarına karşı bu açıdan olumlu bakıp bu desteği kabul etmiştir. ABD öncülüğündeki hegemonik düzene dâhil olmaya çalışmıştır. Ancak ülkenin diğer ülkelere göre daha az ekonomik imkânlarla sahip olması ve etnik, siyasi ve sosyal

istikrarın sağlanamaması nedeniyle ortaya çıkan toplumsal sorunlar bu süreci zorlaştırmıştır. Özbek- Kırgız gerginliği, ekonomik yetersizliğin etkili olduğu toplumsal sorunlar ve ülkede 2005 ve 2010 yılında yaşanan devrimler büyük krizlere neden olmuştur (Ünver, 2012: 321).

Kırgızistan, ABD'ye 11 Eylül sonrası ülkesinde üs vermesiyle Washington'a yakınlaştığına yönelik bir algı oluşturmuştur. Bu izlenimi ortadan kaldırmak ve Rus antipatisine neden olmamak için Rusya'ya da üs vermiştir. Hatta ABD üssünün boşaltılma talebinde bulunmuştur. Bu durum, ABD Orta Asya politikalarını Kırgız yönetiminin zora sokacağı anlamına gelmekteydi. Ardından, Kırgızistan; Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra 2005 yılında ABD'nin sivil toplum kuruluşları aracılığı ile desteği olduğu öne sürülen bir devrim süreci geçirmiştir. Özünde Rus yanlısı bir alt yapısının olmasına rağmen Kırgızistan, Lale Devriminde Batı destekli bir süreç geçirmiştir. Devrim sonrası yönetime Kurmanbek Bakiyev geçmiştir. Böylelikle uygulamış olduğu politikalar ile Rus-Çin sempatisini kaybetmiştir (Güzel, <http://uzbekistanerk.com/trk/?p=240> 6 Mart 2014'te erişildi). 2010 yılında yaşanan bir başka halk ayaklanmayla yeniden iktidar değişimi yaşanmıştır. Son dönemlerinde ABD'ye yakın duran Bakiyev yönetimi yerini Rus yanlısı Atambayev'e bırakmak zorunda kalmıştır. (Sarı, 2010: 27-47). Sonuç olarak, git-gellerin yaşandığı Kırgızistan, dış aktörleri birbirlerine dengeleyici unsur olarak görmektedir.

Kırgızistan'daki bu devrimler Rusya ve ABD'nin ve hatta Rusya'nın yanında Çin'in olduğu bölge üzerindeki rekabeti daha net ortaya koymaktadır. Zaten 11 Eylül sonrası politikalar ile ABD'nin bir müttefik arayışı içinde olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Buna karşı Rusya'nın kendi yakın çevresini kaptırmak niyetinde olmaması Çin ile bölgesel ittifaklıklarına neden olmaktadır. Bu rekabetin yansıması da Kırgızistan'da görülmektedir. Özellikle ABD için, Kırgızistan, Çin'e yakın olması itibarıyla ve Rusya-Çin ittifakının kontrol edilebilir olmasını sağlaması açısından önemlidir. ŞİÖ'ne üyeliği ile Rusya yanlısı yönü Kırgız liderinin ABD tarafından hedef gösterilmesine neden olmuştur. Devrimler ile bu sonucun arasında bir bağlantı kurulmuştur. Kırgızistan'ın Rusya ve Çin ile yakınlaşmaya başlayan yönü ABD'nin rekabet alanı olarak Kırgızistan'ı seçmesine neden olmuştur.

Kırgızistan ülkede yaşanan sıkıntıları nihai olarak çözmek ve dış baskılara maruz kalmamak için sisteminde yeniliklere gitmek zorunda kalmıştır. Diğer Orta Asya ülkelerine oranla daha demokratik olsa bile liderlerinin büyük yetki ve haklarla donatılmış olması sorgulanma sebebi olmuştur. 2010 devrimin ardından artık yeni anayasa paketi ile ülke demokrasi uygulamaya çalışmıştır. Yeni anayasa paketi halkoyuna sunulmuştur. Yetkilerle donatılmış bir lider yerine büyük yetki ile donatılmış bir hükümet ve parlamentoya geçilmiştir (Ünver, 2012: 322). Bu açıdan sorgulanabilir bir yönetim ABD'nin çıkarına yönelik olacaktır. Ancak Kırgızistan tamamen ABD yanlısı bir politika izlememektedir. Bu durum SSCB'nin dağılmış olmasına rağmen Sovyet ideolojisinin sosyal hayattaki etkisinin tam anlamıyla ortadan kaldırılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca halkta hâkim olan etnik milliyetçilik duygusu ve demokratik hayatın gereklerine alışmaları ülkede ciddi sorunlara neden olmuştur. Ekonomisinin zayıf olmasından dolayı da Rusya ya da ABD dış yardımlarına açık olmuştur. Dış ekonomik desteklerin devamı için ABD ve Rusya arasında dengeleyici bir politika izlemeye çalışmıştır. Kırgızistan, çıkarına yönelik değişken dış politikasını göstermiştir. Yine de, 2010 yılı sonrasında ABD üssünün 2014 yılında kapatılması talebinde de görüldüğü gibi Rus yakınlığının olduğu bir yönetim görülmektedir.

2.5.5. Tacikistan

Tacikistan, Orta Asya ülkeleri arasında en zayıf olanıdır. Ülke Türk-Fars kültürünün kesişim noktasında dağlık bir bölge üzerine kurulmuştur. Fars-Tacik kökenli Sünni Müslüman ağırlıklı bir halktan oluşmaktadır. Sovyet dönemi boyunca da Rus kültüründen etkilenecek Türk-Fars ve Rus kültürünün karışımından bir toplum oluşmuştur. En fakir ve endüstride en zayıf olan ülke, bağımsızlık sonrası başlayan iç çatışmaları 5 yıl boyunca yaşamıştır. Afganistan'a olan komşuluğu nedeniyle de uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi birçok yasadışı mesele ile yüzleşmek zorunda kalmıştır (Aydın ve Baycaun, 2005: 379-380).

Tacikistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Orta Asya'da Rusya'nın en büyük kapılarından biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının hemen ardından ülkenin güney bölgesinde Afganistan sınırında başlayan çatışmalar 5 yıl süren ciddi bir iç savaş

olmuştur. Sovyetler Birliği sonrası bölgede yerleşmeye çalışan gruplar arasında yaşanan bu gerginlik ülkeye büyük ölçüde zarar vermiştir. Özellikle radikal İslamcı eğilimler ile yüzleşilen sorunlar itibari ile Tacikistan, Rusya'ya yakınlaşan bir çizgide ilerlemiştir (Yılmaz, 2010, <http://www.21yyte.org>, 10 Mart 2014'te erişildi).

1992'de Müslüman demokratların gösterileri sonucu Tacikistan devlet lideri R. Nabiyeve Rusya'ya sığınmak zorundan kalmıştır. Rusya, Tacikistan'daki bu olaya doğrudan müdahale etmek yerine dolaylı silah desteği ile etki etmeye çalışmıştır. Yine 1992'de iktidara gelen Tacikistan İslam Terakki Partisi ile iç savaş başlamıştır. Savaşın diğer boyutunda Özbek-Tacik çekişmesi ve hatta şehirlerarası yöreler yüzünden çıkan gerginlikler vardır. Boy ve kabile kavgası ülke iç çatışmasına neden olmuştur. Rusya için Tacikistan İslam fundamentalizminin yayılması açısından tehlikelidir. Ancak, Rusya'nın Tacikistan'daki 201. No'lu askeri tümeni ile iç çatışmalar bastırılmıştır. Ülke sınırları Rusya ile olan yakın münasebetlerin sonucu olarak Rus askeri birliklerince korunmaktadır. Rusya, Tacikistan güvenliğine yakın ilişkilerinden dolayı önem vermektedir. Bölgede 20 bin civarı Rus askeri bulunmaktadır. 1998'de yönetime gelen hükümet Rusya tarafından desteklenmiştir. Tacikistan devlet başkanı İmamali Rahmanov seçilmiştir. Rusya'ya askeri desteği itibari ile daha da yakınlaşmıştır. Bölgenin Fars kökenli bir toplum olması ve iç savaşın milliyetçilik duygularını arttırmış olması, ülkeyi savaş sonrası diğer milletlerden uzaklaştırmıştır. Ancak daha sonra Tacikistan; Rusya, Çin ve ABD'ye yakınlaşmaya başlamıştır. 11 Eylül sonrası Tacikistan üzerinde Rus, Amerikan ve Çin baskısı artmaya başlamıştır (Tacibayev ve Kafkasyalı, 2012: 239-266).

1992-1997 yılları arasında yaşanan iç çatışmanın ardından Afganistan'a sınırı olması nedeniyle Tacikistan'ın 11 Eylül sonrası bölgedeki önemi artmıştır. ABD açısından bölge politikalarında kendisine kolaylık sağlayacak olan ülke ile ABD ilişkileri bu tarihten itibaren yakınlaşmıştır. ABD, Tacikistan bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeler arasındadır (<http://dushanbe.usembassy.gov/sections.html>, 10 Nisan 2014'te erişildi).

11 Eylül sonrası ABD'nin ülkeye vermiş olduğu öneme Tacikistan'ın ılımlı yaklaşımı ile yanıt vermesi ve ABD'ye yönelik yakın temaslarda bulunması 29 Aralık 2001'deki gelişmelerde de görülmektedir. Tacik yönetim; Kulab, Kurgan-Tepe ve

Farhar bölgelerinde hava sahalarını ABD kullanımına açmıştır. ABD, ekonomik yardımlarının oranını arttırmıştır. Amerikan yakınlığının vermiş olduğu etki ile olduğu düşünülürse, sınırları içerisinde olan Rus askeri birliklerinden kira bedeli almayan Tacikistan artık kira bedeli almak istediğine yönelik isteklerini dile getirmiştir. Kısa süren Rus-Tacik gerginliğinin ardından olaylar büyümeden Rusya ile olan ılımlı temaslar olumlu yönde devam etmiştir (Avrasya Merkezi, <http://avras.yamerkezi.okan.edu.tr>, 10 Mart 2014'te erişildi).

ABD üssü, coğrafi olarak karışıklığın olduğu radikal İslamcı grupların mücadele alanlarındadır. Bu bağlamda, Tacikistan, radikal grupların yaratmış olduğu sorunların çözülmesinde ABD'nin bölgedeki askeri varlığına da güvenmektedir. Bölgesel karışıklık, Tacik yönetim için üssün ABD kullanıma açılmasında teşvik edici bir unsur olmuştur. Ayrıca ABD'nin Özbekistan ile yaşamış olduğu sorunlar Tacikistan ile yakınlaşmasında etkindir. ABD'ye yönelik ılımlı yaklaşımının bir diğer sebebi de ülke geneli iç karışıklığın sona ermesi isteğidir. Toprak bütünlüğünün sağlanması amacıyla Tacikistan'ın olumlu baktığı ABD varlığı, ülkenin tekrar bir iç karışıklığa gitmemesini sağlayabilirdi. Kısaca, ekonomik olarak ihtiyaç duyduğu ABD ve bağımsızlığından beri sırt çevirmediği Rusya arasında denge kurması devam edecek görülmektedir (Aydın ve Baycaun, 2005: 385).

2.6. ABD'nin Orta Asya'daki Hegemonik Politikalarına Rusya'nın Bakışı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya yeni uluslararası ilişkiler yaklaşımını belirlemeliydi. NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemesi ve ABD'nin hegemonyasını yeni bölgelerde kurması adına politikaları Rusya'nın tepkisine neden olmaktaydı. Özellikle etkili olabildiği bölge olan Orta Asya'dan vazgeçmek istemeyen Rusya, bölgede ABD ile rekabet içerisinde. Bu bağlamda Rusya, ABD Orta Asya politikalarında değerlendirilmesi gereken en önemli aktördür. Çünkü geleneksel olarak etkin rolünü korumak en büyük bölgesel amacdır. Orta Asya, ABD merkezli hegemonik düzende enerji kaynaklarını doğrudan piyasaya sunabilmesi ile uluslararası ilişkilerde anlam kazanacaktır. Diğer yandan, Rusya'nın Orta Asya enerji pazarında güçlü bir etkinliği vardır ve ABD'nin hegemonyasını kabul etmeyip kendi yakın

çevresinde hâkim olma politikasıdır. Rusya, ABD'nin öncülüğünü ettiği serbest piyasa ekonomisinde enerji kaynaklarının getirmiş olduğu avantaj ile güçlü bir siyasi konumdadır. Özellikle Avrupa'nın Rus enerjisine ihtiyacı vardır. Tüm bu açılardan, Orta Asya politikalarını incelemek için Rusya'nın bölgeye ve diğer aktörlere yaklaşımı, bölgesel politikası, ABD ile rekabetçi yapısı ele alınmalıdır.

Çarlık Rusyası'nın çökmesinin ve 1917 İhtilalinin sonuçlarından birisi oluşturulan Avrasyacılık Modelidir. Ekonomik, sosyal ve kültürel modernleşme hedeflenerek dönüşümler sağlanmaya çalışılmıştır. Bu noktada Sovyetler Birliği içerisindeki Orta Asya dışa bağımlı kalkınmaya en muhtaç bölgedir. Sovyetler Birliği'nin 1980 sonlarına doğru yaşamış olduğu ekonomik sıkıntılar bu kapsamda gösterilebilir. Sovyet yöneticilerinin başarısızlığı ve kalkınmayı dünya ile paralel takip edemeyişleri çöküşü hızlandırmıştır (Hasgüler, 2009: 39-60).

Rusya, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından itibaren Orta Asya üzerinde geleneksel olarak etkin konumunu korumaya çalışmaktadır. Ancak, ekonomik açıdan ABD'nin güçlü kartlarının olması Rusya'nın politikalarını zorlaştırmaktadır. Diğer yandan, Orta Asya ülkelerinin ise zengin kaynaklarını dış pazara doğrudan sunmaları ile ekonomik olarak anlamlı bir güçleri olacaktır. Bu açıdan ABD, bölgede Rusya'nın etkinliğini sınırlandırmak istemektedir. Orta Asya'da etkili bir Rusya, Amerikan hegemonyasının enerji boyutunu konumu itibari ile zora sokmaktadır. ABD'nin Orta Asya politikalarına Rusya'nın yanıtsız kalması mümkün görünmemektedir.

Rusya'nın Orta Asya'da ABD, Çin, İran ve diğer aktörlere oranla avantajı olduğu bir gerçektir. Çünkü bölge ile etnik bağları olması ve bölgeyi diğerlerine oranla daha iyi tanınması ona bu avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla, Sovyetler Birliği dönemi oluşturulan ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel Rus alt yapısı hemen ortadan kalkmamıştır. Sovyet mirası olarak sert güç algısını da kendisinde barındıran Rusya, bölgeyi etnik ve dini bakımdan manipüle edebilmektedir. Diğer yandan bölgede arabuluculuk, barış koruma faaliyetleri de gerçekleştirmektedir. Bağlantıları bakımından Rusya, Orta Asya'nın kendisinden kopmaması niyetiyle bölge örgütlenmelerine önem vermiştir. ŞİÖ kurucu üyeliği ile Rusya'nın bölgede üyesi olmadığı örgüt kalmamıştır. Örgütlenmeler bağlamında ilk başlangıcı ise 8 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nin kurulması ile yapmıştır. Avrasya Ekonomik Topluluğu ve

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü diğerleri arasında gösterilebilir (Hatipoğlu, 2012: 3-43).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından 1995'e kadar geçen dönem Sovyetler Birliği sonrası Rusya'nın kendi içerisinde bir dönüşüm süreci olarak tanımlanır. Ekonomik olarak dünya standartlarına uyum sağlaması güçlü bir dış politika sağlayabilmesi için gerekli görülmüştür. Bu süre zarfından ilk etapta Orta Asya'dan uzak durmak zorunda kalmıştır (Savaş Kafkasyalı, 2012: 198). Ancak geleneksel bağlarının kopmaması yönünde bölgesel Rus hegemonyasını sağlama gayretinde olmuştur.

1993 yılında belirlenen *Yakın Çevre* doktrini, Orta Asya'dan kopmak istemeyen Rusya'nın varlığını göstermektedir. Rusya Federasyonu Dış Politika Doktrini belgesinin içinde tanımlanan bu politika Orta Asya ve Kafkaslardaki eski Sovyet ülkelerinin Rusya'nın "yakın çevre ülkeleri" tanımlamasıyla geçmektedir. Belgede Rusya'nın dış politikasında en önemli yer tutan alanın eski SSCB coğrafyası olduğu belirtilmiştir. Böylece Rusya'nın etkisi ile BDT'nin geleceği ön plana çıkarılmıştır. Bu bağlamda bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler ile ekonomik, askeri ve siyasi ikili ilişkiler derinleştirilecek, alt yapıları genişletilecek ve güçlendirilecek, sınırların korunması sağlanacaktır (Tanrısever, 2005: 44-45; Zvigelska, 1995).

Rus yönetim, 1990'ların başında Batı ile yakın ilişkilerin benimsendiği politikalardan dolayı ülke halkı tarafından eleştirilmiştir. Ancak dış politikasında değişen çizgi Putin yönetimi ile daha da belirginleşmiştir. Transatlantik ilişkilerin güvensizliğinden dolayı bölge odaklı politikalar tercih edilmiştir. Pragmatik bir çizgiye kayan Rus dış politikası enerji ve ekonomik çıkar rekabetini arttırmıştır. İkili ve çok yönlü örgütlenmeler ivme kazanmıştır. Genel itibari ile Orta Asya ülkelerinin Rusya tercihi önemli hale gelmiştir (Has, 2013: 2).

Rus politikacılar sık sık Orta Asya'nın güvenlik açısından önemini vurgulamışlardır. Bunu yaparken de bölgedeki Rus azınlığı ön plana çıkararak avantajlı politikalar üretmeye çalışmışlardır. Böylelikle Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik müdahaleleri meşru kılınmaya çalışılmıştır. Çünkü Orta Asya ülkeleri bulundukları konum itibari ile bağımsızlığını yeni almış ve müdahaleye açık bir konumdadırlar (Aygül, Biçel ve Özdemir, 2003: 108).

Sovyet dönemi boyunca bölgeye yerleştirilen Ruslar, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bölgede ciddi bir azınlık olmuşlardır. Hatta Kazakistan'da 1989 yılından nerdeyse Kazaklar kadar Rus nüfus mevcut olmuştur. Bu açıdan yeni devletlerin azınlık sorunları ulus inşa süreçlerinde Rusya ile bağlarının koparamamalarına neden olmuştur. Kazakistan'ın yanı sıra Kırgızistan'a da gerçekleştirilen Rus göçleri bağımsızlığın elde edilmesinden sonra bölgede milliyetçi söylemlere neden olmuştur. Bu durum, her ülkede hâkim olan sınıfın diğerleri üzerinde baskı kurmaya çalıştığı bir çatışmaya dönüşmüştür. Ayrıca bağımsızlık sonrası ülkelerde kimlik canlanması yaşanmış ve bu da Rus halklarından dolayı huzursuzluğu arttırmıştır. Günümüze kadar bölgedeki Rus nüfus giderek azalsa da Rusya'nın Orta Asya politikalarında hesaba katılan bir unsur olmuştur.

Rusya, başarılı bir Slav birliği sağlayamamış ve böylelikle ilgisini Orta Asya'ya yöneltmiştir (Rahr, 1998: 17-22). Bundan dolayı, Orta Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler Rusya için daha çıkarlara yatkın görünmektedir. Ancak bu sefer Rusya'nın çıkarlarına tehdit olarak gördüğü unsur bölgedeki ABD hegemonyasına bağımsız olan ülkelerin yaklaşımları ve ŞİÖ gibi kuruluşlarda ABD'ye karşı müttefiki olsa dahi ekonomik yükselişinden dolayı Çin'dir.

Rusya, ABD'nin Orta Asya'daki varlığını kendisine yönelik etkinliğini azaltıcı amaçlarda olduğu için eleştirmektedir. Bölgesel işbirliğine bu konuda önem vermektedir. ŞİÖ her ne kadar ABD'nin askeri, siyasi ve ekonomik rakibi olarak gördüğü bir örgüt olmasa da örgütün niyeti bu yöndedir. Rusya için ŞİÖ önemli bir prova olmuştur. ABD hegemonyasına karşı dengeleyici alternatiflerin oluşmasına yönelik Rus-Çin girişimi siyasi ve ekonomik gelecek açısından Orta Asya'nın kaybedilmemesi gereken bir bölge olduğunu göstermektedir (Hasgüler ve Uludağ, 2009: 39-60).

ABD'nin bölgedeki varlığı Orta Asya ülkeleri tarafından terörizm açısından ilk etapta olumlu karşılanmıştır. Bu durum radikal İslamcılara karşın ABD'nin bir tampon olarak kullanılmasını bile söz konusu yapmıştır. ABD'yi terörle mücadele konusunda işin içine çekmek Rusya'nın çıkarına olacaktır. Ancak, Rusya'nın, ABD'nin bölgedeki varlığı itibari ile dengeleri iyi tutması gerekmektedir. Özellikle Rus askeri uzmanları ABD'nin Orta Asya'daki askeri varlığına kısıtlama getirilmesini hatta aktif bir şekilde

Amerikan varlığına karşı çıkılması gerektiğini savunmaktadırlar. ABD'nin Afganistan müdahalesinin arkasında aslında Rusya'yı bölgeden uzaklaştırmaya yönelik politikaları olduğu iddia edilmeye başlamıştır. Dolayısıyla Rusya, terörle mücadele desteğini verdiği ABD'ye, amaçlarının aşması durumunda tepki göstereceğinin sinyallerini her fırsatta vermiştir (Çomak ve Aladağ Görentaş, <http://repository.enu.kz/handle/123456789/1482>, 20 Şubat 2014'te erişildi).

ABD'nin Bush yönetimi ile sert politikalar izlediği bu dönemde Putin'in de güçlü politikalar ile Rusya yönetiminde olması ikili ilişkileri gerginleştirmiştir. ABD'nin tek kutuplu küresel hegemonyasına karşılık bunu kırmaya gayret eden Putin, çok taraflı bir diyalog ortamını benimsemiştir. Çin, İran ve Hindistan ile ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimleri bu doğrultuda değerlendirilebilir. Çin ile 2001'de "İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" nı imzalamıştır. Dolayısı ile 11 Eylül sonrası Rusya'nın ABD ile yakınlaşmaya başlayan ilişkileri, çok uzun sürmeden yine eski havasına dönmüştür. Rusya'nın ilk etapta desteğini göstermesinin sebebi Çeçenistan sorunu ve ekonomik girdiler gibi konularda ABD'nin desteğini beklemesiydi. Çünkü Çeçen savaşında Putin yönetimi ne savaşı kazanabiliyordu ne de son verebiliyordu. Çeçen savaşı yönetimde strateji kaybına neden oluyordu (Kagarlitski, 2008: 418). Bunun için terör konusunda ABD'ye destek vererek kendisi de destek görmek istedi. Ancak yaşanan hayal kırıklıkları nedeniyle Rusya beklediğini bulamamış ve ilişkiler eski seyrine dönmüştür. Gül Devrimi, askeri üslerin açılması, Turuncu Devrim ve özellikle Kırgızistan'daki Lale Devrimi tüm ilişkilerin boyutunu göstermektedir. Yine de, Dmitriy Medvedev ve Barack Obama'nın dış politikalarda ılımlı havalara neden oldukları söylenebilir. Yakınlığın çıkar ilişkisine dayalı olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Öztürk, Çakmak ve Dinç, 2011: 195). Son dönemlerde ise dünya meselelerine katılımcı olacaklarını belirten Rusya, ABD'ye karşı bir gel-git yaşanan politikada seyrine devam etmektedir. Putin çok kutupluluk politikası ile ve Obama yönetimi ise ılımlı da olsa hegemonya söylemleri ile Orta Asya üzerinde çekişme halindedirler.

Özetle, Orta Asya ülkeleri bağımsızlığını kazanmalarının ardından Sovyetlerin mirasçısı olarak görünen Rusya'dan kopmuştur. Ancak bu kopma özellikle bölgedeki Rus alt yapısı, etnik ve tarihi bağları itibari ile zor olmuştur ve olmaktadır. Rusya

bölgeyi ABD hegemonyasına bırakmak istememektedir. Bölge ile olan tarihi ve etnik bağlarını her fırsatta kullanacaktır. Özellikle enerji hatları itibari ile zengin kaynakları olan Orta Asya ülkeleri Rusya'dan bağımsız hareket etmek istemektedir. Buna karşılık Rusya, ABD önderliğinde yapılacak her türlü alternatif enerji ağına karşılık kendi projelerini sunmaktadır. Rusya, ABD önderliğindeki girişimleri değersizleştirme gayretindedir. Diğer yandan bölgenin karışık etnik yapısı nedeniyle karışıklığın çıkabilme ihtimali açısından riskli olması istikrarı engeller niteliktedir. Rusya, olası bir gerginlikte bu duruma ABD'nin müdahalesini engellemek için bölge istikrarına önem vermektedir. Çünkü Rusya'nın sorun çözmede başarısız olabileceği olası bir gerginlikte ABD kendine sorumlu görecektir ve bölgeye müdahale edecektir. Dolayısıyla, Rusya, Amerikan hegemonyasına karşılık olarak çok taraflı katılımcı bir uluslararası ilişkiler yapısının oluşmasından yana olmaya devam edecek ve tavrını gösterecektir.

BÖLÜM III

3. ABD’NİN ORTA ASYA POLİTİKALARINDA ENERJİ

Enerji, uluslararası ilişkilerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Enerji kavramının askeri, siyasi ve ekonomik neredeyse her alanda yer alması; üzerinde büyük tartışmaların yapılmasına, makalelerin ve tezlerin yazılmasına, yeni politikaların üretilmesine neden olmuştur. Modern dünya ve teknolojisi enerji ile bütünleşir hale gelmiştir. Enerji kaynaklarının ön plana çıkmaya başladığı Sanayi Devrimi ile başlayan süreç Birinci ve İkinci dünya savaşları, Soğuk Savaş hatta Soğuk Savaş esnasında 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizleri bizlere enerjinin dünya tarihinin son dönemlerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Çünkü tüm bu önemli gelişmelerin merkezinde enerji faktörü vardır. Bu durum Amerikan dış politikasında da görülmektedir. Bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinin ABD’nin öncülük ettiği hegemonik düzene eklemlenmesinde enerji önemli bir araç olmuştur. Dolayısıyla, enerji unsuru Amerikan hegemonyasında ilk sıralarda yer alan öncelikli politikalar arasındadır. Orta Asya’da Rusya’nın yayılmacılığını engellemeye yönelik politikalarında ve bölgeyi piyasa ekonomisine eklemlenmeye çalışan politikalarında da görüleceği üzeri ABD enerjiyi bölgede kullandığı stratejik bir araç olarak görmektedir. Tüm bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde ABD’nin Orta Asya politikalarında enerji üzerinden değerlendirmeler yapılacaktır. Ancak öncelikle enerjinin uluslararası ilişkilerdeki ve Amerikan hegemonyasındaki önemine değinilecektir.

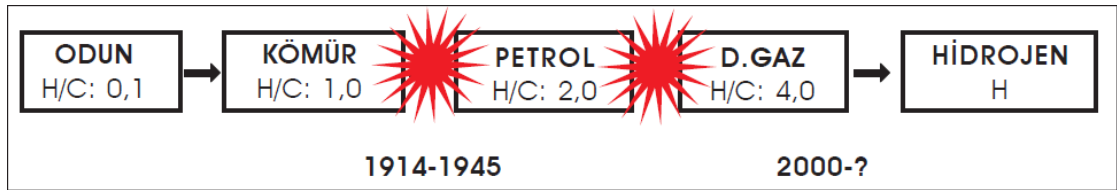
3.1. Uluslararası İlişkilerde Enerjinin Önemi

Çağımızda enerji, insana dair her aşamada gerekli bir hal almış ve gelecek üzerine kaygıların oluşmasına neden olmuştur. Çünkü enerjinin kısıtlı olması ve belirli aktörlerin elinde bulunması elde edilmesini daha önemli bir hale sokmaktadır. Teknik, sosyal, ekonomik ve askeri kalkınmalar enerji sayesinde olabilmektedir. Dolayısıyla enerjiye ulaşım kolaylığı, enerji güvenliği ve ucuzluğu ülkelerin geleceğini belirlemektedir (Tanrıbuyurdu, 2010: 340). Kısacası, enerjinin her anlamdaki güvenliği ülkelerin istikrar sağlayarak ekonomilerinin, siyasi konumlarının ve askeri güçlerinin de güvenliği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, petrol ve doğal gaz ihtiyacı ülkelerin dış politikalarını belirleyen unsurlardır. Bunlar yenilenemeyen enerji kaynakları olmalarından dolayı değerlidir ve uluslararası ilişkilerde güce erişmede bir kıstas konumundadır. Ek olarak, petrol ve doğal gazın neredeyse her sektörde kullanılması ve bulundukları rezervlerin belirli bir ömrünün olması gelecekte oluşabilecek enerji sıkıntısını göstermektedir. Enerjide dışa bağımlı ve özellikle uluslararası arenada söz sahibi olabilme yolundaki ülkeler ve hegemon konumdaki ABD her türlü politikada enerjiyi hesaba katmaktadırlar.

Enerji kaynaklarının evrimine bakılacak olursa, kaynak çeşidi ve enerji kaynakları üzerindeki bölgesel hâkimiyetin hegemonyayı belirlediği de görülecektir. İçinde bulunduğumuz çağ fosil yakıt ağırlıklı çağdan hidrojen ağırlıklı çağa doğru gitmektedir. Odun ile başlayan yakıt çeşitliliği *şekil 3-1*'de görüleceği üzere kömür, petrol, doğal gaz olarak takip etmektedir. *Şekil 3-2*'de yine aynı döngüler inişler-çıkışlar şeklinde gösterilmektedir. Hubbert eğrisi olarak bilinen bu grafik Amerikan jeofizikçi M.C. Hubbert'ın enerji üretim ve zaman arasında kurduğu bağlantıyı yansıtmaktadır. Kömürden petrole geçiş sürecinde olduğu gibi kaynak çeşidinin değiştiği her dönem büyük savaşların kendini göstereceği vurgulanmaktadır. Petrolden doğal gaza geçişte de böylesine bir durumun kendini gösterme ihtimalinin olduğu öne sürülmektedir. 2000'li yılların başı ve özellikle 2013 yılı petrolün zirve noktası olduğu yıllar olarak gösterilmektedir. Bu noktada bu çalışma, çağımızın vazgeçilmezleri arasına girmiş olan enerji kaynaklarından petrol ve doğal gazın özellikle siyasi etkisi açısından bir incelemeyi içermekte, 1991 yılında Sovyetlerin dağılması ile uluslararası ilişkilerde

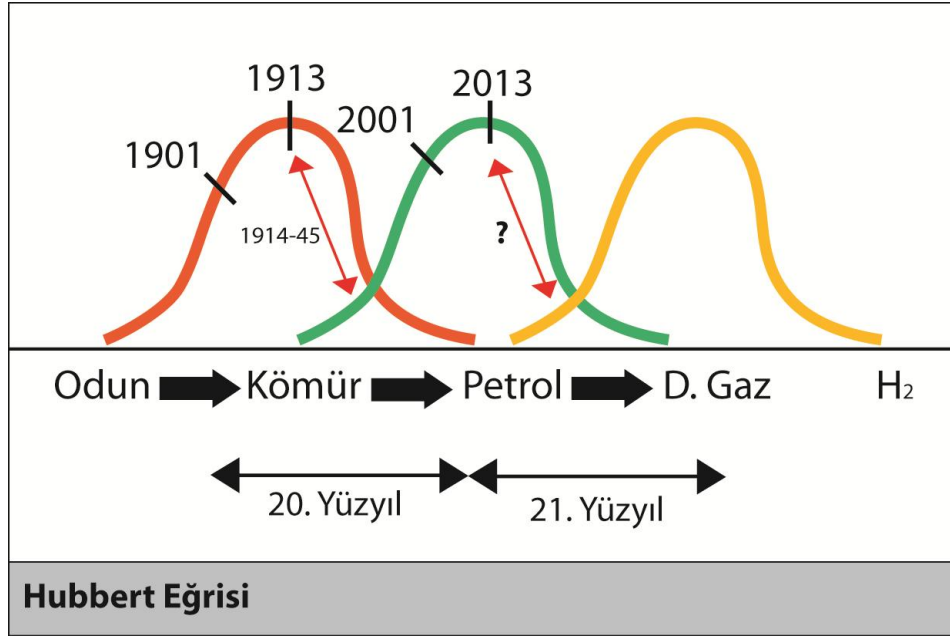
dikkatleri çeken Orta Asya enerji kaynakları üzerinden Amerikan hegemonyasını ele alan bir değerlendirmeyi kapsamaktadır (Ediger, 2007: 30-36).

Petrol ve doğal gaz, kömüre oranla daha temiz ve taşıma açısından daha kolay imkânlarla sahiptir. Ayrıca yeni petrol ve doğal gaz kaynaklarının da keşfedilmesi bu kaynakları tercih edilir yapmıştır. Hegemon konuma ulaşma ile petrol-doğal gaz enerji kaynaklarının kontrol edilebilirliği arasından bağlantı görülebilmektedir. Kömür döneminde kömür kaynaklarına sahip hegemon İngiltere iken, zamanla bu durum petrol kaynaklarına ve petrol şirketlerinin en büyüklerine sahip olması ile Amerikan hegemonyasına dönüşmüştür. Petrolün aranması, üretilmesi, ulaşımı, kontrolü ve güvenliğine yönelik en yoğun çalışmalara ABD ev sahipliği yapmaktadır (Ediger, 2007: 30-36). Bu bakımdan ABD hegemonyasını enerji bağlamında, özellikle çağımızda enerji dendiğinde akla gelen iki kaynak petrol ve doğal gaz üzerinden değerlendirmek doğru bir yol olacaktır.

Şekil 3. 1: Enerji kaynağı döngüsünün dönemlere göre şekillenmesi.

Kaynak: Volkan Ş. Ediger. (2007). Yeni Yüzyılın Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Bağımlılık Bir Zaruret, *Doğal Gaz Dergisi*, 12, 30-36.

Şekil 3. 2: Hubbert eğrisi.

Kaynak: Volkan Ş. Ediger. (2007). Yeni Yüzyılın Enerji Güvenliğinde Karşılıklı Bağımlılık Bir Zaruret, *Doğal Gaz Dergisi*, 12, 30-36.

Günümüzde, dünyanın enerjiye bağımlılığı muazzam ölçülere ulaşmıştır. Örnek verecek olursak her saniye yaklaşık 1000 varil, her 15 saniyede standart bir olimpiik yüzme havuzu kadar petrolün yakıldığı bir dünya bu boyutu daha somutlaştırmış olacaktır. ABD'nin bu tüketimdeki payı da elbette ki büyüktür. Güney Afrika Cumhuriyeti dışarıda bırakılırsa Afrika kıtasında tüketilen miktar, New York şehrinde tüketilen elektrik miktarına eşittir (Önder, 2010: 61). Bu bakımdan enerjiye ulaşım, tüketiminin boyutu göz önünde bulundurulduğunda, üzerindeki mücadeleyi gayet iyi açıklamaktadır.

Enerjiye, ulaşım sektöründen üretim sektörüne kadar neredeyse her alanda ihtiyaç duyulması onu ülkelerin ekonomik kalkınmaları için gerekli yapmıştır. Bu yüzden enerji ekonomik bir konu olduğu kadar siyasi bir meseledir de. Anlaşıldığı üzere, petrol ve doğal gaz uluslararası ilişkilerde stratejik bir araçtır. Enerjinin stratejik bir araç olarak kullanılması en net olarak OPEC'in kurulması ve OPEC'deki Arap ülkelerinin almış olduğu kararlar ile yaşanan petrol krizlerinde görülmektedir. (Ayhan, Doktora Tezi, 2005: 142).

1973 Petrol krizinden de büyük ders çıkaran ülkeler kendi ülkelerinde petrol çıkarma faaliyetlerine başlamış ya da alternatif enerji kaynaklarına ve enerji kaynağına sahip bölgelere yönelmiştir. Orta Asya bu bakımdan sahip olduğu doğal gaz ve petrol rezervleri ile Orta Doğu ülkelerine bir alternatif oluşturabilecek konumdadır. Bağımsızlığını elde etmesinin ardından bölge, serbest piyasada ilgi çeken enerji pazarı haline gelebilecek durumdadır. Bu bakımdan görüldüğü üzere enerji uluslararası ilişkilerde hem bir ana hedef, hem de stratejik bir araçtır. Özellikle hegemonik politikalar açısından çıkarların gerçekleşmesi için önemli bir araçtır.

Enerji sahibi ülkelerin enerjiyi siyasi araç olarak kullanmalarının yanında enerji satın alan ülkeler de enerjiyi siyasi bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bu duruma örnek AB'nin İran'a 2012'de uygulamış olduğu petrol boykotu gösterilebilir. (Milliyet Gazetesi, 2012, <http://www.milliyet.com.tr>, 25 Haziran2014'te erişildi; Ntvmsnbc, <http://www.ntvmsnbc.com>, 25 Haziran2014'te erişildi). İkinci olarak, Ukrayna ile Rusya arasında özellikle 2005'ten bu yana beliren ve belli aralıklar ile şiddetlenen doğal gaz krizleri de enerjinin uluslararası ilişkilerde bir araç olarak kullanıldığına kanıttır. Fiyat anlaşmazlığı ve doğal gaz borçlarının ödenmesi konusunda çıkan krizlerde Rusya Ukrayna'nın doğal gazını keseceğini ileri sürmüştür. Ukrayna ise Avrupa'ya enerji geçiş hattında olmasından dolayı ülkesinden geçen Rus enerjisini kesmeyi tehdit olarak sunmuştur. (<http://www.turksam.org>, 25 Haziran 2014'te erişildi). Bu gibi örnekler enerjinin mühim bir stratejik silah olarak kullanılabildiğini göstermektedir.

Boru hatları da olası bir uluslararası krizde siyasi tehdit unsuru olarak kullanılmaktadır. Boru hattını topraklarında bulunduran ülke siyasi açıdan stratejik anahtarı da elinde bulundurmaktadır. Petrol ve doğal gaz boru hatları, hatlarının geçtiği topraktaki ülkelerin enerji unsurunu siyasi bir araç olarak kullanmalarında en önemli faktördür. Boru hatları güzergâhları ABD hegemonyasında olduğu gibi dünya politikasını şekillendiren önemli bileşenlerdendir. Hat güzergâhında bulunan, hat yapımında proje sunan, hatlar aracılığı ile taşınan enerji kaynağına sahip olan ya da bulunan enerji kaynağını çıkarıp işleyerek bu hat üzerinden ulaşımını sağlayan tüm taraflar enerjinin siyasi boyutunda etkili olmak isteyen taraflardır. Boru hattı projeleri uzun ve maliyetli bir süreci gerektirmektedir. Bu açıdan mevcut boru hatlarının enerji

ulaşımı bakımından güvenilir ellerde bulunması ithalatçı ülkelerin enerji istikrarı için gereklidir.

Gün geçtikçe yeni boru hattı projeleri gün yüzüne çıkmaktadır. Örneğin, ABD hegemonyası ve Avrupa enerji güvenliği açısından Orta Asya'daki hat güzergâhları müttefik ülkelere geçmelidir. Batı ülkelerine ulaşımı sağlanacak enerjinin İran üzerinden oluşturulacak bir hat ile yapılmaması gerekmektedir. İran üzerinden oluşabilecek bir hat ya da İran ile enerji sahibi ülkelerin güzergâh konusunda müttefiklik kurmaları enerji kaynaklarının sevki açısından İran'a ihtiyaç duyulmasına neden olacağı için bu ülkeye stratejik bir avantaj sağlayacak, dolayısıyla ABD'yi son derece rahatsız edecektir. Ayrıca İran'ın Pakistan ile önceden beri uygulamayı istediği boru hattı projesini uygulamaya koyması yine İran'ın Çin ve Hindistan'a doğal gaz ulaşımını sağlayarak enerji pazarını güçlendirmesi açısından ABD'yi rahatsız etmektedir. Nükleer kapasiteleri göz önünde bulundurulursa, Pakistan'ın İran ile olan müttefikliği ABD hegemonyasına yönelik bir tehdit olarak algılanmaktadır. Çünkü Pakistan ile yapılan bir ortaklık İran'a güç kazandıracak; ABD ve AB tarafından İran'a yapılan petrol boykotu Pakistan sayesinde etkisiz kalacaktır. Ayrıca, ABD'nin Afganistan sürecinde Pakistan ile kurmaya çalıştığı yakınlık İran yüzünden sekteye uğrayabilecektir.

Boru hatları yüzünden enerjinin siyasi bir konu olması Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattında da gündeme gelmiştir. Türkiye, ekonomik olarak daha az maliyetli olmasına rağmen Ermenistan üzerinden boru hattının geçmesini istememiştir. Çünkü daha önce de değindiğimiz gibi, topraklarından geçen boru hattı siyasi olarak ülkelere güç vermektedir. Türkiye de bu güce Ermenistan'ın sahip olmasını istememektedir. Ayrıca, Gürcistan üzerinden geçen hat Gürcistan'ın güç kazanarak üzerindeki Rus baskısını hafifleterek dış politikasında daha bağımsız olmasını sağlayacaktır. Ekonomik bir gereklilik ile hayatımızda yerini alan enerji burada da görüldüğü gibi ülkelerin dış politikalarının en önemli unsuru durumundadır. Petrol, doğal gaz ve bunların ulaşımını sağlayan boru hatlarına sahip ülkeler enerjiyi siyasi bir anahtar olarak kullanmaktadırlar.

Siyasi açıdan düşünülürse petrol kaynaklarına sahip ülke yönetimlerinin petrol geliri elde etmeye başlamadan önceki yönetimlerine oranla daha otoriterleşmeye

başladığı da görülecektir. Genellikle tarıma dayalı veya sanayileşmiş ülkelerde petrolün bulunması ve devletin bundan gelir elde etmeye başlaması ile devlet politik ve ekonomik bir dönüşüm geçirir. Ekonomik dönüşümün beklenen bir durum olmasına rağmen siyasi açıdan devletlerin yönetim tarzındaki değişiklikler dikkat çekmektedir. Devletin gelirini vergiler ve harçlar oluşturmakta iken enerji kaynaklarının bulunması ve bunlardan gelir elde edilmeye başlanması, devletin vergi ve harçlara olan bağımlılığını azaltmakta, dolayısıyla bu da alınan kararlarda ve yönetimin uygulanmasında otoriterleşmenin önünü açmaktadır. Terry Lynn Karl'ın¹⁸ ilk incelemesini yaptığı petrol ve otoriterlik bağlantısı Venezuela örneğinde de görülmektedir. Juan Vicente Gomez yönetimindeki ülke, petrol şirketlerinin ülkeye girmesiyle ve petrolden gelir elde edilmesiyle daha merkezileşmiş ve güçlenmiştir. İran, Cezayir ve Nijerya da zayıf bir yönetimken güç kazanıp otoriteleşen yönetimlere örnektir (Klare, 2002: 419) Bu gibi örnekler enerji kaynaklarının ekonomik edinimi sağlamasından sonra siyasi boyutunun daha etkili olduğunu göstermektedir. Çünkü otoriteleşen yönetimler uluslararası ilişkilerde ortak karar almayı zorlaştırmakta ve ellerindeki en büyük silahı (enerji kaynaklarını) kullanmaktan çekinmemektedirler. Bu durum ABD'nin hegemonik politikalarına engel olan öne çıkan sorunlardandır.

1950'lerde petrolün yanı sıra doğal gaz üretimi de gündeme gelmiştir. Ancak petrol kadar ticari değeri yoktur. Bu yüzden petrol fiyatlarının 5'te 1'i kadar değerdedir. Doğal gaz üretiminde ve piyasaya sunulmasında en büyük sorun ulaşımdır. Yakıtın nasıl taşınacağı sorununun olması, üretimine yönelik finansal yatırımların önünü kesmektedir. Bu açıdan, örneğin, ulaşım sorununu çözebilmek için ABD, çelik üretiminin büyük bir kısmını doğal gaz boru hattı üretimi için harcamıştır. Buradaki amaç, petroldeki ithalatın ihracattan fazla olmaya başlaması ile ithalatı azaltarak doğal gaza pay vermektir (Sevim, 2012: 124). Çünkü ABD petrol ithalatı II. Dünya savaşıdan sonra kısıtlamaların kaldırılması ve otomobil sektörünün giderek büyümesi itibari ile Amerikan üretimini geçmiştir. Bu durum ABD'nin enerji güvenliğine yönelik politikalarını daha emin adımlar ile atmasını ve alternatifler üretmesini gerektirmiştir. II. Dünya Savaşı ardından hegemon olma yolunun açılması ile ABD enerji üretim ve tüketim dengesini tutturmak zorunda kalmıştır.

¹⁸ Bkz. Terry Lynn Karl. (1997). *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*. Berkeley: University of California Press.

ABD ile Sovyetler Birliği arasında karşı kutuplaşmanın yaşandığı Soğuk Savaş döneminde enerji kaynaklarının etkili olduğu önemli olaylar meydana gelmiştir. NATO'nun kurulması, Kore Savaşı, Varşova Paktının oluşturulması, Küba füze krizi, Vietnam Savaşı, Süveyş Kanalı Krizi, Arap-İsrail savaşları, OPEC'in kurulması, petrol krizleri gibi günümüzde hala etkisi görülen gelişmeler ya enerji kaynakları yüzünden oluşmuş ya da enerji kaynakları yüzünden çıkmış olayların sonuçları olarak meydana gelmiştir. ABD'nin Sovyetler Birliğine karşı özellikle Batı Avrupa'yı güçlendirme çalışmaları kutuplaşmanın sonuçları arasındadır. Örneğin Avrupa'ya yapılan Marshall Planı çerçevesindeki yardımlarda öncelik enerji politikalarındadır. 1991 yılına kadar yaşanan enerji üzerine önemli gelişmelerde, krizlerde ve savaşlarda ABD ya bir taraf ya da tarafların kararlarında etkili olan bir konumda kendini göstermektedir. Hegemon gücünün bir göstergesi olan bu durum bir sonraki *ABD Hegemonyasında Enerji Faktörü* başlığında daha detaylı ele alınacaktır.

Uluslararası ilişkileri kapsayan tüm diyalogların temelinde ekonomik, siyasi ve askeri gelişimi sağlama adına enerji kaynaklarının güvenliği gerekmektedir. Enerjinin bir koz olarak kullanımı, enerji kaynaklarına sahip ülkeler ve sahip olmayan dışa bağımlı ülkeler arasındaki diyaloglara yansımıştır. Orta Doğu'nun oyun sahasına dönüşmesi bunun bir kanıtıdır. Enerji kaynaklarına sahip olduğu belirlenen tüm bölgelerde her zaman bir mücadele söz konusu olmuştur. Enerji şirketleri ve hükümet ilişkileri başka hiç bir sektörde olmadığı kadar iç içe bir hal almıştır. Orta Asya da bu mücadeleden payını almıştır. Özellikle II. Dünya savaşı esnasında gözlerin dikildiği Bakü enerjisinin ardından Orta Asya enerjisine de yönelinmiştir. Enerjide dışa bağımlı ülkeler menfaatleri için alternatifleri sonuna kadar kullanmak durumundadır. Bu ülkeler adına tek yönlü bir dış politika düşünülemez. Bu bağlamda ABD enerji politikalarında görüldüğü üzere enerjiye ulaşmak için enerji alanı güvenli hale getirilip üretiminde en ucuz ve kolay yollar tercih edilmektedir. Uğrunda gerekirse savaşılacaktır. Çünkü büyük savaşlar büyük ödüller için yapılmaktadır.

Özetle, yüzyılımızın getirmiş olduğu koşullar insanlığı enerjiye bağımlı hale getirmiştir. Dolayısı ile enerji kaynaklarına sahip olmak, işletmek, ulaşımında istikrar ve güvenliği sağlamak, uluslararası ilişkilerin en önemli konularından biri haline gelmesinden dolayı gelecekte de bu çekişmenin artması kaçınılmazdır. Sınırlı

kaynakların olması enerjinin siyasi bir araç olarak kullanımını güçlendirmektedir. Devletler enerji kaynakları üzerindeki etkinliği oranında güç kazanacak, enerjiye sorunsuz ulaşımları oranında güvenlik tanımlamasını yapacaklardır. Petrol ve doğal gazın yoğun bulunduğu ülkelerin siyasi güç kazanarak otoriterleşmesi uluslararası diyalogları daha zor bir hale sokacaktır. Bu sebeptendir ki enerji kaynağına alternatif bölgeler ya da alternatif enerji türleri bulma mücadelesi çatışmaların kaynağı olmaya devam edecektir. Orta Doğu'ya alternatif olan Orta Asya bu açıdan git gide değerlendirilmeye devam edecektir.

3.2. ABD Hegemonyasında Enerji Faktörü

Dünya petrol rezervlerini ele geçirme ve kontrol edebilme üzerine savaşlar yaklaşık son yüz yıldır süregelmektedir. Birleşik Krallık ve ABD arasında geçen mücadeleler de yine bu kapsamdadır. Siyasal ve ekonomik güç edinerek hegemonya kurabilme petrol hammaddesine hâkimiyet ile paralellik göstermeye başlamıştır. Günümüzde bu güç ABD'nin elindedir (Engdahl, 2008. 1-14).

Sanayi devrimi ile ekonomik alt yapı değişmiş ve uluslararası ilişkiler birçok parçaları enerji üzerinde birleştirmiştir. Enerji; ekonomik olarak kalkınma, siyasi olarak etkinlik ve askeri olarak üstünlük anlamına gelmektedir. 20. yüzyılın başlarında bu durumun farkında olanlar ve gelecek üzerinde öngörülerde bulunanlar enerji üzerindeki mücadeleye girmiştir ya da girmek zorunda kalmıştır. İngiliz hegemonyasının iki dünya savaşı ardından son bulduğu gözlemlenirken devir Amerikan devri olmaya başlamıştır. ABD, hegemonyasını kurarken uluslararası ilişkilerin tüm araçlarını Amerikan çıkarlarına uygun en verimli şekilde kullanmaya çalışmıştır. İngiltere'den devraldığı üstünlük enerji üzerinden büyük politikaların uygulanmasıyla sürdürülmüştür. Giderek artan enerji ihtiyacı 1950'lere doğru Amerika'yı ithalata itmiş ve bu da bağımlılık tehlikesini doğurmuştur. ABD, bir yandan Orta Doğu'da ve Amerika kıtasında mücadelelerini ve petrol şirketleri ile politikalarını ilerletmek isterken bir yandan da Sovyetler Birliği enerji kapasitesi ve ardından Rusya ile ortak çıkarları olduğu bölgelerde rekabete girmek zorunda kalmıştır. 1970'lerde sorgulanmaya başlayan hegemonyasından dolayı ekonomik toparlanmayı sağlayarak enerji üzerinde istikrarı

sağlaması gerekmiştir. Enerji güvenliği, ulusal güvenlikle paralel olmaya başlamıştır. Körfez savaşı, İran-İrak savaşı ve en önemlisi 11 Eylül gibi büyük dönüm noktaları enerji üzerinden yapılması gereken politikaların Amerikan çıkarları adına hayati önemde olduğunu göstermektedir.

ABD gelişmişliği ve geniş coğrafyası itibari ile petrol ve doğal gaz kullanımında liderdir. Tüketiminin önemli bir kısmını kendi karşılamaktadır. İthal enerjisinin bir kısmını da yakın coğrafyalardan karşılamaktadır. Üretimde giderek artışta olması enerjide dışa bağımlılığını azaltmadaki gayretini göstermektedir. ABD 2013 yılı itibari ile petrol üretiminde kendi tarihinde zirveye ulaşmıştır. Böylelikle 3. en büyük petrol üreticisi olmuştur (BP, <http://www.bp.com>, 5 Temmuz 2014'de erişildi). Enerji tüketiminde zirveyi elinde bulunduran ABD, enerjinin siyasi bir araç olarak kullanılmasıyla oluşabilecek istikrarsızlıkları bertaraf etme gayesindedir. Öncülüğünü etmiş olduğu hegemonik düzende petrol ve doğal gazın araç olarak kullanılması onu enerji üzerinde hegemonyasını sağlamlaştırmaya ve istikrarı sağlamaya itmiştir. Çünkü serbest piyasa ekonomisinin istikrarlı akışını sağlamak öncülüğünü ettiği hegemonik düzenden dolayı ABD'nin sorumluluğundadır. Hegemonyasının sarsılmaması adına enerji sektöründe kontrolü elinde bulundurması gerekmiştir. Kesintisiz ve uygun fiyatta enerji ulaşımının sağlanması hedeflenmiştir. ABD, petrol ve doğal gazı bir silah olarak kullanan genellikle Orta Doğu ülkelerine ve Rusya gibi aktörlere enerji bakımından kendisi doğrudan bağımlı olmamasına rağmen, stratejik tehditleri bertaraf etmesi gerektiğinin farkındadır. Bu durum her ne kadar doğrudan enerji alan veya satan taraflardan biri olmasa da öncülüğünü ettiği hegemonik düzende sorumlulukları arasındadır. Çünkü serbest piyasanın enerji akışını etkileyecek en ufak bir mesele ABD çıkarına zarar vermektedir. Bu bakımdan öncülüğünü ettiği düzenin işlerliği bakımından ve Amerikan enerji şirketlerinin çıkarları açısından enerjinin hegemonik düzene dâhil olduğu her yerde istikrarlı ve güvenli akışını sağlamak zorundadır. Bu açıdan, petrol ve doğal gaz ABD hegemonyası ve dış politikası açısından son derece önemlidir.

Petrolün sanayi alanına girmesiyle ve devlet politikalarında etkin olmaya başladığı ilk yıllarda kurulan ilk şirketler enerji pazarının temellerini oluşturmaktadırlar. Bu devler, Amerikalı zengin Rockefeller'ın kurduğu Standard Oil ve İngiliz-Hollanda birliği ile işleyen Royal Dutch-Shell olmuştur. Diğer bir aktör de Rusya'dır. Standard

Oil'in rakipleri mücadeleyi çetrefilli bir hale sokmuştur. Standard Oil Amerikan hükümeti ile birlikte hareket ederek enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetini yönlendirme hedefindedir (Sevim, 2012: 116-117).

Amerikan şirketleri, hükümet ile birlikte çıkar sağlayan ortak politikalar izlemişlerdir. Bunlardan biri de biraz daha öncesine gidilirse II. Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı olarak da bilinen Avrupa Kurtarma Programı çerçevesinde yapılan yardımlar ile oluşmuştur. Marshall yardımları ile Avrupa ekonomisi toparlanmaya teşvik edilmiştir. Avrupa kömüre dayalı enerji bağımlılığını savaş sonucu değiştirmiştir. Avrupa'ya yapılan bu yardımların %10'dan fazlasının ABD petrol şirketlerinden petrol alınmak için kullanılması da piyasanın diğer yüzünü göstermektedir. Savaş sonrası ABD, Avrupa'nın petrol pazarlarını ele geçirmeye başlamıştır. Büyük petrol şirketleri Marshall Planını bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle de Kongrede bu durumun ahlaki olmadığı yönünde görüşler öne atılsa da büyük şirketler bu durumu kullanmakla kalmayıp petrol fiyatlarında büyük artışlar yapmışlardır (Engdahl, 2008: 126-27). Böylelikle dünya savaşları ardından hegemonyasını kurmaya başlayan ABD'nin enerji üzerinden kontrolü sağlamaya çalışması hegemonik düzende enerjiye verdiği önemi göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı ardından göreve gelen başkan Truman ve onun ardından göreve gelen başkan Eisenhower birbirine yakın enerji politikaları izlemişlerdir. Hatta Eisenhower döneminde, 1950'lerde, Sovyetler Birliği'nin Mısır Devlet Başkanı Nasır ile yakın diyaloglar kurması ABD hegemonyası açısından tehlikeli bir dış gelişme olarak görülmüştür. Bu bağlamda ABD, bölgedeki dost ülke olarak gördüğü aktörleri Sovyetler Birliği'ne karşı kendi tarafında tutmak için savunmaya girmişlerdir. Bölgeye yardımlar yapılmış ve bu yapılan yardımı alanlar arasında günümüzde ABD ile yakın bağlarını görebildiğimiz Suudi Arabistan da vardır (Ediger, 2007: 13).

Süveyş Kanalındaki Amerikan politikaları da enerji piyasasına etki etmiştir. 1956'da Süveyş Kanalında gerçekleşen Mısır milliyetçilik akımlarının etkisiyle Mısır, Ürdün ve Suriye ile İngiltere, Fransa ve İsrail arasında bir kriz meydana gelmiştir. Bu kriz ile enerji ulaşım hatlarının ve petrolü elinden bulunduran ülkelerin enerji piyasasındaki önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. ABD, bu gibi krizlerle tekrardan yüzleşmenin ekonomisine vurulacak büyük bir darbe olacağından ötürü petrolün

güvenle ulaşımı ve alternatif seçeneklerin gözden geçirilmesini ön plana çıkarmıştır. ABD, enerjinin ulaşımı konusunda stratejik davranarak olası bir krizde tek seçeneğinin kalmaması için alternatifleri çoğaltmıştır. Ayrıca ABD'nin, Sovyetler Birliği desteği gören Arap ülkelerine askeri müdahale yapmamasının nedeni, Batı karşıtlığının daha da körüklenmesini istememesidir. Çünkü Orta Doğu gibi enerjide önemli bir bölgenin ABD hegemonyasına karşı olarak Sovyet etkisine girmesi büyük bir darbe olacaktır. Ancak, ilerleyen yıllarda bölgeye Amerikan askeri gönderilmiştir. Ayrıca, ABD, ucuz petrol politikası ile Batı'yı kendine bağımlı yapmak isteyen Sovyetlerin bu politikası ile de rekabet etmek zorunda kalmıştır. Sovyetlerin bu politikasına karşı ABD de ihracatçı ülkelerin şirketlerine yönelik fiyat politikalarında pazarlık etmek zorundaydı. Bu doğrultuda şirketlerin kendi başlarına karar almalarının önü kesilmeye çalışılmıştır.

Başkan Kennedy kendisinden önce gelen enerji politikalarını sürdürmüştür. Ancak, Başkan Nixon ile 1969-1974 yılları arası enerji prensiplerinde bir değişim görülmüştür. Vietnam Savaşının bunaltıcı etkisiyle yüksek maliyetli politikalar arka plana itilmiştir. Nixon Doktrini, Orta Doğu bölgesindeki koruma işinin hegemon tarafından üstlenilmesinin gerekli olmadığı ve bölgesel korumanın hegemon ile çakışmayacak şekilde yerel güçlere devredilebileceği yönündedir. Enerji güvenliği Nixon döneminde bölgesel aktörlerin görev alanına bırakılmıştır. ABD, göreve uygun olarak daha da güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak İran ve Suudi Arabistan'ı önermiştir. ABD çıkarları açısından enerji güvenliğini sağlayabilmesi için İran ve Suudi Arabistan'a askeri açıdan finansal yardımlar yapılmıştır (Ediger, 2007: 13). Bölgeden maliyetli koruma görevinden dolayı çekilmek zorunda kalan İngiltere'den sonra, özellikle Şah'ın iktidarı ABD'nin itiraz etmeyeceği bir durum olmuştur.

Nixon Doktrini, Arap-İsrail savaşları nedeniyle önemini yitirmiştir. ABD'nin savaşta İsrail'i desteklemesi Arapları rahatsız eden bir durum olmuştur. Araplar tarafından yapılan petrol üretim ve ihracat kısıtlaması başta ABD olmak üzere tüm dünyayı etkilemiştir. ABD'ye ham petrol ihracatı durdurulmuştur. Petrol fiyatlarında yüksek artışlar meydana gelmiştir. 1973 yılında petrol krizi meydana gelmiştir. 1929 yılından beri böylesine küresel bir kriz yaşanmamıştır. Petrolün koz olarak kullanılabilmesi ihtimali ABD'yi yeniden tedirgin etmiştir. Petrol meselesinin sadece enerji şirketlerinin ilişkilerine bırakılamayacak kadar değerli olduğu ortaya çıkmıştır.

Cumhurbaşkanları, başkanlar, bakanlar gibi bir devletin en üst mercileri enerji politikalarının bizzat devlet tarafından belirlenmesi gerektiği kanaatine varmıştır. 1960'ların sonlarına doğru artık petrol tüketimi petrol üretimine yaklaşmış, stokların tükenme riski ortaya çıkmış, bu durum petrolü daha da değerli kılmıştır. Şirketler, girmiş oldukları zararlar itibari ile ABD'nin savaşta İsrail'i destekleyerek işleri daha da kötü hale getirdiğini dile getirmişlerdir. Ambargo, 1974 yılı içerisinde yavaşça kırılıp tamamen kaldırılmıştır (Yergin, 2009: 560-574). Kriz sonrası dünya ekonomisi büyük bir şoktan sonra kendini toparlama sürecine girmiştir. ABD hegemonyası bu krizin de darbe vurmasıyla sorgulanmaya başlanmıştır. Sadece ABD'yi değil, dünyayı etkileyen bu kriz, kalkınma hızını da etkilemiştir. Kriz sonrası petrol yatırımcıları artık sıcak mücadelenin olduğu Orta Doğu dışında yeni petrol arayışlarına önem vermişlerdir. Orta Doğu'daki petrolün çıkarılması imtiyazların etkisiyle ucuza mal olmasından dolayı tercih edilirken petrolün stratejik bir silah olarak kullanılması artık yeni yerlerin arayışlarına ve petrolün var olduğu bilinen yerlerdeki çalışmaların hızlanmasına vesile olmuştur.

İran Devriminin 1979'da gerçekleşmesi ile enerji piyasalarına yansıyan yeni bir kriz meydana gelmiştir. Bu krizin öncekinden farkı tedbirli davranmak isteyen petrol üreticilerinin petrol stoklarını abartılı miktarda yapmaları ve bu yüzden fiyatların daha da artmasına sebep olmalarıdır. Yani bu kriz, Arap ülkelerinin kararlarından dolayı çıkmamıştır. Hatta İran'ın ihracatında bir azalmaya dahi neden olmuştur (Sevim, 2012: 129-130). ABD, körfezde petrol açısından ayrıcalığını İran devrimi ile kaybetmiştir. Şah yönetimi ile bölgede önemli enerji akışı sağlanan noktalarda etkili olabilen ABD değişen yönetim ile hegemonyasına yönelik olumsuz bir gelişme ile karşılaşmıştır.

ABD, İran-Irak Savaşında, Şahı devirip İslami bir rejimle başa gelen İran Şii yönetimine karşı Irak'ı desteklemiştir. Irak almış olduğu bu destek ile bölgesel liderlik rolüne girişmiştir. Irak Saddam Hüseyin yönetimi ile Şii yayılcılığı ve petrol konusunda tehlikeli görülen İran Humeyni yönetimi arasında 1980'de savaş başlamıştır. ABD, Irak yönetimine verdiği destek ile bölgede müttefiki olabilecek ve dolayısı ile petrolün güvenliğini sağlayacak tarafı desteklemekteydi. İran'ın savaşı kazanması Körfez petrolünü tehlikeye sokacaktır. İran-Irak savaşı da ABD'nin hegemonik çıkarları için gerekli olan enerji güvenliği için askeri koruma yaklaşımını doğrular nitelikte

olmuştur. ABD'nin bölgedeki Acil Müdahale Gücü bu doğrultuda Amerikan çıkarlarını enerji bağlamında koruma amacındadır. Bölgedeki enerji krizlerine karşın işbirliğini organize etmek için ABD öncülüğünde Körfez İşbirliği Örgütü kurulmuştur (Ayhan, Doktora Tezi, 2005: 164-65).

Bu durum çalışmanın birinci kısmında ele alınan hegemonya görüşlerinden Liberal Kurumsalcılık yaklaşımı ile Amerikan hegemonyasının politik uygulamalarına da örnektir. İttifaklar kurularak bölgesel işbirliği sağlanmakta ve Orta Doğu enerjisi olası tehdit ve savaflara karşı güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgali ile yeniden bölgenin risk altına girmesi, bunu gerekli kılmıştır. Çünkü bu gibi savaflarda veya enerji krizlerinde sanayisi petrole bağlı olan ülkelerin ekonomik sıkıntıları doğacak, Amerikan müttefikleri zarar görecek ve öncülüğünü ettiği hegemonik düzenin işleyişi sorunlar yaşayacaktır.

11 Eylül ile yaşanan saldırılar ABD'nin ulusal güvenliğine ve hegemonyasına açık bir tehdit olmuştur. Orta Doğu ve Orta Asya ülkelerinde enerji kaynaklarına sahip Müslüman devletlerin Batı karşıtlığı ile milliyetçilik akımlarını güçlendirmesi, petrol ve doğal gazın Batı'ya ulaştırılmasını tehlikeye sokmuştur. Enerji kaynağında kontrolü olamayan bir Amerikan hegemonyasından bahsedilemeyeceği için ABD terör ile mücadele kapsamında sert gücünü göstererek hegemonyasını pekiştirme amacına girmiştir. Çünkü “enerji kaynaklarını kontrol eden dünyayı kontrol eder” tezi ABD hegemonyasının enerji stratejisini göstermektedir. 11 Eylül saldırıları ardındaki terörle savaşın asıl amaçlarından biri de doğal gaz ve petrol zengini Orta Asya enerjisinin uluslararası pazara güvenli ulaşımı açısından Afganistan'ın güvenli bir hale getirilmesidir. Örneğin, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) boru hattı projesi ABD'nin desteklemiş olduğu bir proje ve bahsettiğimiz amaçlar için Afganistan'ın güvenli hale getirilmesindeki nedendir. Bu açıdan Afganistan, Amerikan hegemonik düzenine dâhil istikrarlı bir ülke olmalıydı. Dolayısı ile Orta Asya enerjisini Batı'ya güvenli ulaştırabilecek ABD'nin desteklediği boru hattı projelerine yeşil ışık yakabilecek Afgan yöneticilerinin Afganistan yönetiminde göreve başlaması da dikkatleri çeken bir diğer unsur olmuştur. Diğer yandan, enerji kapsamında Rusya ve Çin'in yakın temaslarda bulunduğu Irak yönetiminin ABD tarafından devrilmesi Amerikan hegemonyasında Irak enerjisine verilen önemi göstermektedir. Sonuç olarak

Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Amerikan askeri varlığı enerji koridorunun güvenliği ve Amerikan hegemonyasının sorumlulukları açısından gerekli görülmüştür.

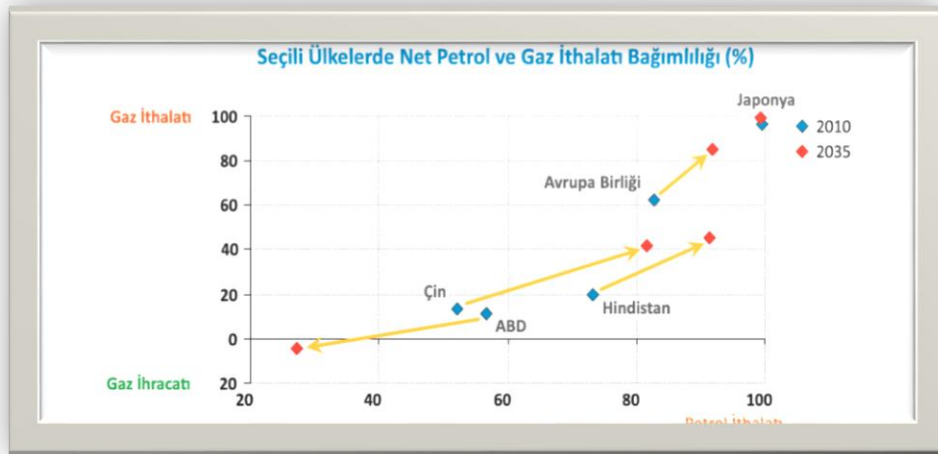
Amerikan hegemonyasında enerji kaynaklarına sahip ülkelerle olan yakın temaslar ve ticari anlaşmalar önemli bir yer eder. Ayrıca, enerjinin piyasaya sunulmasında rol oynayan şirketlerin payı da göz ardı edilmemelidir. Başlangıçta, dünya genelinde petrolün üretimi özel şirketlerce yapılmaktaydı. Ancak bu durum değişerek petrol piyasası, hükümetlerin ve kamu şirketlerinin elinde olmaya başlamıştır. Enerji kaynağına sahip çoğu ülke tarafından kapitalist sistemde olup devlet şirketleriyle enerji piyasasında yer alan bir yapı benimsenmiştir. Bu noktada enerji, devlet tarafından özel şirketlerin menfaatlerine bırakılmayacak kadar değerli görülmüştür. ABD ise Amerikan menşeli özel şirketleri devlet merkezli enerji projelerine dâhil etmeyi seçmiştir. Dünya petrol piyasasının hemen hemen yarısı Amerikan şirketlerince faaliyet göstermektedir. Böylece, Amerikan enerji şirketlerinin küresel gücü, ABD hegemonyasına olumlu yansımaktadır. Kısaca, hegemonyası için ABD, Amerikan şirketlerini desteklemeli ve enerji projelerine dâhil etmelidir.

Tarihte gerçekleştirilen ilk sömürü faaliyetlerinin devletler bazında değil de şirketler tarafından gerçekleştirilmesi şirketlerin uluslararası siyasetteki önemini göstermektedir. İlk çok uluslu şirketler enerji üzerine kurulmuştur ve günümüzün en büyük şirketleri enerji üzerine çalışmaktadır. Enerji piyasasındaki Amerikan şirketleri de bu siyaseti yönlendirmektedir. ABD enerji hattı bakımından alternatifleri çoğaltmak için projeler üretirken Amerikan şirketleri de bu projelerde boy göstermektedir. Örneğin, BTC boru hattı ABD'nin şirketler bazında Rusya'ya karşı kazandıkları bir zafer olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden Rusya enerji şirketlerini tamamen özelleştirmemektedir. Diğer yandan Rusya, yabancı şirketler ile zıtlaşmanın kendisine bir getiri sağlamadığının da farkındadır. Daha işbirlikçi bir politika ile sahip olduğu enerji kaynaklarının ve coğrafi konumunun önemini sürdürme gayesine girmiştir. Ayrıca, uluslararası petrol şirketleri ile işbirliğine giderek boru hatlarının Rusya üzerinden geçmesi için ikna edici yöntemlere girişmiş ve mevcut hatları bakıma almıştır (Aydın, 2012: 211, 213, 214, 215).

Amerikan hegemonyasında enerji kontrolünü sağlayan unsurlardan bir diğeri enerji piyasasının dolar üzerinden olmasıdır. Petrol satışları İngiltere'nin Orta Doğu'da

güçlü olduğu dönemlerde pound ve dolar üzerinden yapılmaktaydı. Ancak poundun değer kaybetmesi ve 1973'te petrol fiyatlarının artmasıyla büyük miktarlarda döviz dolar cinsinden ellerinde bulunduran petrol ihracatçıların bu petro dolarları tekrar Avrupa ve ABD'ye aktarması ABD'nin ithalattan nakit para kazanmasını sağlamıştır (Ayhan, Doktora Tezi, 2005: 148-49). Böylelikle petrol ticareti, altın karşılığı değil de OPEC ülkelerince de kabul edilen dolar üzerinden yapılmıştır. Doların rezerv edilmesi gereken bir döviz olduğu ve enerjiye talebin olduğu sürece ki bu kaçınılmaz, dolara da talep olacağı ortaya çıkmıştır. Bu durum Amerikan hegemonyasına güç kazandırmaktadır.

ABD enerji tüketiminde lider olduğu kadar üretimde de önemli bir konumdadır. Hatta ABD, 2013 yılı itibari ile üretimini ihraç etme seviyesine geldiğini açıklamıştır. 2014 Ağustos ayında sembolik olarak ilk ihracatını Güney Kore'ye yapmıştır. Böylelikle ABD, 1973 petrol krizinden bu yana olan petrol ihraç yasağını yıkmıştır. Çünkü geçmişte ABD, krizden sonra kendi ülke sınırları içerisinde çıkarılan rafine edilmemiş petrol ve doğal gaz ürünlerinin ihracatını yasaklamıştı (Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr>, 27 Ağustos 2014'te erişildi). Bu yasağı artık 2014 itibari ile kaldırmıştır. *Grafik 3.1*'de görüldüğü gibi ABD giderek üretimini arttırmaya başlamıştır. İthal petrol ve gaz bağımlılığı birçok ülkede artış gösterirken ABD bu eğilimin dışında kalmaktadır.

Grafik 3.1: Petrol ve gaz ithalat bağımlılığında farklı eğilimler (%).

Kaynak: 2010 World Energy Outlook.

Amerikan hegemonyası enerji bakımından ABD'nin bağımlı olmadığı bölgelerin güvenliğine de önem vermek zorundadır. Kapsama alanının genişletilmesi üzerine kurulu olan ABD'nin öncülüğünü ettiği hegemonik düzen, serbest piyasanın kesintisiz işlemesiyle güç kazanmaktadır. Bu düzenin işleyişine engel olabilecek Amerikan karşıtı aktörler, özellikle İran, Rusya ve yükselen ekonomik gücü ile Çin risk yaratmaktadır. Rusya sahip olduğu enerji kaynakları itibari ile Avrupa'nın enerjisini tedarik etmektedir. Çin ise ABD için tehlike içeren büyüyen ekonomisi ile büyük oranlarda enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Enerjiye istikrarlı bir şekilde ulaşabilen Çin, ekonomisi için var olan en büyük sorunu gidermiş olacak ve daha da güç kazanacaktır. Bu bakımdan Orta Asya, hem Rusya'nın tarihi geçmişi ve bölgeden ayrılmak istemeyişi bakımından, hem de Çin'in artan enerji ihtiyacını karşılayarak güç kazanması açısından son derece önemlidir. Ayrıca en önemlisi olarak her an sıcak bir çatışmanın yaşanması ve enerji güvenliğinin tehlikeye düşebileceği Orta Doğu'ya alternatif oluşturması açısından dikkat çekmektedir.

Özetleyecek olursak, ABD hegemonyasının gücü enerjiye ve onun güvenliğine bağlıdır. Dünya sanayileşmiş üretime ve bu üretim için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. ABD'nin enerji kaynaklarında hâkimiyet kurma çabası devam etmektedir. Aynı zamanda ABD enerji ihtiyacını ithal bağımlılıktan kurtarmaya çalışarak ihracatçı konuma gelmeye çalışmaktadır. Ayrıca enerji açısından uluslararası aktörleri kendine bağlamaya çalışmaktadır. Amerikan şirketleri bu doğrultuda önemli rolde olmaya devam etmektedir. Orta Doğu'nun zengin enerji kaynağına sahip ve bir o kadar da karışık risk içeren yapısı alternatif enerji bölgelerinin önemini arttırmaktadır. Dolayısı ile ABD; Rusya ve Çin'e fırsat vermeden Orta Asya'da enerji kontrolünü sağlama gayretindedir. Zaten genel olarak baktığımızda Amerikan politikalarına çoğu açıdan sıcak bakmayan Rusya, İran, Venezuela gibi ülkelerin hemen hepsi enerji kaynaklarına sahip ülkeler olduğu görülecektir. Dolayısı ile enerji kaynakları; petrol ve doğal gaz, ABD hegemonyasının yayılması için kontrol edilmelidir demek mümkündür.

3.3. Küresel Enerji Siyasetinde Orta Asya Enerji Kaynakları

Orta Asya ülkeleri SSCB'nin dağılmasından sonra hızla bağımsızlıklarını pekiştirici politikaları benimseye başlamışlardır. Milli kimliklerini Rus etkisinden kurtarmak ve dış politikada bağımsız hareket etme yolunda güçlendirmek istemektedirler. Bunun için ülkelerin kalkınması gerekmekte, kalkınmak için ise hammadde kaynaklarına ihtiyacı olmaktadır. Orta Asya bölgesi dünya enerji rezervleri dikkate alındığında önemli bir yere sahiptir. Bölge, Sovyetler Birliği'nden ayrıldıktan sonra sahip olduğu enerji kaynakları ile uluslararası ilişkilerde dikkat çeken bir konu olmaya başlamıştır (Zabortseva, 2012: 168-176). Bu ortamda Orta Asya ülkeleri sahip olduğu enerji kaynakları ile kalkınmalarını sağlayabilir ve dışa bağımlılıktan kurtulabilirlerdi. Orta Asya enerji bakımından uluslararası aktörlerin dikkatini çeken ve yakın zamanda bağımsız olan ülkelerin olması itibarı ile önem kazanmaya başlayan bir bölge olmuştur. Özellikle Sovyet sonrası dönemden yeni çıkması ile Rusya'nın bölgedeki etkinliğinden vazgeçmek istememesi, enerji kaynaklarının tüketicilere ulaşımında komşu ülkelere ve Rus boru hatlarına bağımlı olması, yeni bağımsız olmalarından dolayı güçlü ekonomik ve siyasi yönetimlerinin olmaması enerji bakımından bölgenin uluslararası aktörler tarafından mücadele alanı haline gelmesine neden olmuştur (Kubicek, 2013: 171-180).

Orta Asya'nın coğrafi olarak denizlere kapalı bir bölge olması nedeniyle enerji kaynaklarının tüketicilere ulaştırılmasındaki güçlük en büyük problemdir. SSCB'nin dağılmasına rağmen yaşanan bu ulaşım sorunu Orta Asya ülkelerinin enerjilerini piyasaya sunumunda Rusya'ya bağımlı olmalarına neden olmuştur. Çoğu enerji ulaşım hattının Rusya'dan geçmesi Rusya'nın ekonomik bir bağımlılık yaratmasının yanında bölge üzerinde Sovyet mirasının silinmesini de zorlaştırmıştır. Ayrıca, Rusya'nın siyasi bir üstünlük sağlayarak bölge üzerinde enerjiyi silah olarak kullanmasına da neden olmuştur. Bu doğrultuda Rus enerjisine bağımlı olan AB ve hegemon konumunu korumak için enerji kontrolünü elinde bulundurmak isteyen ABD, Rusya'nın bu avantajı elinde bulundurmasına karşı çıkmaktadır. ABD, Rusya dışında alternatif enerji koridorları oluşturma gayesiyle yeni boru hattı projelerini desteklemektedir.

Orta Asya'nın komşusu olan Rusya, İran ve Çin gibi ülkelerin dünya siyasetinde ABD ve AB ile çatışan politikalara sahip olması bölgenin enerji kaynağını enerji

pazarına sorunsuz sunmasını engellemektedir. Rusya, kendisinin dâhil olmadığı boru hatları projelerine tepki göstermekte, karşılık olarak kendi projelerini avantajlı bir hale sokarak diğer projeleri değersizleştirmektedir. Türkiye bu konuda hassas konumda yer almaktadır. AB'nin enerji ihtiyacının Orta Asya ülkelerince karşılanmasında ne Rusya ne de İran üzerinden bir bağımlılık oluşturmamak adına AB ve ABD tarafından Türkiye'nin dâhil olduğu projeler desteklenmektedir. Diğer yandan artan enerji ihtiyacı ile Çin ve Hindistan bölgenin önemini arttıran diğer aktörlerdir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında Orta Asya enerji kaynakları ve bu enerji kaynaklarına sahip ülke analizleri ile Orta Asya enerjisinin küresel siyasetteki yerine değinilecektir.

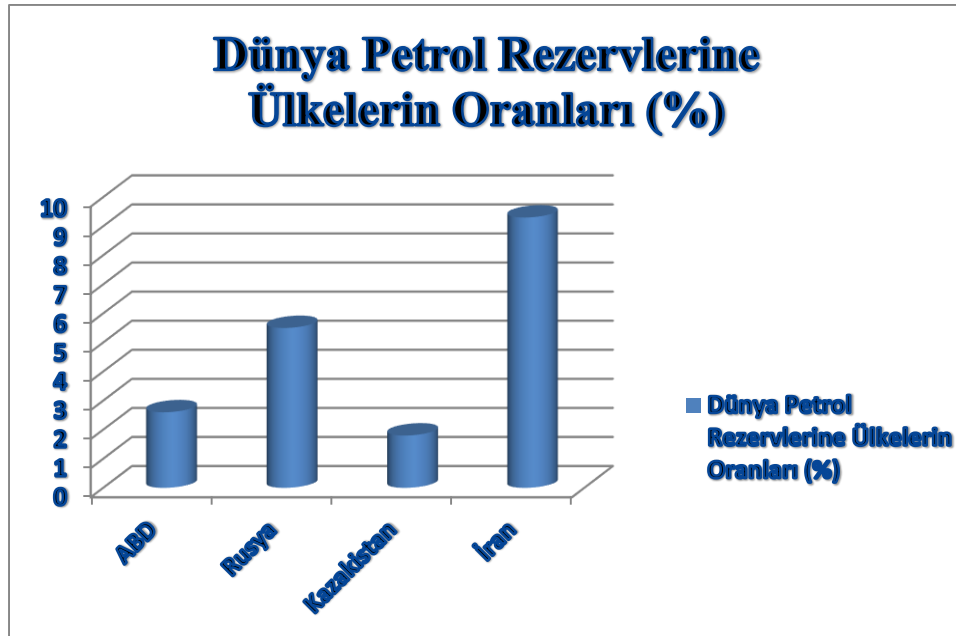
Petrol rezervlerinin % 57'sine ve doğal gaz rezervlerinin yaklaşık % 41'ine sahip Orta Doğu'ya (<http://www.enerji.gov.tr>, 15 Temmuz 2014'te erişildi) en büyük alternatif bölge olabilecek olan Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan ile birlikte dünya petrollerinin yaklaşık % 3,5'ine, dünya gaz rezervlerinin yaklaşık % 6,9'una sahiptir. (Laçiner, 2009: 39; Yazar, 2011: 21-22). Doğal gaz kaynaklarında sırasıyla Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan zengin ülkeler arasında iken petrol açısından sırasıyla Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan zengin ülkeler arasındadır. Kazakistan, tahmini 30 milyar varil petrol rezervleri ile başını OECD ülkelerinin çektiği petrol rezervine sahip ülkeler listesinde 11. sırada yer alırken, gaz rezervlerinde 2.407 trilyon m³ ile 14. sırada yer almaktadır. Türkmenistan petrol rezervi 600 milyon varildir ve 17,6 trilyon m³ doğal gaz rezervleri ile Rusya, İran ve Katar'dan sonra 4. sıradadır. Özbekistan ise 594 milyon varil petrol ve 1.841 trilyon m³ doğal gaz rezervlerine sahiptir (<https://www.cia.gov>, 15.07.2014'te erişildi).

Harita 3. 1: Kazakistan'ın enerji ulaşım hatları

Kaynak: (<http://topraksuenerji.org/?p=7173>, 10.07.2014'te erişildi).

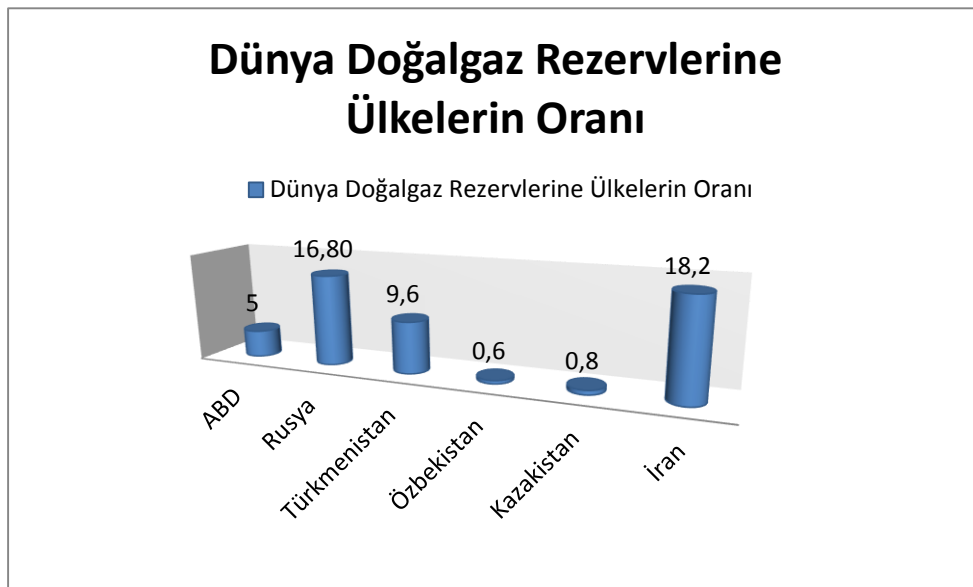
Tablo 3. 1: Petrol rezervlerine ABD, Rusya, Kazakistan ve İran'ın oranları

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2014 bp.com/statisticalreview.

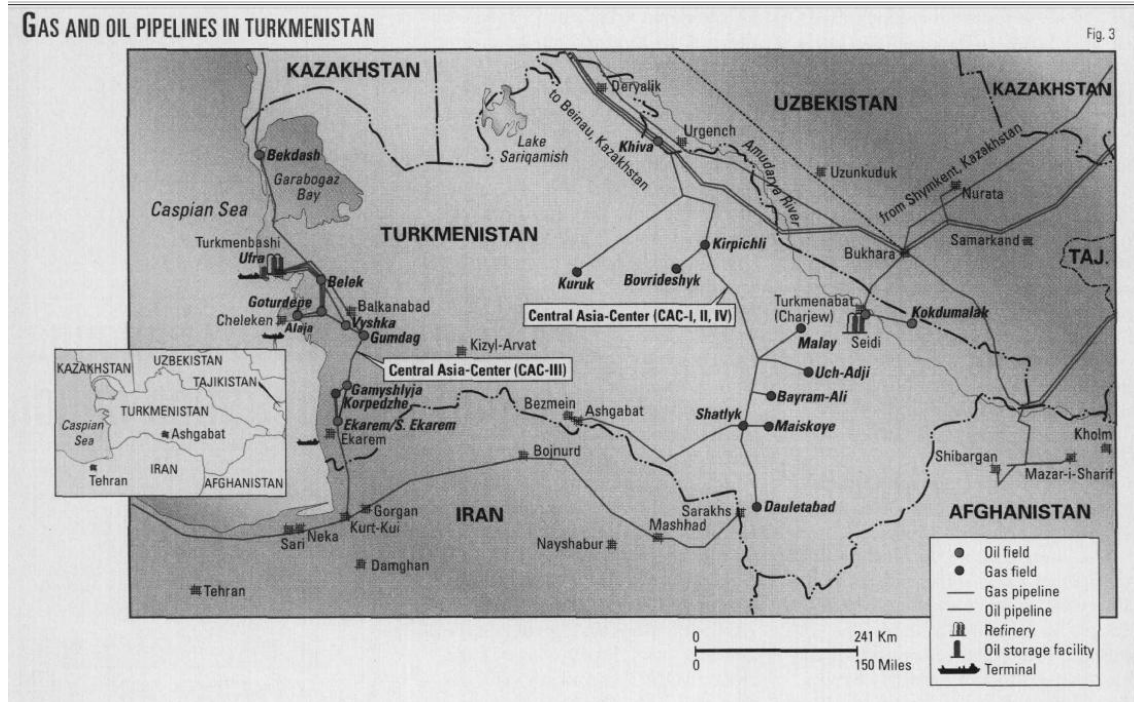
Kazakistan'ın petrol rezervleri enerji kaynağına sahip diğer ülkeler ile kıyaslandığında enerji piyasasında önemli bir yere sahip olduğu görülebilir. Ancak Kazakistan *Harita 3-1*'de görüldüğü gibi Sovyetlerden kalma ve Rusya'ya ait boru hatlarına enerji ulaşımı için bağımlı kalmıştır. Rus liman ve boru hatlarına olan bağımlılığa karşılık Çin'e giden hat bir rahatlama sağlasa da bu yeterli değildir. Petrol yatakları başta Tengiz, Karachaganak ve Kashagan olmak üzere Aktobe, Mangistau, Uzen ve Kurmangazi'dir. *Tablo 3-2*'de görüldüğü gibi dünya genelinde dikkat çeken değerlere sahip olan Kazakistan petrol üretimi genellikle yabancıların elindedir. Üretimin %33'ü devlet, %36'sı Amerikan ve Avrupalı, %16'sı Çin, %11'i Kazak, %4'ünün Rus şirketlerinin elinde bulunması (<http://topraksuenerji.org/?p=7173> 10.07.2014'te erişildi) ilginç bir tablo oluşturmaktadır. Batı menşeli şirketlerin yoğunlukta üretim yaptığı ülkenin enerji piyasasının Rusya'ya bağımlı olması dikkat çekmektedir. Dolayısıyla burada enerjinin üretiminden daha çok ulaşımı belirleyici unsur olmaktadır. Kazakistan'ın bu bakımdan Rusya'ya bağımlı olmasının var olan kaynaklardan istenilen geliri elde edememesine ve Batılı şirketlerin de kendi ülkelerinin enerji güvenliğine bir başarı getirememelerine neden olmaktadır.

Tablo 3. 2: Dünya doğalgaz rezervlerine ABD, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve İran'ın oranı (%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy June 2014 bp.com/statisticalreview

Tablo 3.3'te görüldüğü gibi Türkmenistan enerjide öncü ülkelerden olan Rusya ve İran ile kıyaslandığında doğal gaz açısından azımsanmayacak bir rezerv oranına sahiptir. Türkmenistan'ın sahip olduğu % 9,4 doğal gaz rezerv oranı bölgede etkisi olan Rusya'nın % 16,8'lik payı düşünüldüğünde daha verimli bir sonuç gösterebilir.

Harita 3. 2: Türkmenistan gaz ve petrol hatları

Kaynak: Turkmenistan Faces Challenges in Export Transportation Options (2002), Oil&Gas Journal, 100(44).47.

Harita 3.2'de görüldüğü gibi Türkmenistan Hazar kıyıları itibari ile önemli enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen bu kaynaklar güzergâhında kısıtlı enerji hatlarına sahiptir. Karadeniz'e ve Akdeniz'e genellikle Rusya üzerinde ulaşan petrol ve doğal gaz, güneye ise İran'dan ulaşmak durumundadır. Tüm bu sorunlar Kazakistan'ın da sahip olduğu ve ortadan kaldırmak istediği problemlerdir. İki ülkenin Rusya'ya olan bağımlılığı, doğal gaz ve petrol kaynaklarını stratejik kullanmalarını engellemektedir.

Orta Asya'nın küresel siyasette bir mücadele alanı olması bölgeye yönelik yabancı enerji şirketlerinin yatırımlarına da yansımıştır. Petrol zengini Kazakistan'a özellikle Avrupalı şirketlerin yatırımları dikkate değerdir. Almanya, Slovakya, İsviçre, Çek Cumhuriyeti, İngiltere, Hollanda, İtalya gibi ülkeler petrole ve gaza yönelik kayda

değer yatırımlar yapmışlardır. Yine Amerikan şirketi Chevron ve ExxonMobile'in yatırımları da söz konusudur. Ancak Türkmenistan'ın gaz ihracatının Rus etkisi altında olduğu da bir gerçektir. Türkmenistan devlet şirketi olan Turkmenneftgaz'ın hissesinin %44'ü Rus Gazprom'a aittir. Dolayısı ile gaz ihracatı sınırlı yollardan yapılmaktadır. Bu ihracın bir kısmı Rusya üzerinden ve bir kısmı da İran üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Türkmenistan, gazını, güzergâh bağımlılığından dolayı çok ucuz fiyata satmak zorunda kalmaktadır (İşcan, 2010: 63-90). Bu durum Rusya'ya büyük bir siyasi avantaj sağlamaktadır.

Orta Asya'nın doğusunda yer alan ve hızla büyüyen ekonomisi ile Çin'in 30 yıl sonra dünyanın en büyük sanayisi olabileceği tahmin edilmektedir. Bu durum artan enerji harcamalarını ortaya çıkaracaktır. Çin'in enerji harcamasının 2020 yılında yaklaşık olarak dünya tüketiminin %16,1'ine denk geleceği tahmin edilmektedir. Bu yüksek oran petrole bağımlılığını arttıracaktır. Dolayısı ile Çin'in bu enerji ihtiyacını karşılayabilmesi için yakın coğrafyalardaki enerji ihracatçılarına başvurması gerekmektedir (Çınar,2008; İşeri, 2007: 89-107). Orta Asya bu konuda Çin'in ilgisini çeken önemli bir bölgedir. Faaliyete geçen ve planlanan boru hattı projelerine ek olarak İran ile olan temasların Orta Asya üzerinden yapılması bunun kanıtıdır. Diğer yandan Çin, Orta Asya üzerinde Rusya ile işbirliği sağlamaya çalışarak ABD'nin bölgedeki etkinliğini kırmaya çalışmaktadır. Rusya için de Çin gibi bir müttefik geniş pencereden bakıldığında ABD'ye karşı güç kazanmasını sağlamaktadır. Ancak Rusya'nın mevcut enerji kapasitesi ve güç kazanan Putin politikaları kendi başına zaten bölgede etkisini göstermektedir. Bu durum Çin ile daha da güçlenmektedir.

ABD'nin Orta Asya'da çıkar çatışmasına girdiği ve politikalarını uygulamakta kendini zora sokan ülkelerin başında Rusya, Çin ve İran gelmektedir. Rusya, Çin ve İran Orta Asya enerji kaynaklarının çıkarılması, üretilmesi ve ulaştırılmasının en az bir aşamasından kendisini etkin tutmak ve yarar sağlamak istemektedir. Çıkar çatışmasına neden olan ülkeler enerji unsuru üzerinden Orta Asya'da stratejik bir silah sağlamak istemektedirler. Bu durum bölgeyi öncülüğünü ettiğini hegemonik alana eklemlenmek isteyen ABD açısından kendi politikalarını engelleyici faktörlerdir. Dolayısıyla Orta Asya'dan çıkar sağlamak isteyen bu ülkelerin politikaları ile ABD'nin politikalarını birlikte değerlendirmek gerekmektedir.

Rusya'nın zengin doğal gaz ve petrol rezervlerinin yanı sıra sahip olduğu coğrafi konumu onu Orta Asya enerjisinin ithalatçılara ulaşmasında avantaj sağlamaktadır. Rusya bu konumunu sürdürmek ve doğu ile batı arasında enerji hattını kontrol edebilmek istemektedir. Sovyetler dönemi boyunca sahip olduğu enerji üstünlüğünü enerji koridorundaki kontrolü elinde bulundurarak sürdürmek istemektedir. Dolayısı ile bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri ile Batı arasında oluşabilecek Rusya'nın dâhil olmadığı projeler enerji piyasasındaki gücüne zarar verecektir. Rusya, Avrupalı ve Amerikalı şirketlerin bölge üzerindeki yatırımlarını engelleme gayesiyle karşı projeler oluşturarak yatırımlar yapmaktadır. Nabucco projesine alternatif olarak Güney Akım projesini desteklemesi buna örnek gösterilebilir.

Rusya ve Çin'in Orta Asya üzerinde ABD'ye karşı vermiş oldukları siyasi çekişmeyi sürdürmelerinin nedeni Çin'in enerji ihtiyacını güvenli tedarik etmesi, Rusya'nın ucuz enerji almaya devam etmesi ve enerji ihracatındaki Rus bağımlılığının sürdürülmesi, İran üzerinden yakın ilişkilerin sağlanarak Rusya'nın Orta Doğu'da kaybettiği etkinliği yeniden elde etmek istemesidir. Çin, İran ve en başta Rusya'nın Orta Asya serüveninde emellerine ulaşabilmesi için ABD'nin bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirememesi gerekmektedir. Özellikle ABD'nin Afganistan müdahalesi ve ardından bölgedeki kalıcılığına yönelik Rusya ve Çin'in algılamış oldukları ABD tehdidine karşı, bölge üzerinde ŞİÖ faaliyetleri iki ülkeyi bir arada tutan araç olmuştur.

Çin Orta Asya'da yapmış olduğu enerji yatırımları aracılığı ile Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri yoğunlaştırmaya çalışmaktadır. Orta Asya doğal gazının Çin'e ulaşımı için inşa edilen ve 2010'da faaliyete giren Orta Asya Doğal Gaz Boru Hattı, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan doğal gazının doğuya transferi adına önemli bir gelişme olmuştur. Çin'in Türkmenistan'ın gaz rezervleri üzerine araştırmaları ve yatırım projeleri yine devam etmektedir (Özkan, 2010: 17-40).

Rusya, Çin ile hem enerji ticareti hem de enerji güvenliği için yakın ilişkilerine devam ederken diğer yandan yine enerji zengini İran ile de yakın diyaloglar kurmaktadır. Rusya, Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumuna önem vermektedir. Bu foruma karşı eleştiriler ise Rusya'nın OPEC benzeri bir organize örgüt ile gaz üzerinde fiyat tekeli yaratma çabası olmasına yöneliktir. Doğal gaz fiyatları petrole endekslidir. Dolayısıyla, petrolün üretim ve satış oranları ve fiyatı doğal gaz fiyatını da

belirleyecektir. Rusya'nın buna karşılık forumlarda OPEC benzeri gasOPEC'i gündemde tutması enerji tüketicilerini rahatsız etmiştir. Rusya'nın bu konuda yakın temaslarda bulunduğu ülke İran'dır. İran'ın nükleer silah konusunda sorun yaşadığı Batı ülkeleri ve özellikle ABD ile iyi olmayan ilişkileri onu Rusya ve Çin ile olan ortaklık projelerine daha da itmiştir. İran'ın, Ayetullah Hamaney'in 2007'de yapmış olduğu açıklama ile kurulmasına Rusya'nın istekli olduğu gasOPEC için hazır olduğunu bildirmesi, ABD ve AB çıkarlarını tehlikeye sokacak bir gelişme olmuştur. Kimi eleştirilerde ise Rusya'nın bu girişiminin İran'ın nükleer programına yönelik bir destek olarak nitelendiği vurgulanmıştır. Doğal gaz üretiminde birinci ve ikinci sırada yer alarak neredeyse gaz piyasasının yarısını ellerinde bulunduran bu iki ülkenin böylesine bir birlikteliği Batı için daha da büyük bir tehlike anlamına gelmektedir (Ediger, 2007: 30-36). Rusya'nın gasOPEC önerisi Batı için maliyetli ve siyasi anlamda zora sokacak bir hamle olacaktır. Özellikle AB'nin gaz ithalatında Rusya'ya bağımlı olması böylesine bir yapı ile AB'yi ekonomik ve siyasi anlamda kısıtlayacaktır. Dolayısıyla AB, Orta Asya enerjisine Rusya üzerinden ulaşarak pahalıya sahip olmaya devam edecektir. ABD hegemonyası ise enerji kontrolünün sağlanması açısından büyük bir sorun yaşayacaktır. OPEC ülkelerinde olduğu gibi ABD işbirliğine önem veren ülkelerin olduğu bir oluşum olmayacaktır. İran ve Rusya gibi hegemonyasına yönelik tehdit olarak algıladığı ülkelerin olması hem Orta Asya enerjisinin geleceğini hem de genel anlamda ABD hegemonyasını olumsuz etkileyecektir. Ancak petrol ve gazın kullanım alanlarındaki yapısal farklılıkları ve Rusya ve İran dışında Norveç, Venezuela, ABD, Türkmenistan, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, Cezayir ve Nijerya gibi ülkelerin oluşturduğu dağınık gaz rezerv dağılımı böylesine bir oluşumun henüz gerçekleştirilmesini engellemiştir.

İran ve Orta Asya enerjisini Batı'ya taşıyacak olan güzergâhta yer alan Türkiye, sahip olduğu stratejik konumuna rağmen bunu etkili kullandığı söylenemez. Türkiye, Orta Asya üzerinden yapılan enerji mücadelesinde ABD, AB, Rusya, İran ve Çin'e oranla pasif kalmıştır. Yine de Azeri enerjisinin Akdeniz'e taşıyan ABD destekli BTC boru hattının Türkiye topraklarından geçmesi Batı ile olan bağların kuvvetlenmesinde olumlu bir gelişmedir. Ancak bu hat Rusya'nın rahatsızlığına sebep olmasından dolayı karşı-alternatiflerini hızlandırmasına neden olmuştur.

ABD'nin alternatif arayışları ve Rusya'nın buna engel olma çabaları Orta Asya'nın genel enerji tablosunu göstermektedir. Örneğin; Orta Asya enerjisini Hazar Denizinden geçirerek BTC boru hattına taşıyacak proje olan Trans-Hazar; Hazarın statü sorunu, Türkmenistan ve Azerbaycan'ın ekonomik anlaşmazlığı, Kazakistan enerji şirketlerinin Rusya güzergâhını kullanmak istemesi (Tengiz-Novorossik Hattı) gibi sebeplerden gerçekleşmemiştir. Ayrıca Rusya'nın Mavi Akım projesini sunması, Çin'in bölge ile yeni doğal gaz ve petrol anlaşması yapmasıyla enerjinin doğuya ihracı gibi meselelerden dolayı da Trans-hazar projesi uygulamaya henüz geçememiştir. AB'nin Türkmenistan gazının Batı'ya ulaşımında Rusya'ya olan bağımlılığı azaltıp güzergâh çeşitlendirmesi adına vermiş olduğu önemden dolayı, Trans-Hazar projesi ile ilgili görüşmeler yeniden başlamıştır. Bu açıdan Türkmenistan ile Kazakistan'ın Hazarın statüsü konusunda projeye yönelik anlaşmaya vararak AB girişimi ile hattın yapılması planlanmıştır (<http://www.1news.com.tr> 29.06.2014'te erişildi). Bu durum Türkiye'nin ve BTC boru hattının stratejik önemini daha da arttıracaktır. Diğer yandan Rusya ve İran Hazar'ın statü meselesinin yanı sıra Hazar Denizinin kirliliğine sebep olması nedeniyle bu projeye karşı çıkmaları projenin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği tartışmalarını doğurmuştur.

Özetle, Orta Asya sahip olduğu enerji kaynakları ve coğrafi yapısı nedeniyle küresel siyasette önemli bir konumdadır. Enerji kaynaklarının gün geçtikçe değerlenmesi ve Orta Asya gibi bir bölgenin 1991 yılı itibari ile bağımsız olması uluslararası arenada etkili olmak isteyen aktörlerin ilgisini çekmiştir. Bu durum rekabete yol açmaktadır. ABD'nin hegemonik çıkarlarına ve Orta Asya'nın hegemonik düzene eklemlenmesinde kimi durumlarda engel yaratan bu rekabet ortamında en büyük sorun Rusya ve sahip olduğu enerji üstünlüğüdür. Rusya ve Çin'in, Rusya ve İran 'ın diğer yandan Çin ve Hindistan'ın bazı durumlarda yapmış olduğu rekabet yerine işbirlikleri ABD'nin gücünü zayıflatıcı etki yaratmıştır denilebilir. Çin ve Hindistan'ın birbirleri ile rekabet etmelerinden ziyade, yükselen ekonomilerinin ihtiyacı olan enerjisini Orta Asya'dan işbirliğine girerek karşılamak istemesi ABD için büyük risk yaratacaktır. Ayrıca enerji zengini olan Rusya ve İran da elinde enerji silahını ABD'ye ve AB'ye karşı kullanmaya devam edecektir. Zira Orta Asya'yı kaybetmek istemeyen Rusya, Batı destekli tüm projeleri alternatif projeler üreterek değersizleştirmeye çalışacak veya projelere dâhil olarak bir şekilde pay almaya çalışacaktır. Orta Asya ülkeleri ise bu

durumda enerji pazarına büyük güçlerin bağımlılıklarından kurtularak enerji geliri elde ederek kalkınmak ve siyasi güç elde etmek isteyecek, bunun için Rusya'ya alternatif ABD ve AB projelerine sıcak bakacaktır.

3.4. Orta Asya'nın Amerikan Hegemonyasına Eklemlenmesinin Bir Aracı Olarak Enerji Politikaları

Orta Asya sahip olduğu enerji kaynakları ile aslında Sovyet işgalinden önce ABD'nin dikkatini çekmişti. ABD'nin gelişen petrol endüstrisi ile aynı zamanlar gelişen ve değer kazanan Orta Asya I. Dünya Savaşına kadar yatırımcılar için ilgi çeken bir bölgeydi. Ancak bölge Sovyet etkisi altına girmesiyle dışa kapanmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile uluslararası ilişkilerde önemli bir konu olan Orta Asya enerji kaynakları ABD'nin ve Amerikan şirketlerinin yeniden ilgi odağı olmuştur. Dolayısıyla, Orta Asya, Amerikan hegemonyasına eklemlenmeliydi. Bu doğrultuda ABD bölge enerjisinin Batı'ya ulaşımında geliştirilecek her projeyi ve boru hattı planını desteklemektedir. Enerji politikaları, Amerika'nın Orta Asya'yı hegemonik düzene eklemlendirme sürecinde bir araç olarak görülmektedir. Bölgedeki rakipleri gelişen sanayisi ile ABD'ye tehdit oluşturan ve enerji tüketimi ile dikkatleri çeken Çin, bölgesel bağlarını koparmak istemeyen ve bölgeyi arka bahçesi olarak gören Rusya, bölgeye komşu olan ve ABD karşıtlığı ile bilinen enerji zengini İran ve yine gelişen ekonomisi için ihtiyaç duyduğu enerjiyi ABD'nin rahatsızlıkla bakmasına neden olabilecek ittifaklara girerek karşılamaya çalışan ve bölge ile ilgilenen Hindistan görünmektedir.

ABD'nin Orta Asya ile yakın ilişkilerinin 1990'ların ortalarında başlamasının ardından Hazar enerji politikası şekillenmeye başlamış Kazakistan ve Türkmenistan hidrokarbon rezervlerinin işletilmesi ve piyasaya güvenli sunulması öncelikleri arasında olmuştur. Özellikle Kazakistan'da hatırı sayılır oranda Amerikan şirketinin faaliyet göstermesi bunun kanıtıdır. Enerji ulaşımında kuzeyden Rusya'ya güneyden İran'a bağımlı olunması en büyük sorundur. Böylelikle Rusya'nın enerji tekeli kırılmalı; İran, enerji projelerine dâhil edilmemelidir (Amanov, 2007: 1-40).

Bağımsızlığını kazanan bölge ülkelerine yönelik ABD politikası bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarının sağlanarak desteklenmesi ve bağımsızlıklarının

pekiştirilmesine yönelik olmuştur. Çünkü bölgeyi Sovyet etkisinden arındırmak ve doğrudan uluslararası diyaloglara sokmak ABD adına önemlidir. Bu doğrultuda ABD, çalışmamızın önceki bölümlerinde *ABD'nin Orta Asya Politikalarındaki Araçları* başlığında da değinildiği gibi ekonomik yardımlar ve fonlar ile bölgeye destek vermiştir. Bu ekonomik yardımları Orta Asya'yı hegemonik alana eklemlmeye çalışan bir politik araç olarak kullanmıştır. Enerji açısından bu kaynakların bir kısmı bölge ülkelerin petrol ve doğal gaz arama-çıkarma çalışmalarında gelişmişlik sağlamalarına yönelik olmuştur. Enerji üretiminin geliştirilerek özellikle Orta Asya enerjisinin piyasaya sunulmasında Rusya'dan veya İran'dan bağımsız olması istenmektedir (Öztürk, Çakmak ve Dinç, 2011: 445). Dolayısıyla ekonomik yardımlar ve enerji kaynakları bölgenin Amerikan hegemonyasına eklemlendirilmesinde önemli parçalar olarak görülmüştür.

Yapmış olduğu ekonomik yardımlardan sadece askeri kapsamlı yaptığı durumlar da söz konusudur. ABD, hegemonyasına bölgeyi eklemlayebilmek için istikrara önem vermiştir. Enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması için bölgesel rejimlerin ordularına güvenlik destek yardımları yapmaktadır. ABD'nin uzun dönem hegemonik politikaları arasında olan bu girişimler son dönem yapmış olduğu ekonomik yardımların öne çıkanları arasındadır. ABD savunma bakanlığını dört yılda bir yayınladığı *2014 Quadrennial Defense Review* (QDR, 2014)'e göre bu durum yine raporda yansıtılmıştır. Müttefik ülkelerin ordularına yapılan ekonomik yardımlar ile askeriyelerinde iyileşme sağlanacak, böylelikle Amerikan hegemonyasına dâhil olması istenen bu aktörler bölgedeki enerji güvenliğini sağlayabileceklerdir. Obama yönetimi ile de bu durum öncelikler arasındadır. Obama böylelikle Orta Asya'daki askeri yardım alan ülkelerin kendi enerji kaynaklarını koruyabileceklerini düşünmektedir. Hatta yine bu kapsamda Foreign Military Financing (FMF) programı ve International Military Aid and Training (IMET) programı aynı amaçlara hizmet etmektedir. Obama yönetiminin ilk bütçesinin yaklaşık %60'ı bu kapsamda kullanılmıştır (Raphael ve Stokes, 2014: 182-206) Bu güvenlik kapsamlı yardımlar enerji zengini ülkelere öncelik verilerek yapılmıştır. Böylelikle Orta Asya'daki enerji kaynaklarını serbest pazara istikrarlı akışı sağlanmak hedeflenmiştir.

Dünyanın petrol ithalatında birinci sırada¹⁹ yer alan ABD'nin enerji güvenliğini sağlamak istemesi ve hegemonyasından dolayı enerji hatlarını kontrol etmek istemesi dış politikasında beklenen çıkarlarıdır. Rusya, ABD'nin Orta Asya politikasında emellerine ulaşmasında üzerine durması gereken önceliğidir. Rusya'nın Avrupa ülkelerinin enerji tedarikçisi olması elinde büyük bir siyasi koz olması ABD'nin hegemonyasına yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. ABD hegemonyasının devamlılığı ülkelere siyasi bir statü kazandıran enerji kaynaklarının kontrolüne ve diğer aktörlerin ABD'ye bağımlı olmasını sağlayan bir düzene bağlıdır. Orta Asya bu açıdan ABD hegemonyasında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır.

Çin ile Hindistan'ın enerji tüketiminde bağımlılığı artmaktadır. Her ne kadar Çin enerji üretiminde enerji şirketleri aracılığı ile beraber bir payı olsa da büyüyen ekonomisi ve sanayisinin enerjiye olan ihtiyacını karşılamak için ithal enerjiye muhtaçtır. Çin ile Hindistan'ın rekabet yerine işbirliğine gitmesi Orta Asya üzerinde oluşabilecek ittifaklaşmaların sayısını arttırmakta, bu da ABD'nin Orta Asya enerjisinin Batı'ya nakli için çalışmalarını zorlaştırmaktadır. ABD, Orta Asya enerjisinin Avrupa'ya Rusya üzerinden ve diğer yandan doğuda Çin'e ulaşmasını istememektedir. Çünkü bu durum, Rus-Çin tarafını enerji siyaseti bakımından daha güçlü kılacaktır. Diğer yandan, büyüyen ekonomisiyle Çin enerji ihtiyacını Orta Asya'dan karşılamak istemektedir. Bu yüzden ABD, Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki kontrolü sağlayarak ayrıca Çin'in ekonomik büyümesindeki kontrolü de sağlamayabileceğini düşünmektedir.

Çin'in Orta Asya'da aktif bir politika izlemesi ve bölge enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmak istemesi ABD'nin çıkarları ile örtüşmemektedir. Ancak, Çin'in Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik politikalarından kaynaklı projeler ortaya atması, Rusya'nın enerji kaynaklarının taşınmasına yönelik tekelinin kırılması açısından ABD için olumlu bir gelişmedir. Yine de, Çin'in yaratmış olduğu yeni bir rekabet ortamı da olumsuz bir gelişme olarak görülmektedir (Telatar, 2011, Doktora Tezi: 238).

ABD'nin bölgede enerji üretim faaliyetinde bulunması ve Rusya'yı devre dışı bırakan boru hattı projeleri yapması Moskova'yı rahatsız etmektedir. ABD ve Rusya'nın birbirlerine fırsat vermemeye çalışan politikaları üçüncü ülkeler ile yapmış

¹⁹ Bkz. 2013 Key World Energy Statistics, International Energy Agency.

oldukları anlaşmalara da yansımaktadır. Rusya, ABD etkisini kırmak ve enerji projelerinden çıkar sağlamasını engellemek için Türkiye ile enerji bakımından ilişkilerine önem vermektedir. Rusya'nın Türkiye ile 2012 yılında yapmış olduğu doğal gaz anlaşması buna örnektir (Kuzu, 2012: 241). Ayrıca Rusya enerji ithalatçısı ülkeler üzerindeki kontrolünü kaybetmek istemezken, Orta Asya'ya yakın olan enerji ihracatçısı ülkeler ile de yakın temasından kopmak istememektedir. Enerjiyi ABD'ye yönelik bir silah olarak kullanmayı organize bir şekilde yaparak güç kazanmak istemektedir. İran ile olan yakın bağları da bu duruma örnektir.

ABD'nin Orta Asya'daki en önemli enerji politikası alternatif boru hatlarının inşa edilmesidir. Avrupa'ya Rusya üzerinden veya İran üzerinden enerji tedarik etmek bu iki ülkenin dış politikalarında ABD yaklaşımlarından dolayı Amerikan enerji güvenliğini tehlikeye düşürmektedir. ABD'nin Orta Asya ve Azerbaycan enerjisini Batı'ya nakli için yapımını desteklediği en büyük başarısı Türkiye üzerinden geçen BTC boru hattıdır. ABD, Azeri petrolünü Gürcistan üzerinden Ceyhan'a taşıyan bu boru hattı ile bir rahatlama kavuşmuştur. Çünkü böylelikle Rusya veya İran üzerinden bir bağımlılık oluşmamıştır (Kubicek, 2013: 171-180).

ABD'nin bölge üzerindeki enerji yatırımları şirketler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Amerikan hükümeti Amerikan şirketlerini ve Avrupalı şirketleri güvenlikleri ve piyasada söz sahibi olmaları bakımından desteklemektedir. Hatta bu şirketlerin Kazakistan'daki yatırımları dikkate değerdir. Amerika'nın Orta Asya ilgisinin başladığı ilk yıllarda Tengiz petrol yatağında Amerikan şirketi Chevron'un %50 ve Exxonmobil'in %25 oranları ile yatırımları, ABD'nin Orta Asya enerji kaynaklarına verdiği önemi göstermektedir (Kubicek, 2013: 171-180).

ABD bölgede enerji zengini Kazakistan'ın güçlenmesine yönelik bir politika izlemektedir. Kazakistan'ın ise NATO aracılığı ile ABD'ye, Rusya'yı dengeleyici amaçla sıcak baktığı görülecektir. Kazakistan'ın Rusya'ya karşı desteklenmesi gerektiğini vurgulayan ABD, Rusya'nın boru hattına sahip olmasını siyasi bir silah olarak kullanmasına karşın Kazakistan'ı enerji konusunda destekleyeceğini dile getirmiştir. Kazakistan bölgede Amerikan enerji politikaları açısından uygun bir partnerdir. Önceki bölümlerde bahsedilen Özgürlük Destekleme Yasası çerçevesinde ülkeye yapılan ekonomik yardımların amaçları arasında bu gayeler de vardır. ABD'nin

bir diğerk politikası ise 1999 yılında Kırgız ve Özbek askerlerine olduğı gibi Kazak askerlerine de CENTCOM merkezinde askeri eğitim vermesidir (Laçiner, 2009: 49). Böylelikle bölge ABD lehine güvenli bir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Amerikan şirketleri Kazakistan'da doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık çeyreğini elinde bulundurmaktadır. Ancak buna rağmen önemli olan, enerjinin güvenli ve istikrarlı bir şekilde enerji piyasasına aktarımıdır. Mevcut hatların Rusya'nın kontrolünde olması yapılan yatırımların önemini azaltmaktadır. Zaten Kazakistan'ın kuzeyinde bulunun kayda değer orandaki Rus nüfusu, ülkenin Rus tarihinden, kültüründen ve dış politik yaklaşımından kopmasını zorlaştırmaktadır (Zabortseva, 2012: 168-176). Dolayısıyla, alternatif hatların oluşturulması yine önem kazanmaktadır.

Kazakistan'a nazaran Türkmenistan'ın yabancı enerji (doğal gaz) yatırımları ABD yatırımlarından daha çok Rus Gazprom'a aittir. Yaklaşık gaz ihracatının yarısı Gazprom aracılığı ile ve Türkmenistan devleti aracılığı ile yapılmaktadır. Dolayısı ile Türkmen gazının enerji piyasasındaki yerinin ABD kontrolünde olması biraz daha zor bir hal almıştır. Hatta Türkmenistan'ın Rusya ve İran üzerinden yapılan gaz ihracı ABD Orta Asya enerji politikasında olumsuz bir gelişmedir. Çok ucuz fiyata almış olduğu Türkmen gazını yüksek fiyat ile piyasaya sunması Rusya'nın elini güçlendirmektedir. Bu durum, Türkmenistan'ı Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Daha otoriter bir yönetim olan Türkmenbaşı iktidarı ABD şirketlerinin yatırımlarına ve Amerikan politikalarının uygulanmasına engel yaratmıştır. Diğer yandan bu otoriter yönetime rağmen Türkmenistan enerjisinin Batı'ya ulaşımı için çabalayan ABD, Trans-Hazar projesini desteklemiş ancak Hazar'ın statü sorunu buna engel olmuştur (Kubicek, 2013: 171-180). Çözüme ulaşamayan mesele son dönemlerde Türkmenistan'ın da ılımlı yaklaşımları ile Trans-Hazar boru hattına iyimser bakılmasını sağlamıştır.

Özbekistan; Kazakistan ve Türkmenistan'a göre daha az enerji kaynaklarına sahip olsa da bu kaynaklar ile Orta Asya'nın merkezinde olan konumu birleşince önemi artmaktadır. ABD'nin Özbekistan'a verdiği önem 11 Eylül'de artarken Özbekistan da denize kapalı bir coğrafyada olmasından dolayı enerji kaynaklarını ABD aracılığı ile enerji pazarına aktarabileceğini düşünmüştür. Aslında askeri anlamda hava sahasının zor olması ve denizlere kapalı olması ABD'nin Özbekistan'ı öncelikle önem verdiği ülkeler arasına almama sebebidir. Buna rağmen ABD'nin ülke ile ilgisi bölgenin

ortasında olmasından kaynaklıdır. Bu yüzden, ABD ÷lkede askeri üs edinmiştir. Bu durum, Orta Asya'nın Amerikan hegemonyasına eklemlenmesinde önemli bir gelişmedir. Ancak, Washington'un ÷lkede askeri üs edinmesi ABD'nin Orta Asya'da kalıcı olacağı tartışmalarını doğurmasına sebep olmuştur. ABD; Rusya ve Çin'in enerji şirketlerini Orta Asya'dan uzak tutmak ve Amerikan şirketlerinin faaliyetlerinin artmasına teşvik etmek istemektedir. 2005'teki Andican olayları ise Özbekistan'ın ABD'ye yaklaşımın değiştirmiş, Rusya ve Çin'e yakın politikalarına dönmesinde neden olmuştur. Özbekistan'ın Çin ile yapmış olduğu enerji anlaşması buna kanıttır. Zira Özbekistan'ın ABD için zor olan enerji çalışma alanları Rusya ve Çin için daha az sorun teşkil etmektedir (Laçiner, 2009: 60).

ABD'nin Orta Asya'da en önemli amacı; alternatif ulaşım yolları ve boru hatları projelerinin gerçekleşmesidir. Bu nihai hedefin gerçekleşmesi; ABD çıkarlarına göre tehlikeli olarak gör÷len bir kısım bölgeye yakın ÷lkelerin karşı atakları ile zorlaşmaktadır. Bu da Orta Asya'yı daha önemli yapmaktadır. Orta Asya'nın coğrafi açıdan uluslararası ilişkilerde etkili olabilecek aktörlerin ortasında ve de ABD'ye uzak olması ABD için Orta Asya politikalarının derinleştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü Orta Asya en önemli uluslararası tehlike unsurlarından olan nükleer silahlara sahip ÷lkelerin de komşusu konumundadır. *Harita 3-3'te* gör÷ldüğü üzere Rusya, Çin, Pakistan, Hindistan ve nükleer silahlanma sorununda Avrupa ve ABD'nin en çok riskli gör÷düğü ÷lkelerden İran'ın Orta Asya'ya yakınlığı ABD'nin Orta Asya'dan vazgeçmek istememesinin nedenleri arasındadır. Bu ÷lkelerin enerji ağını kontrol etmeleri ve Çin gibi bir ekonominin enerji ihtiyacını Orta Asya'dan karşılayarak daha da güçlü hale gelmesi ABD Orta Asya enerji politikalarının geleceğini tehlikeye düşürmektedir.

Harita 3. 3: Nükleer silah dağılımı

Kaynak: (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/05/050502_nuclear_powers.shtml, 10.05.2014'te erişildi).

ABD başkan yardımcısı Joe Biden'ın 2014 yılında Kasım ayında Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sırasında Amerikan enerji politikalarının öncelikleri yeniden yansıtılmıştır. Atlantik Konseyi Enerji ve Ekonomi Zirvesi'nin oturumunda konuşma yapan Biden, enerjide Rusya'ya olan bağımlılığın kırılmasının uygulanması gereken politikaların en önemli unsurlardan biri olması gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Orta Asya enerji kaynaklarının naklinde Rusya'ya güç kazandıran güzergâhlara alternatiflerin çoğaltılması projeleri hızlandırılması gerektiğini öne çıkarmıştır. Bu açıdan Avrupa'nın stratejik vizyonu çok önemlidir. Amerika için Orta Asya aşırı mühim bir bölgedir. Bu durum Biden'ın enerji temalı konuşmasında sık sık dile getirdiği bir konu olmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın enerjiyi silah olarak kullanmasını engellenmesi ve bunun için tek kaynaklı enerjinin özellikle Avrupa için bir

sıkıntı sebebi olmasından dolayı harekete geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Orta Asya enerji kaynaklarına doğrudan piyasa ekonomisine ulaşımının sağlanabilmesinde, devletlerin bireysel hareket etmemesi ve bölge ülkelerinin iş birliği yaparak Rusya'nın enerjiyi silah olarak kullanmasının ortadan kaldırılması gerektiği konuşmada vurgulanmıştır. Biden konuşmasında bu duruma örnek olarak Avrupa ve İskandinav ülkelerinin bir araya gelerek eskiden Rusya'ya bağlı olan bölgenin artık elektrik şebekesi ve gaz tedariki açısından bu bağımlılıktan kurtulduğunu göstermiştir (<http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/11/22/joe-biden-istanbulda-konusuyor>, 1 Aralık 2014'te erişildi). Kısaca devletler zayıf bir konumdan kurtulmak için bir araya gelmelidirler. Orta Asya gibi alternatif hatlara ihtiyacı olan bölgelerin gelecekleri buna bağlıdır. Kritik alt yapı projelerinin hayata geçirilmesi ABD için önemlidir. Ülkeler arası bağlantı sağlamak gerekmektedir. Bahsi geçen bu projeler uzun süren projelerdir. Uzun süre sonunda ekonomik dönüş sağlanabilmektedir. Ancak bu uzun süreçler için yatırımlar yapılmalıdır. ABD bu konuda liderlik görevini yerine getirmek için bu uzun vadeli yatırımlara önem vermektedir. Biden'in ziyareti sırasında enerji temalı konuşmasında vermiş olduğu önceliklerin bunlar olduğu vurgulanmıştır. (<http://www.bugun.com.tr/son-dakika/abd-baskan-yardimcisi-biden--haberi/1359469>, 1 Aralık 2014'te erişildi).

ABD'nin Afganistan'dan askerini çekmesi bölgedeki güvenlik anlamında tartışmaları doğurmuştur. ABD, bölgede askerini çekmesinin ardında Orta Asya ülkelerini özellikle güvenlik ve istikrar açısından yalnız bırakmayacağını her fırsatta dile getirmiş hatta bölgeye yapılan resmi ziyaretler ile bunu pekiştirmeye çalışmıştır. Zaten Orta Asya'nın Amerikan hegemonyasına eklenmesinde araç olarak kullanılan enerjinin güvenliğinin sağlanması için bu gereklidir. Amerika Ulusal Güvenlik Konseyi Rusya ve Avrasya Dairesi Direktörü Celeste Wallender'in 2014 yılında üç Orta Asya ülkeleri Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'a yaptığı ziyaretlerde de, Afganistan'da çekilme sürecinin ardından yine bölgede ABD askeri garantisi olacağını belirtmiştir. Bölgedeki enerji güvenliğini göz önünde tutarak, ABD, geride bölgede on bine yakın asker bırakmayı düşünmektedir. Bilindiği üzere Obama, ABD askerlerinin 2014 yılı sonu Afganistan'dan çekileceğini ABD'nin "en uzun savaş"ı bu yıl sona erecek diyerek duyurmuştur (<http://tr.euronews.com/2014/10/26/ingiliz-askeri-birlikleri-afganistan-tan-cekiliyor/>, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26501273.asp>, 1 Aralık 2014'te erişildi)

Rusya'nın Kırım'ı 2014 yılında işgaline karşı ABD başarılı bir çizgi izleyememiştir. Bu durumun da etkisiyle Orta Asya'da var olan Amerikan politikaları daha da önem kazanmıştır. ABD'nin Orta Asya'yı hegemonyasına eklemlenmesindeki politikaları daha da değerli olmuştur. ABD Dış İşleri Bakanı Orta ve Güney Asya bölge yardımcısı Nisha Desai Biswal'ın 2014 yılı Nisan ayındaki Orta Asya ziyaretleri bu konuda bölgeye ve bölge enerji kaynaklarına hegemonik açıdan önem verildiğinin bir kanıtıdır. Amerikan hegemonyasına eklemlenme sürecinde Orta Asya devletleri üzerindeki Ukrayna olaylarının olumsuz etkisini kırmak istenmiştir. Bu durum enerji anlaşmalarına ve boru hattı projelerine olumsuz yansiyabileceğinden, tedirginliğin ortadan kaldırılması gerekmiştir. Biswal'ın bu ziyaretinde amaçların, ayrıca Orta Asya devletlerinin enerji açısından işbirliğine teşvikini hızlandırmak ve bu ülkelerin enerji kaynaklarını istikrarlı kullanarak refahlarını artırmak olduğu belirtilmiştir. Biswal ve onun gibi Amerikan diplomatları bölge üzerinde politikaların uygulanmasında yine STK'ları ve Amerikan iş adamlarını etkili kullanmaktadırlar. Yapılan politik ziyaretlerde STK'lar ile görüşmeler yapılmakta ve onların bölge faaliyetlerinde teşvikler arttırılmaktadır ([http:// journal- neo .org/2014/ 05/08/rus- kak-zapad -protivostoit-rasshireniyu- vliy aniya-rossii-v- tse ntral -noj-azii/](http://journal-neo.org/2014/05/08/rus-kak-zapad-protivostoit-rasshireniyu-vliyaniya-rossii-v-tse-ntral-noj-azii/) 1 Aralık 2014'te erişildi).

ABD Kırım nedeniyle Rusya'yı enerji politikalarıyla sıkıştırma çabasıdır. Bu durum Orta Asya'ya yansiyabilecektir. ABD Kırım'da elde edemediği başarı fırsatını Orta Asya enerji politikaları ile bölgede Rusya'yı kısıtlayarak elde etmeye çalışmaktadır. Diğer yandan G-7 zirvesi için bir araya gelen zengin ülkeler 16 yıldan sonra ilk kez Putin'i toplantıya davet etmemişlerdir ([http://www.time-turk .com /m/haber. asp?id=847151](http://www.time-turk.com/m/haber.asp?id=847151), 8 Aralık 2014'te erişildi). Bu gelişmelerin ardından ABD-Rusya geriliminin Orta Asya enerji politikalarına yansısı kaçınılmazdır. ABD Orta Asya'da daha da aktif politikalar uygulamaya devam edecektir.

ABD, Rusya'yı köşeye sıkıştırma silahı olarak, petrol fiyatlarındaki düşüşe karşı OPEC ülkelerinin üretim kısıtlamasına gitmeme kararını görmektedir. ABD'nin müttefiki olan OPEC'in en önemli üyelerinden Suudi Arabistan petrol fiyatlarında görülen düşüşe karşılık üretimde kesintiye gitmeme kararı almıştır. Bu karar OPEC üyelerinin Kasım ayında Avusturya'da yapmış olduğu toplantıda gündeme gelmiştir. Suudi Arabistan, hem 1980'lerde buna benzer bir olayda kesintiye giderek uygulamış

olduğu yanlış politikayı tekrarlamak istememiş ve bundan ders çıkarmış, hem de ABD'nin Rusya ve İran'ı bu şekilde köşeye sıkıştıracağı tezine olumlu yaklaşmış görünmektedir (BBC, http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/11/141125_opec_petrol_fiyatlari, 12 Aralık 2014'te erişildi). ABD'li yatırımcı Jim Rogers, petrol fiyatlarının Rusya ve İran'ı cezalandırmak için kasıtlı düşürüldüğünü ileri sürmüştür. Çünkü Rusya ve İran enerji gelirlerine ihtiyaç duymaktadır. Petrol fiyatlarındaki düşüş Rusya ve İran'ı endişelendirmektedir. Rogers, ABD ve Suudi Arabistan'ın petrol fiyatlarında kasıtlı bir düşüş yaparak ve üretimde kesintiye gitmeyerek Rusya ve İran'a baskı uygulamaya çalışmaktadır. (SABAH, http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/19/petrol_fiyatlari-dusuyor-iran-ve-rusya-endiseli, 12 Aralık 2014'te erişildi). Bu durumda ABD, Orta Asya'da enerji geliri elde edemeyişi yüzünden çok etkin olamayan bir Rusya görmek istemektedir. Böylelikle ABD, Rusya'ya en önemli silahı olan enerji ile baskı uygulayıp gücünü zayıflatma gayretindedir. Diğer yandan, Rus Maliye Bakan Anton Siluanov'un yapmış olduğu açıklamaya göre Rusya, petrol fiyatlarındaki düşüş ve Batı'nın uyguladığı yaptırım itibarıyla 140 milyar dolar kaybetmiştir (<http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/11/24/rusyaya-agir-fatura-140-milyar-dolar>; <http://tr.euronews.com/2014/11/25/ukrayna-krizinin-rusya-ya-maliyeti-140-milyar-dolar/>, 12 Aralık 2014'te erişildi).

Petrol fiyatlarındaki düşüş ve ABD'nin bu yolla Rusya'yı Orta Asya'da köşeye sıkıştırmaya çalışması Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına doğru giden süreçte Ronald Reagan'ın politikalarını anımsatmıştır. ABD'nin Suudi yönetimle görüşüp üretimde artış ve fiyatta düşüş ile Sovyetlerin petrol gelirinde azalmanın sağlanması politikasının aynısını günümüzde Putin'e yönelik görebiliriz. Zaten Ukrayna krizinden dolayı ABD tarafından eleştiri altında tutulan ve baskı politikasına maruz kalan Rusya, Rus şirketlerinin kredi bulamaması sorunu ile de karşılaşmıştır. Petrol fiyatlarının da inmesi ABD'nin politikalarına göre Rusya'yı olumsuz etkileyecektir. Bu durum dolayısıyla Orta Asya enerji piyasasını da etkileyecektir. Çünkü enerji açısından ekonomisi büyük oranda hala daha Rusya'ya bağlı olan bölge olumsuz etkilenebilecektir. ABD bu dengeyi iyi tutmak zorundadır. Orta Asya ülkelerini kendine bağlamalı, Rusya'ya baskı uygulamalı, bunları yaparken de Orta Asya'ya yakın Çin'i de hesaba katmalıdır.

Diğer yandan 2014 Mayıs'ında Rusya'nın ABD ve AB'ye karşı Avrasya Ekonomik Birliği'ni Belarus ve Kazakistan ile birlikte kurup imzaya dökmesi ABD açısından bölgenin enerji politikaları kapsamında bir risk anlamına gelmektedir. Kurulan bu birlik AB'den örnek alınmıştır. Birliğin ekonomik bir işbirliğini içermesi ve bölgenin enerji zengini Kazakistan'ın Rusya ile birlikte olması enerji akışında ABD hegemonyası açısından olumsuz bir gelişme olabilir. ABD ise bu gelişmeyi “acemi ittifaklar” diye nitelmiştir. Ancak, Avrasya Ekonomik Birliğinin 2025'e kadar petrol ve petrol ürünlerinde sınırlamaların olmaksızın ortak pazara geçilmesi hedefi, ABD'nin bölgeyi hegemonyasını ekleme sürecinde enerjiyi araç olarak kullanmasında bir engel teşkil edebilir (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/avrasya-birligi-icin-imzalar-atildi-129553.html>).

Bu başlık altında ele alınan tüm konuların çalışmamızın ilk bölümünde yer alan dört hegemonya görüşü ile değerlendirilmesi tezin bütünlüğü ve Amerikan hegemonyasının Orta Asya'daki yerini anlamak adına yararlı olacaktır. İlk olarak ABD, Orta Asya enerji politikalarında enerji hatlarını başarıyla alternatif oluşturacak şekilde hayata geçirip Rusya ve İran tekeli zayıflatırsa hegemonyasının sorumluluklarını yerine getirmiş olacaktır. Böylelikle hegemonik istikrar teorisinde olduğu gibi bir hegemon öncülüğündeki işleyişe uygun hareket etmiş olacaktır. ABD'nin Orta Asya enerji kaynaklarını çıkarma ve üretme faaliyetlerinde Amerikan şirketlerine vermiş olduğu destek ile hegemonik düzeni kontrol etmesi bu yaklaşımı desteklemektedir. ABD, Orta Asya'nın enerji kontrolünü elinde bulundurarak öncülüğünü ettiği hegemonik düzenin daha istikrarlı ve daha düzenli işleyeceğini düşünmektedir. Böylelikle ABD, enerji politikalarının başarılı olması ile Orta Asya'yı hegemonik düzene eklemleyebilecektir. Örneğin Gürcistan- Güney Osetya savaşında askeri birliklerini Gürcistan'a göndererek BTC boru hattı ve bölgedeki Batı menşeli enerji şirketlerinin güvenliğini sağlaması bu doğrultuda düşünülebilir. Bu durumda sadece ABD çıkarlarının değil Orta Asya enerjisine ihtiyacı olan ülkelerin enerji güvenliğinin de sağlayacağı ileri sürülmektedir. İkinci olarak; Orta Asya ülkeleri ile işbirliğine giden politikalara daha çok önem vererek enerji güvenliğini sağlamayı tercih etmesi ise liberal kurumsalcı yaklaşımın gereğidir. ABD Orta Asya enerji politikalarında hegemonya kavramına işbirliği ve organize olabilme çerçevesinden bakılmış olacaktır. Orta Asya'daki enerji şirketlerinin lobi faaliyetleri aracılığı ile bölge yönetimlerini

etkilemeye ve işbirliğine yöneltmeye çalışmaları da bu çerçevede düşünülebilir. Üçüncü olarak; ABD'nin Orta Asya'da enerji kontrolünü sağlayabilmek için Amerikan üretim modelini, yani serbest piyasa ekonomisini bölgede benimseterek bölge ülkelerinin rızalarını alabilmesinde ve bu ülkelerin böylelikle hegemonik düzene eklemlenmesinde Neogramsciyan görüşün etkisi görülmektedir. ABD, Orta Asya ülkelerini rızalarını alabilmek için Amerikan projelerine teşvik etmektedir. Son olarak; ABD'nin Rusya, Çin ve İran'a karşı Orta Asya'da enerji kontrolünü sağlayamayarak güç kazanamaması, öncülüğünü yaptığı hegemonik düzendeki sorumluluğu olan serbest piyasanın kesintisiz işleyişinde bir tehlike oluşturacaktır. Bu durum hegemonyasını sorgulanmasına neden olacak ve çalışmamızın ele alınan son kuram dünya sistemleri yaklaşımına göre *"hegemonun gücü hegemon alanı yayıldıkça zayıflar ve onu çöküşe götürür"* tezine yönelik ihtimalleri ortaya çıkarabilecektir. Bu doğrultuda Orta Asya'nın ABD hegemonyasına eklemlenmesinde Rusya, Çin, İran ve Hindistan enerji politikaları açısından Amerika'nın önündeki en büyük engeldir.

3.5. ABD'nin Hazar'ın Statüsü Sorununa Yönelik Politikası

Hazar denizi ve sahip olduğu enerji kaynakları bölge ülkeleri için ve ABD'nin bölge üzerindeki politikalarından dolayı ABD için önemli bir yere sahiptir. Hazar'ın Statü sorunun çözülmesi veya çözülmemesi Amerika açısından bölgenin öncülüğünü ettiği hegemonik düzene eklemlenmesi ile ilintilidir. Hazar meselesinin olumsuz etkisinden dolayı Orta Asya enerji kaynakları piyasa ekonomisine istikrarlı sunulamamaktadır. Bu durum ABD'nin enerji güvenliğini sağlamak istemesindeki politikalarını engelleyici nitelikte olduğu için Amerika, Hazar meselesi ile yakından ilgilenmektedir. Dolayısıyla Orta Asya enerji kaynaklarında Amerikan hegemonyasının incelenmesini ele alan bu tezde Hazar Sorununa değinmek kaçınılmazdır. Çalışmamızın bu kısmında sırasıyla Hazarın önemi, sorunun kaynağı, kıyıdaş ülkelerin ileri sürdükleri tezleri ve ABD'nin meseleye yaklaşımı ele alınacaktır.

Hazar Denizi'ne Sovyetler Birliği dağılmadan önce sadece İran ve SSCB kıyıdaş iken 1991'den beri bağımsızlığını alan Türkmenistan, Kazakistan, Azerbaycan ile Rusya ve İran kıyıdaş ülkeler olmuştur. Çevresindeki ülke sayısının artması ile her bir

devletin Hazar'dan elde etmek istediği enerji kaynakları ve ülke ekonomilerine kattığı üstünlük onu paylaşma konusunda anlaşmazlığa itmektedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar Denizini kıyıdaş ülkeler paylaşma usulü üzerinde ortak bir görüşe varamamışlardır. Dolayısıyla gerek uluslararası ilişkiler alanında gerekse hukuk alanında birçok araştırmanın konusu olmuştur.

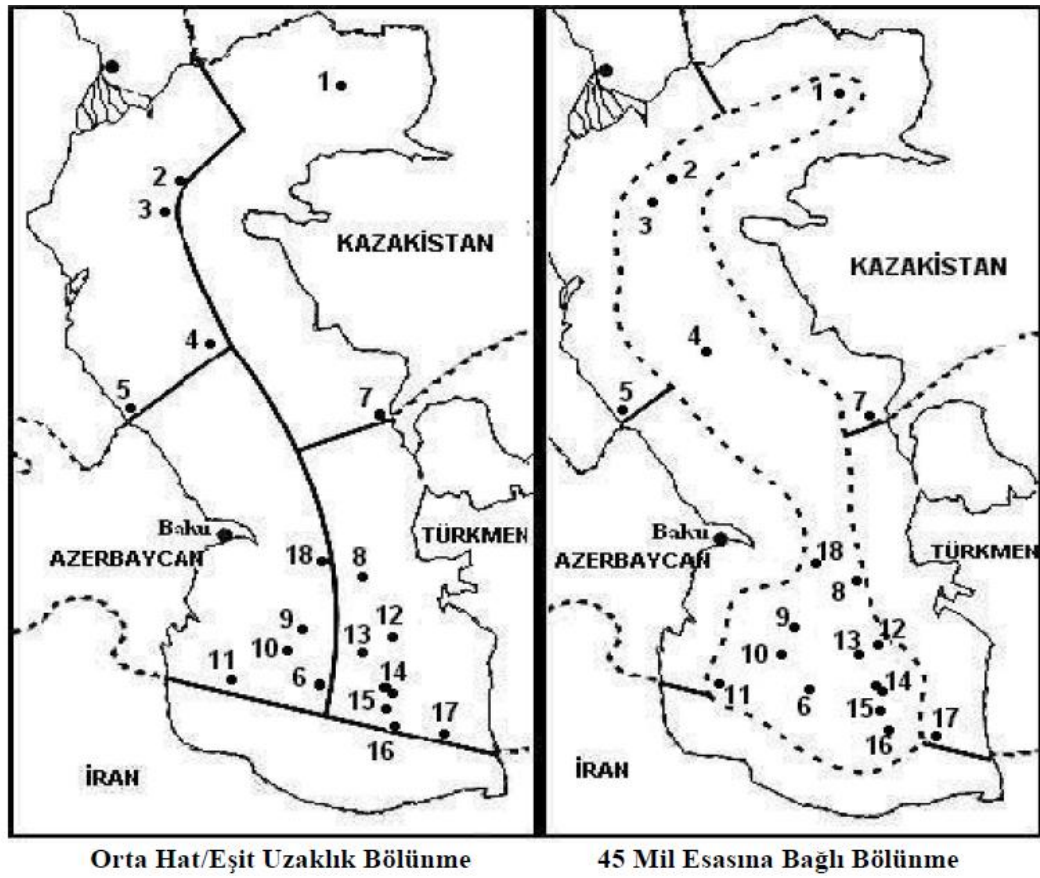
Harita 3. 4: Hazar Denizi kıyıdaş ülkeler ve bölgedeki enerji nakil hatları

Kaynak: U.S. Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr> 07.08.2014'te erişildi.

Hazar Denizi sahip olduğu zengin enerji kaynakları itibari ile kaynak paylaşımı mücadelesine neden olmaktadır. Hazar'ın enerji kaynaklarında söz sahibi olabilmek jeopolitik olarak Orta Asya'da bir üstünlük anlamına gelebilmektedir. Bu durum ekonomik edinimin yanında siyasi üstünlük de sağlayacaktır. Statü sorununun çözümü kavuşturulması ya da kavuşturulmaması kıyıdaş devletleri yakından ilgilendirirken, bunun yanı sıra sorun başta ABD olmak üzere AB, Çin gibi büyük ekonomileri de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü bu sorun bölgenin enerji kaynağının piyasaya

sunulmasını etkilemektedir. Dolayısı ile Orta Asya'nın Amerikan hegemonyasına eklemelenmesinde bir sorun olarak görülmektedir. Zaten ABD, enerji kaynaklarını bölgenin hegemonik düzene eklemelenbilmesine bir araç olarak görmektedir. *Harita 3-4'te* görüldüğü gibi mevcut enerji kaynaklarının paylaşılması ve ulaştırılması sorunu Hazar'ın statü sorununu daha önemli kılmaktadır. Haritada kırmızı çizgi ile belirtilen doğal gaz iletim güzergâhı itibarı ile Türkmenistan'ın, yeşil çizgi ile gösterilen petrol ulaşım güzergâhları da Kazakistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını göstermektedir.

Hazar Denizi üzerindeki bu sorun onun kıyıdaş ülkelerin kullanım alanlarında pay oranlarına yöneliktir. Hukuksal olarak değerlendirilirse Hazar bir "kapalı deniz" mi, "göl" mü, yoksa "özel bir su havzası" mı sorularına yanıtın ortak bir karar alınarak verilememesi hangi hukuk kuralının uygulanması gerektiği sorusunu ortaya çıkarmaktadır. Hazar'ın bir kapalı deniz olduğu görüşüne göre, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi gereği "kapalı veya yarı-kapalı deniz" tanımı yapılmıştır. Bu tanıma göre 12 millik karasuları, 200 mili aşmayan Münhasır Ekonomik Bölge ve kıta sahanlığı prensiplerine uygun bir sınır çizilmektedir. Ancak Hazar'ın bu genişlikte olmamasından dolayı Hazar Denizi'nin orta noktası esas alınarak sınırın o çizgiyi aşmaması esas alınmaktadır. (Avcı, 2014: 1-21). Hazar'ın göl olduğu görüşüne göre uluslararası hukuk kurallarının varlığından söz edilmemektedir. Bu durumda Hazar Denizi ya ortak kullanıma tabi tutulacak ya da ulusal sektörlere bölünecektir. (Terzioğlu, 2008: 26-47). Son olarak üçün bir görüşe göre Hazar özel bir su havzası nitelemesindedir. Bu durumda uluslararası deniz hukuku kuralları ve uluslararası göllerin bölünmesindeki ilkeler uygulanmayacak olup geleneksel olmayan yöntemlere başvurulacaktır. Denizin her ülkenin yasal yetki alanlarına giren kısımların ortak mülkiyet uygulanmasında olduğu gibi bir yöntem örnek gösterilebilir. (İşcan, 2010: 75).

Harita 3. 5: Hazar Denizi paylaşım önerileri

Kaynak: (İşcan, 2010).

Rusya'nın çıkarlarına en uygun yaklaşım Hazar Denizi'ne özel statü verilme fikridir. Böylelikle bölgede etkin olan Rusya kendi çıkarlarına uygun olarak Hazar enerjisine yön verebilecektir (İşcan, 2010: 78). Rusya'nın bu görüşleriyle çıkar gütmesine rağmen 2003 yılında yapmış olduğu anlaşma ile sorunun bir an önce çözüme kavuşturulmasından yana olduğu görülmektedir. Zira Rusya Hazar konusunda Batının nüfuzlaşmasını ve bağımsızlığını alan eski Sovyet ülkelerinin bağımsızlık statülerinin güçlenmesini engellemek istemektedir. ABD ile bu konuda çatışan politikaları mevcuttur.

Azerbaycan, Hazar'ın statüsü konusunda Batılı yatırımları ile dikkatleri çekmesinden dolayı önemli bir yere sahiptir. İlk etapta Hazarın kıyı devletlerce bölüştürülmesi gereken göl nitelemesine girmesini savunmakta olan Azerbaycan; Rusya ve İran'ın ortak kullanım üzerine ısrar etmesi üzerine görüşünü değiştirmiştir. Böylelikle, Azerbaycan 1982 BM Deniz Hukuku sözleşmesine göre uygulanan deniz

nitelemesini savunmaktadır. Hazar'ın deniz olduğunu ve her bir devletin münhasır egemenliğini kullanacağı ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini savunmaktadır (TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, 10 Ağustos 2014'te erişildi). Azerbaycan'a göre beş ülke arasında paylaşılan Hazar'ın kullanım hakkı ülkelere özel olmalıdır. Buna göre Hazar'ın Azerbaycan'a kalan kısmı ülkenin ayrılmaz bir parçasıdır. Azerbaycan, Batılı şirketlerin etkili olması, BTC boru hattının Rusya hatlarına alternatif niteliğinde olması, Azerbaycan enerjisi için önemi ve Amerikan çıkarları itibari ile Hazarın statüsü sorununda ABD tarafından desteklenmektedir. ABD'nin Hazar sorununda Azerbaycan'ı desteklemesi bölgede Amerika tarafından oluşturulan enerji projelerinin güç kazanması içindir. Çünkü ortak kullanımın aksine sektörel bölüşüm Rusya'nın ve İran'ın Azerbaycan'a dolayısı ile ABD'ye yönelik bir müdahaleyi geçersiz kılacaktır

Türkmenistan tam olarak belli bir tezi ileri sürmemektedir. İlk etapta Rusya ve İran'ın savunduğu ortak kullanım bakış açısını benimsemiş daha sonra ulusal sektörlere bölünmesini savunmuştur. Türkmenistan kıyıdaş ülkelerinin kendi aralarında yaptığı anlaşmaları tanımamaktadır. Bu durum Azerbaycan ile tartışmalı olan Kepez-Serdar petrol yatağının da etkisiyle Türkmenistan'ı İran'a yakınlaştırmıştır. Bu iki ülke beş ülkenin dâhil olmadığı anlaşmaları tanımayacaklarını dile getirmiştir. Türkmenistan her bir ülkenin 12 mil ulusal karasularına ve 35 mil münhasır ekonomik bölgesine dâhil olması gerektiğini, kalan bölgelerin ortak kullanılması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Azerbaycan ve Türkmenistan'ın Hazar üzerindeki bu sorunlarında ABD'nin Bakü yönetimini desteklemesi Aşkabat'ı zora sokmuştur (TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu>, 10 Ağustos 2014'te erişildi).

Kazakistan, Azerbaycan gibi Hazar'ın sektörlere bölünmesini savunmaktadır. Özellikle deniz yatağının bölünmesi konusunda anlaşmalara öncelik vermektedir. Su yüzeyinin ve su kütlesinin bölünmesi konusunda ısrarcı olduğu bir görüş yoktur. Rusya ile yapmış olduğu anlaşma deniz yatağının bölünmesi konusunda bir görüş üzerinedir. Yine aynı bakış açısı ile Azerbaycan ile anlaşma yaparak Hazar'ın kuzey bölgesinde bir karara varmışlardır (Terzioğlu, 2008: 26-47). Kazakistan'ın Azerbaycan ile sektörlere bölünmesi görüşünün benimsenmesinin nedeni, Hazar Denizindeki doğal kaynakların

çoğunun Kazakistan ile Azerbaycan sınırlarında bulunmasından dolayıdır. Bu yüzden ortak kullanımdan ziyade sektörel bölünme bu iki ülkenin çıkarlarına yöneliktir. Bu durum, ABD'yi de yakından ilgilendirmektedir. Ortak kullanım olması durumunda Hazar enerji kaynakları üzerinde Rusya ve İran gibi Amerikan karşıtı devletler ile karşı karşıya gelecektir. Ancak sektörel bölünme Amerika'nın bölgede enerji açısından nüfuzlanabilmesini sağlayabilecektir.

İran, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkmakta ve bu doğrultuda Rusya ile yakın görüşleri savunmaktadır. Hazar'ın bir deniz olmadığını dolayısıyla beş devlet tarafından ortaklaşa kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Bu durumda Batılı devletlerin Hazar'dan yararlanmasını engellemeye çalışmakta özellikle Rusya ile birlikte ABD'ye karşı yaklaşımda bulunmaktadır (Terzioğlu, 2008: 26-47).

İran, Güney Azerbaycan sorunundan dolayı da Azerbaycan'ın savunmuş olduğu teze karşı çıkmaktadır. Çünkü Azerbaycan'ın tezinde başarıya ulaşması ona ekonomik ve siyasi üstünlük kazandıracaktır. Bölgede güçlü bir Azerbaycan istemeyen İran'ın çıkarlarına zarar verecektir. Diğer yandan Azerbaycan'a Hazar meselesinde Rusya ve İran'a karşı güç kazanması için desteğini gösteren ABD yine Tahran ve Moskova ile karşı karşıya gelmektedir. Körfez enerji kaynaklarına oranla Hazar enerji kaynakları İran için büyük önem arz etmemesine rağmen ABD'nin Hazar sorununa yönelik ilgisi onu siyasi bir mücadeleye sokmuştur.

Görüldüğü gibi Hazar denizi üzerinde ortak bir paylaşım esası kabul edilmemekte ve ülkelerin çıkarları çatışmaktadır. İkili veya üç taraflı anlaşmalar ile belirli konuda ortak kararlar alınmış olsa da beş ülkenin mutabakata vardığı bir durum söz konusu değildir. Bu durum enerji üretim ve ihraç etme faaliyetlerine ve yapılması planlanan enerji nakil hatları projelerine yansımaktadır. Dolayısı ile İran ve Rusya gibi aktörlere bağımlı olmak istemeyen ABD için Hazarın Statüsü Orta Asya enerji politikaları ile son derece ilintili bir durumdur.

ABD bölgeye coğrafi olarak yakın olmamasına rağmen hegemonik çıkarları açısından Hazar'ın statü sorunu ile yakından ilgilenmektedir. Azerbaycan'ın Hazar'ın statü sorununa yönelik savunduğu tezi destekleyen ABD, bunun kendi çıkarları ile bağdaştığını düşünmektedir. İlk etapta sorun çözümünün kıyıdaş ülkelerin kendi

kararlarına ait olduğunu savunsa da Rusya'nın 1996 yılında Hazar'ın 45 millik münhasır bölgenin dışındaki yerlerde şirketler aracılığı ile ortak mülkiyet görüşünü ortaya atması ile soruna müdahil olmaya ve Azerbaycan tezini desteklemeye başlamıştır. Çünkü ABD, Rusya'nın savunduğu ortak kullanım yaklaşımının Hazar üzerinde Rusya ve İran'ın etkinliğini arttıracığı kanaatindedir (Mammadov, <http://www.circassiancenter.com>, 8 Ağustos 2014'te erişildi). ABD ise sektörel bölünme tezini savunarak Azerbaycan gibi müttefiki olan kıyıdaş ülkelerin paylarından yararlanma gayesindedir. Azerbaycan, Türkiye ile de yakın temaslarda bulunarak bölgede destekçisini çoğaltmaktadır. ABD ile paralel olan çıkarları itibari ile Rusya'nın Hazar'ın statü sorununda savunduğu teze karşı çıkabilmektedir. Bu konuda Orta Asya enerjisini Batı'ya taşıyan güzergâhta olan Azerbaycan ve Türkiye, statü sorununun Azerbaycan lehine çözüldüğü takdirde daha da önemli konuma gelecektir.

Hazar'ın statü probleminin Amerika lehine çözüme kavuşturulması Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazının Batı'ya nakli için ABD çıkarına hizmet edebilecek büyük bir başarı olabilecektir. Hazar denizine inşa edilen bir gaz hattı ile ne Rusya ne de İran'a ulaşım konusunda bağımlı olunmayacaktır. ABD'nin Hazar sorununa bu amaçla dâhil olması uzun süren, maliyetli ve zor olan boru hattı yapım sürecinin risklerini ortadan kaldırma gayesiyledir. Özellikle deniz altından yapılan hatlar maliyetli ve yapım süreci açısından daha da zordur (Oliker, 2005: 6). Bu yüzden hedeflediği projelerin statü sorunu anlaşmazlığından dolayı suya düşmesini istememekte ve sorun çözümünde müdahil olmaya çalışmaktadır. ABD, Hazar Denizi üzerinde tarafların anlaşması sağlanarak Kazak ve Türkmen enerji kaynakları nakli için alternatif projeler geliştirmek istemektedir. Bu alternatif hat projelerinden biri olan Trans-Hazar doğal gaz boru hattının hala daha netlik kazanarak yapımına başlanılmamasındaki en büyük engel Hazar'ın statü sorunudur.

Özetle, her bir ülke, diğer bir kıyıdaş ülkenin siyasi ve ekonomik avantaj sağlamasına engel olacak tezleri ileri sürmektedir. ABD desteği ve etkisi de özellikle Rus ve İran politikalarına karşı Hazar enerji kaynaklarının Batıya ulaşımında önemli bir yere sahip olan Azerbaycan ve Orta Asya'da petrol zengini olan Kazakistan üzerine olmaya devam edecektir. Çünkü Hazar enerji kaynaklarındaki etkinlik ABD hegemonyasının gücü ile ilintilidir. Dolayısıyla Hazar'da önemli oranda enerji

kaynağına sahip Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan bu kaynakları etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Aracısız olarak bu kaynakları Amerika'nın öncülüğündeki uluslararası ekonomik düzene doğrudan sunmalıdır. Hazarın Statü sorununun çözümü bu açıdan Amerikan hegemonyasında önemli bir yere sahiptir. Sahip olunan kaynağın zenginliğinin yanı sıra bu kaynakların müttefik ülkelerin elinde bulunması ve piyasaya istikrarlı taşınması gerekmektedir. Hazar meselesinde Rusya'nın kıyıdaş Türk Cumhuriyetleri üzerindeki baskıcı tavrına karşılık ABD bu kıyıdaş ülkeler için dengeleyici bir güç olarak durmaktadır.

3.6. ABD'nin Orta Asya'daki Boru Hatlarına Yönelik Politikaları ve Enerji Şirketleri

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Orta Asya enerji kaynaklarının değerlendirilmesindeki en büyük sorun onun tüketiciye güvenli ve istikrarlı bir şekilde ulaştırılmasıdır. Rusya ve İran gibi Amerikan politikalarına bölge üzerinde karşı çıkan ülkeler ABD'nin çıkarlarına tehdit oluşturmaktadır. ABD'nin Orta Asya enerji politikalarındaki en büyük amacı, Rusya üzerinden geçen mevcut boru hatlarına alternatif hatlar inşa ederek Batıya sevk edilen enerjinin müttefiki olan ülkelerin topraklarından geçmesini sağlamaktır. Dolayısı ile enerjinin stratejik bir silah olarak kullanılması olasılığını en aza indirmek ve enerji güvenliğini sağlamak istemektedir. Çalışmanın bu bölümünde Orta Asya bölgesindeki enerji projelerine ve boru hatlarına değinilecektir.

Mevcut boru hatları ve projeleri görüleceği üzere bir rekabet ortamını göstermektedir. ABD Orta Asya için enerji politikalarını aktif olarak uygulayarak bu rekabetten başarılı çıkmaya çalışmaktadır. Örneğin, Amerika, BTC boru hattının başarısını çoğaltmak ve özellikle Rusya'ya karşı bu boru hattının önemini arttırmak için desteğini her geçen gün arttırmaktadır. Trans-Hazar boru hattının faaliyete geçirebilmesi için Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Dolayısıyla ABD, statü sorunu ile yakından ilgilenmektedir. Bu konuda Azerbaycan ile yakın temaslar kurmakta ve ülkeyi Hazarın statüsü konusunda desteklemektedir. ABD, Afganistan müdahalesi ardından bölgedeki istikrarı sağlama konusundaki hassasiyeti TAPI projesi içinde öne çıkmaktadır. 11 Eylül sonrası süreçte

ABD, TAPI'nın başarılı bir şekilde uygulamaya geçebilmesi ve Orta Asya enerjisinin bu proje ile Hindistan üzerinden Hint okyanusuna aktarılabilmesi için güvenliği riske sokacak unsurları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bir başka proje Nabucco projesinde ise ABD, Avrupa'nın enerji ihtiyacının karşılanması ve Rusya'yı zayıflatmak adına Avrupalı yatırımcıları desteklemiştir. Diğer yandan, Rusya'nın kontrolünde olan ve önemli enerji nakil merkezlerinden olan Tengiz- Novorossisk hattı ABD'nin etkisini kırmaya çalıştığı yerlerdendir. Bunun için ise Amerikan şirketlerini aktif şekilde destekleyerek en azından bu hattın kurulmasındaki konsorsiyumda şirketler bazında yer almaya çalışmıştır. Kısacası, ABD, Rusya'nın veya Çin'in öncülüğünü ettiği her türlü mevcut ve proje aşamasındaki enerji nakil hatlarına karşı çıkmaktadır.

Orta Asya enerji kaynaklarının piyasaya sunulması ABD için Rusya tekeline bırakılmayacak kadar önemli, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını pekiştirecek kadar etkilidir. ABD'nin alternatif hatları gerçekleştirebilme çalışmalarına karşı Rusya'nın kendi boru hatlarını yenileme ve kendisinin etkili olabileceği yeni projeler ile karşılık verme çalışmaları, bunlara ek olarak transit ülkelerin siyasi ve ekonomik güç kazanmaları Orta Asya enerji mücadelesinin genel yapısını göstermektedir. ABD bölgedeki çıkarlarını gerçekleştirmede boru hatları ve enerji şirketleri üzerinden politikalarını gerçekleştirmeye ve Rusya da buna karşı enerji kaynaklarını ve mevcut boru hatlarını silah olarak kullanmaya devam edecektir. Her ne kadar Rusya'nın enerji ulaşımındaki değeri faaliyete geçen boru hatlarından dolayı azalmaya başladığı düşünülse de hala daha Orta Asya enerji ulaşımında büyük etkisi vardır.

Enerji nakil hatları projeleri ile enerji şirketlerinin politikaları arasında doğrudan bağlantılar söz konusudur. Bu hatların inşası, enerji kaynağının çıkarılması ve piyasaya sunulması enerji şirketlerinin bu politik ve ekonomik mücadeleye dâhil olmalarına neden olmaktadır. Devletler, enerji politikalarında şirketler ile ortaklaşa hareket etmeye, enerji şirketlerinin kararlarına bağımlı kalmamaya, enerji politikasını doğrudan yöneterek şirketlere ortam hazırlamaya ve şirketlerin devlet politikasına hizmet etmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bazı güçlü şirketler kendi ülkelerinden bağımsız olabilmekte ve devletleri etkileyebilmektedir. Birçok enerji şirketi ise zaten devlet şirketi ya da yarı devlet şirketi olarak faaliyet göstermektedir.

BTC boru hattının yapımında ABD ve İngiliz şirketlerinin payları göz önünde bulundurulursa bu projede Amerikan ve İngiliz hükümetlerinin desteği ve etkinliği görülebilir ve yukarıda bahsi geçen şirketler ve devletlerarasındaki bağıntıya örnek verilebilir. Diğer bir örnek olarak, bağımsızlığını elde etmesinin ardından ABD'nin Kazakistan'ı hızla Amerikan şirketleri aracılığı ile enerji piyasasına sokma çabası gösterilebilir. Ülkede çok sayıda Amerikan enerji şirketi vardır. Ayrıca Kazakistan, Rusya'nın önemli petrol şirketi Lukoil'e ülkesinde bir ayrıcalık tanımayarak bağımsızlığını pekiştirme yolunda adımlar atmak istediğini göstermiştir. Lukoil, Kazakistan'daki 46 petrol projesinden sadece dört tanesine girebilmiştir (Akgül, 2007: 136). Kazakistan'ın enerji konusunda Türkmenistan'a oranla bağımsız hareket edebileceğini göstermesi ABD'nin şirketleri aracılığı ile desteğinden kaynaklanmaktadır.

ABD'nin şirketler aracılığı ile enerji politikasını yönlendirmesi 1995 yılında İran'a yönelik yaptırımlarında da görülmüştür. ABD hükümeti o yıl çıkarmış olduğu yasa ile Amerikan şirketlerinin İran'ın dâhil olduğu herhangi bir projeye katılmalarını yasaklamıştır (<http://www.tasam.org>, 20 Ağustos 2014'te erişildi). Başkan Bill Clinton böylelikle İran'ın enerjiyi stratejik silah olarak kullanmasının engellenmesini ve gücünün zayıflamasını sağlamaya çalışmıştır.

Orta Asya'daki önemli şirketlere değinecek olursak, ilk etapta bu şirketlerin küresel enerji piyasasını yönlendirebilecek kapasitede güçlü şirketler olduğu görülecektir. Enerji piyasasında yedi kız kardeşler olarak anılan 7 dev petrol şirketi küresel ölçekte enerji siyasetine yön vermektedir. Exxon, Mobile, Chevron, Texaco, Gulfoil, Royal Dutch Shell ve BP'in oluşturduğu (günümüzde Exxon-Mobile, Chevron-Gulf-Texaco birleşmeleri söz konusudur) bu öncü enerji şirketleri devletler ile ve OPEC gibi kuruluşlar ile yakın diyalog içerisindeyler. Bu şirketler 2000'li yıllarda petrol fiyatlarının artması ile büyük kar elde etmişlerdir. Hazar Havzası da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra enerji piyasasında bu şirketlere önemli oranda kar kazandırmıştır. Petrol arama, çıkarma ve dağıtma çalışmalarında bu önemli enerji şirketlerinin payı göz ardı edilemez (Bilgin, 2005: 91-92).

Exxon-Mobile yatırımları ile Kazakistan'daki ABD etkinliği görülmektedir, ancak enerji ulaşımında Rusya'ya bağımlılığı nedeniyle Kazakistan'da Rus ve

Amerikan şirketleri anlaşmalı projeler yapmak durumunda kalmaktadırlar. Diğer yandan Türkmenistan doğal gaz ihracında Rus Gazprom'a bağımlıdır ki Gazprom dünya doğal gaz pazarında %25'lik bir paya sahiptir. Türkmenistan otokratik yönetim yapısı yüzünden yabancı şirketlere sıcak bakmamakta, diğer yandan yabancı şirketler de ülkeyi yatırım için riskli bulmaktadır. Son olarak, Orta Asya Uzak Doğu firmalarının dikkatini çekmektedir. Özellikle gaz ihracatında bu firmalar son dönem bölge ile yakından ilgilenmeye başlamışlardır (Bilgin, 2005: 95).

Özetle, ABD, Orta Asya'nın piyasa ekonomisine eklenmesini hedeflemekte ve bu amacı bölgeye yatırımlar yaparak gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu yatırımlarda enerji şirketlerinin payı büyüktür. Enerji şirketlerinin güvenliği sağlanarak istikrarlı enerji ticareti yapmaları desteklenmektedir. Amerikan şirketleri özel yapılanmalar olmasına rağmen devlet ile olan bağları ve iç içeliği Orta Asya politikasında kendini göstermektedir. Önceki bölümlerde de değinildiği gibi ABD, Orta Asya'da politikalarını gerçekleştirmek için Amerikan şirketlerinin eylemlerini kolaylaştırmaya çalışmıştır. 1990'lı yılların ortalarından itibaren bölgede kurulan konsorsiyumlar bunlara en iyi örnektir. Ekonomik anlamda büyük güçler arasında görülen özellikle ABD'li bu enerji şirketleri güçleri itibari ile devletlerin sahip oldukları konumlar kadar etkili olabilmektedirler. Bu tür şirketlerin bölgede yapılması hedeflenen alternatif projeler ile bölgenin Amerikan hegemonyasına eklenmesine katkı yapması beklenmektedir.

Orta Asya üzerinde etkili olan/olabilecek olan/iptal edilen enerji nakil hatları aşağıda gösterilmektedir.

3.6.1. BTC Petrol Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ABD açısından bölgede gerçekleşen önemli bir projedir. Orta Asya ülkelerinin sınırları içerisinde bir proje olmamasına rağmen ABD Orta Asya politikalarının başarısı adına değer verilen bir gelişmedir. Azerbaycan enerji kaynaklarının Akdeniz'e ulaştırılmasında Rusya ve İran'a bağımlı olunmaması amacıyla ABD tarafından desteklenmiştir. Hattın topraklarından geçmesi üzerine Türkiye de hem siyasi hem de ekonomik bir kazanç elde etmiştir. Hattın inşası sırasında oluşan konsorsiyumdaki pay devri konusunda, ABD'nin bu hatta verdiği önemi

göstermektedir. Azerbaycan yükümlülüğü yerine getiremediği için sahip olduğu % 30'luk payından 3'te 1'ini Rusya'ya devretti. Sıkıntılar yaşayan Azerbaycan bu sefer kalan yüzdenin bir kısmını İran'a devretme konusunu gündeme getirince ABD'nin girişimleri ile karşılaştı. % 5'lik bir oranın İran'a devredilecek olmasına ABD ve batılı şirketler karşı çıktı. Bu sorunu Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve ABD Exxon firmasının % 5'lik pay almaları ile çözülmeye çalışıldı. BTC boru hattında oluşturulan konsorsiyumdaki şirketler şöyledir: BP-Amoco (İngiltere-ABD) %34.14, M.C. Dermot (ABD) % 2.45, Penzoil (ABD) % 9.82, Unacol (ABD) % 9.52, Exxon (ABD) % 5, Pamco (İngiltere) % 2.08, Sokar (Azerbaycan) % 10, Lukoil (Rusya) % 10, Statoil (Norveç) % 8.56, TPAO (Türkiye) % 6.75 ve son olarak Delta (Suudi Arabistan) % 1.68. (Kasım, 2009: 28). Bu tablo bizlere ABD'nin şirketler bazında katılarak en büyük paya sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü bu hat Hazar'a kıyısı olan Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını pekiştirme adına da önemli bir başarıdır. Ayrıca hattın geliştirilerek Kazak ve Türkmen enerji kaynaklarının da Rusya veya İran'ın dışında olduğu bu hat ile Batı'ya sevkiyatının söz konusu olabilecek olması hattı ABD için önemli kılan diğer bir husustur (Pamir, 2004: 1-9). Rusya etkinliğinin kırılmaya çalışılması ABD'nin öncelikleri arasında olmasından dolayı bu hat Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından enerji bakımından ABD'nin Kafkaslardaki ilk başarısıdır denilebilir. Bu başarı Orta Asya'yı da etkilemiştir.

3.6.2. Trans-Hazar Boru Hattı

Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya naklini öngören boru hattı projesidir. Proje gereği Hazar Deniz yatağında Türkmenistan'dan başlayan bir hat inşa edilecektir. Türkmenistan'ın yılda yaklaşık 20 milyar metreküp gaz arzı sunması beklenmektedir. Bu üretilen gazın, Hazar'dan geçtikten sonra Azerbaycan üzerinden aktarılması öngörülmektedir. Projenin inşasındaki en büyük engel Hazar denizinin statü problemidir. Türkmenistan ve Azerbaycan'ın anlaşması durumunda faaliyete geçirilmesi istenen projeye ABD'nin teşviki söz konusudur. Böylelikle arkasına ABD'nin desteğini alan AB, Azerbaycan'ın yanı sıra Türkmenistan doğal gazına da Rusya dışındaki bir hattan ulaşabilecektir. Projenin gerçeğe dönüşmesinde Hazarın statü problemi dışında Türkmenistan'ın Çin'e doğal gaz ihracatı

yapması da sorunlar arasındadır. Ayrıca ABD, Nabucco projesi ile hedeflediği ancak gerçekleştiremediği alternatif hatları çoğaltma politikasına yeniden ivme kazandırmak istemektedir. Trans-Hazar projesi de bunların arasındadır. Yapımı bir süreliğine ertelenen proje yeniden görüşmelerin başlamasıyla gündeme gelmektedir. Diğer yandan Rusya ve İran Trans-Hazar boru hattının Hazar denizinde kirliliğe neden olacağı için karşı çıkmaktadırlar (<http://turkish.irib.ir>, 8 Ağustos 2014'te erişildi; <http://www.orsam.org.tr>, 8 Ağustos 2014'te erişildi).

Trans-Hazar boru hattının gerçekleşmesi için henüz bir anlaşma imzalanmamıştır. Ancak gerçekleşmesi durumunda ABD için bir başarı olarak görülecektir. Buna rağmen AB'ye taşınan gaz miktarı dikkate alındığında Avrupa'nın Rusya'ya enerji bakımından bağımlılığı devam edecek gibi görünmektedir. Avrupa ülkelerinin tüketiminin fazlalığı ve giderek daha da artacağı öngörülleri Rusya'nın önemini her geçen gün arttırmakta bu da ABD'nin Orta Asya politikalarını zorlaştırmaktadır.

3.6.3. Güney Kafkas Boru Hattı/Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Hattı (SCP)

2006 yılında faaliyete geçen ve Şahdenizi sahasındaki üretilecek doğal gazın Türkiye-Gürcistan sınırına getirilerek BTC boru hattının kullanılması ile Batı'ya sevkiyatını yapan hattır (Laçiner, 2009: 66) Hattın Orta Asya ile ilgisi Kazakistan'ın projeye dâhil olarak BTC boru hattını kullanma çalışmalarıdır. Orta Asya ülkelerinin enerji açısından çıkış kapısı olarak görülmektedir. Böylelikle ABD'nin desteklemiş olduğu alternatif hatların çoğalmasında hedeflenmektedir. Hat alım-satım anlaşmasına göre AGSC (Azerbaycan Gaz Tedarik Şirketi)-BOTAŞ tarafından gazı sevk etmektedir (Türkiye Petrolleri, <http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=30>, 10 Eylül 2014'te erişildi).

3.6.4. TAPI Doğal Gaz Boru Hattı

Modern İpek Yolu olarak adlandırılan ve Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'a varacak olan doğal gaz projesi, Orta Asya doğal gazının enerji piyasasına taşınmasında oldukça önemli görülmektedir. Proje ilk

olarak 1995 yılında Trans Afganistan Hattı (TAP) olarak gündeme gelmiştir. Proje ABD'nin desteklediği bir hat olması sebebi ile Orta Asya enerjisinin Batıya sevkiyatında bir alternatif olarak görülmüştür. Ancak Afganistan'daki istikrarsızlık hattın hayata geçirilmesindeki en büyük engeller arasındaydı. Taliban yönetiminin devrilmesinin ardından yeniden gündeme gelen proje Hindistan'ın da katılımı ile TAPI ismini almış ve 2011 Aralık ayında güzergâh üzerindeki Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan'ın ortak karar almasıyla bir anlaşma niteliğini almıştır. Projenin Asya Kalkınma Bankası finansmanı ile gerçekleştirileceği kararlaştırılmıştır (Ntvmsnbc, <http://arsiv.ntvmsnbc.com>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). Türkmenistan üzerinde anlaşmaya varılan boru hattının yapımı için 2014 yılında girişimlerin başlaması gerektiğini dile getirmiştir. Bu yüzden yapımını üstelenecek olan dev enerji şirketleri ile görüşmelere devam etmektedir (Türkmen gazının Güney Asya'ya yolculuğu başlıyor, <http://www.haberler.gen.al/2014-11-20/turkmen-gazinin-guney-asyaya-yolculugu-basliyor/>, 24 Kasım 2014'te erişildi.). ABD'nin Chevron, Exxon Mobil, İngiltere'nin British Petroleum (PB), BG Group, Almanya'nın RWE ve Malezya'nın Petronas şirketleri bu projeye ilgileniyor (Enerji Enstitüsü, <http://enerjienstitusu.com/2012/09/25/tapi-dogalgaz-boru-hattina-dev-enerji-sirketleri-buyuk-ilgi-gosteriyor/>, 24 Kasım 2014'te erişildi).

Orta Asya'ya ekonomik ve siyasi bir avantaj sağlayacak olan hat, ayrıca yaklaşık 12 bin kişiye istihdam sağlayabilecek olması ile de önemini korumaktadır. Hat, Türkmenistan doğal gazının satımında pazarını genişletirken geçiş ülkeleri olan Afganistan ve Pakistan için de ekonomik gelir anlamına gelecektir. Ayrıca TAPI enerji tedarikinde sıkıntı yaşayan Hindistan'ın enerji ihtiyacını karşılaması adına da önemlidir. ABD, bölgenin ekonomik gelişmişliği için böylesine bir projenin gerekli olduğunu vurgulayarak boru hattına yönelik desteğini göstermiştir. Ancak bölgenin istikrarsız yapısı ve projeye yönelik finansal yatırımların yetersizliği TAPI'nin geleceğini riske sokmaktadır. Bu istikrarsızlıkların arasında El-Kaide ve Taliban güçlerinin Afganistan'da ve Pakistan'da istikrarsızlığa yol açan eylemleri ve Pakistan-Hindistan arasındaki Kaşmir sorunu vardır (Karaçin, <http://www.usak.org.tr>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). Bu gibi güvenlik meselelerinin olması projenin gerçekleşmesine engel olsa da anlaşmaya varan ülkelerin istekliliği bile siyasi bir başarı anlamına gelmektedir. Proje, Rusya'nın ve İran'ın bölgedeki konumunu sarsacak olmasından dolayı ABD'nin

öncelikli Orta Asya enerji politikaları arasındadır. Afganistan müdahalesi ardından Afganistan ve çevresinin istikrara kavuşması yönündeki çabasının en büyük nedenleri arasında bu enerji hattı projesinin güvenliği gelmektedir. ABD'nin Afganistan'a askeri operasyon gerçekleştirmesinde ve Orta Asya'ya askeri olarak yerleşmesinde en önemli unsur terörizme karşı mücadeledir. Ancak bunun yanı sıra bölgede ekonomik ve siyasi temelli politikalarının da güvenliği söz konusudur. Enerji güvenliği bunlardan biridir. Bölgede Rus etkisinin kırılması ve enerji kaynaklarının piyasa ekonomisine doğrudan sunulması Afganistan güvenliği ile ilişkilendirilmiştir. Afganistan operasyonu yapılması ve ülkenin yeniden inşası terör merkezli olmasının yanında bölgenin TAPI hattının yapımında güvenli bir zemin oluşturulmasından da kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile Afganistan'ın güvenli hale getirilmesi ve projenin gerçekleşmesi ABD'nin bölge politikalarına hizmet edecektir.

3.6.5. Nabucco

2009 yılında Rusya'ya enerji açısından önemli ölçüde bağımlı olan AB'nin enerji ithalatında bir alternatif olması için Orta Asya ve Kafkas doğal gazının transferine yönelik imzalanan projedir. AB'ye yönelik olmasından dolayı ABD tarafından desteklenmiştir. Projeye göre hat Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçecektir. Nabucco'nun merkezi Avusturya; hisse sahibi şirketler de OMV Avusturya, MOL Macaristan, Transgaz Romanya, Bulgargaz Bulgaristan, BOTAŞ Türkiye, GDF Suez Fransa'dır. Ancak proje sahasındaki enerji kaynağı yetersizliği nedeniyle ilk etapta Trans Anadolu Gaz Boru Hattı (TANAP) adı altında küçültülmüş daha sonra tamamen rafa kaldırılmıştır. Rakip proje Trans Adriyatik Pipeline (TAP)'ın devreye girmesi bu konuda etkili olmuştur. Haziran 2013'te Şahdeniz Konsorsiyumu, TANAP ile Türkiye'nin batısına kadar taşınacak gazın Avrupa'ya TAP ile taşınmasını tercih etmiştir (Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). 2014 yılında ise AB'nin Ukrayna krizinin de etkili olduğu enerjisiz kalma riskinden dolayı İran gazı aracılığı ile Nabucco projesinin yeniden canlanma ihtimali ortaya çıkmıştır. Rusya'ya alternatif olmasından dolayı bu sefer İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile görüşmelere başlayan Avrupa, enerji alternatiflerini çoğaltma peşine düşmüştür. Projenin gerçeğe dökülmesi olası görülme de görüşmeleri devam

etmektedir (Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr>, 27 Ağustos 2014'te erişildi). Diğer yandan Rusya, Nabucco projesiyle Rus enerji gücünü zayıflatmaya yönelik hamlelere Güney Akım projesi ile tepki göstermektedir. 2014 yılındaki Ukrayna gerilimi geçmişte olan enerji vanasını kapatma krizini yeniden gündeme getireceği için Rusya'nın bu projeye verdiği önemi arttırmaktadır.

3.6.6. Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı

Orta Asya enerjisinin ithalatçılara ulaştırılmasında Rusya'nın enerji pazarındaki konumunu güçlendiren ve tekel oluşturmamasını sağlayan hatlardan olan bu güzergâhın inşasına 1967 yılında başlanmıştır. Hat, 1985 yılına kadar geliştirilerek faaliyet göstermektedir. Rusya'nın Orta Asya enerjisi üzerinde etkili olabilmesinde en önemli hattır. İlk etapta yılda ortalama 10,5 milyar metreküp kapasiteye sahipti. Tamamlandığında dönemin en uzun boru hattı olma özelliği taşıyan Orta Asya Merkez doğal gaz hattı zamanla 90 milyar metreküp kapasiteye ulaşmıştır. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı Rusya'ya enerji bakımında bağlayan bu hat yaklaşık 300 doğal ve suni engeli aşması ile de yapımında zor bir süreç geçirmiştir (Nogayeva, 2011: 115-16). Günümüzde hala daha stratejik önemini korumakta ve Rusya'ya Orta Asya üzerinden ekonomik üstünlüğün yanı sıra siyasi bir üstünlük de getirmektedir. Dolayısıyla ABD bu hatta karşıdır. ABD'nin kırmaya çalıştığı bu üstünlük Orta Asya enerji politikalarının ana hatlarını oluşturmaktadır. Bu boru hattı Orta Asya ülkelerinin enerji satımında ve diğer yandan enerji tüketicilerinin enerji alımında Rusya'ya bir bağımlılık sağlamaktadır. Bu bağımlılığın azaltılması ve Rus tekelinin kırılması yönünde Orta Asya enerji nakil hatlarının alternatiflendirilmesi ABD'nin bölgedeki en büyük amacıdır. Dolayısıyla bu hat Rusya, Orta Asya ülkeleri ve ABD için bilhassa önemli bir konumdur.

3.6.7. Tengiz- Novorossisk Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium/CPC)

Kazakistan/ Tengiz sahasından Rusya'nın Karadeniz limanı Novorossisk'e petrol nakli için oluşturulan nakil hattıdır. 2002 yılında faaliyete geçen petrol boru hattı

Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu adı altında şirketler birliği vasıtasıyla kurulmuştur. 2 milyar 650 milyon dolara mal olan proje Rusya'nın en büyük yatırımları arasındadır. 1580 km uzunluğundaki bu petrol hattına 1 milyar dolarlık yatırım ile Amerikan şirketleri de dikkatleri çekmektedir. Yine de bu hat Rusya'nın stratejik konumunu güçlendiren enerji hatlarından (http://www.cpc.ru; http://arsiv.ntvmsnbc.com/, 8 Ağustos 2014'te erişildi). Dolayısıyla ABD'nin de etkisini kırmaya çalıştığı boru hatlarından.

3.6.8. Atyrau- Samara Petrol Boru Hattı

Kazakistan/ Atyrau'dan Rusya/Samara'ya uzanan hat Sovyetler Birliği döneminden kalma Kazak petrolünü Rusya'ya taşıyan önemli bir hattır. CPC'nin faaliyete girmesi ile önemini yitirse de hattın yenileme çalışmaları ile kapasitesi arttırılmaya çalışılmaktadır. Atyrau-Samara hattı CPC ile bağlantılı bir hattır. Kazak enerjisinin tüketicilere ulaşmasında Rusya'ya bağımlı olunan hatlardan bir tanesidir. Dolayısıyla ABD bu gibi Rus petrol ve doğal gaz hatlarına alternatif üretme amacındadır (http://dunyadanceviri.wordpress.com, 8 Ağustos 2014'te erişildi).

3.6.9. Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı

Kazakistan petrolünü Çin'e doğrudan nakil eden bu hat Kazakistan'ın Batıya, Rusya üzerinden sevk etmek zorunda kaldığı enerjisine bir alternatif oluşturmuştur. Orta Asya'dan Çin'e bağlantısı olan ilk petrol hattı özelliği ile önem taşımaktadır. Hat, Kazakistan Atasu'dan Çin Alashankou (Alaşanko)'ya doğru bir güzergâh çizmektedir. 2006'da kullanıma açılan 2009 yılında son ayakları tamamlanan hat tam faaliyete geçmiştir. Anlaşma sürecinde Çin devlet başkanı Hu Jintaou ve Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev iki ülke arasında enerjiye yönelik anlaşmaların devam edeceğini söylemiştir. Hu Jintaou ülkesinin Kazakistan'a boru hattı inşası aşamasında 8 milyar dolar civarı ekonomik katkı yaptıklarını dile getirmiştir. (Hürriyet Gazetesi, http://www.hurriyet.com.tr, 8 Ağustos 2014'te erişildi). Kurulan Konsorsiyumun öncü işletmecisi olan Çin'in Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) kendi boru hattı bölgelerinde

yüzde 50 pay vererek Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın devlet petrol ve gaz şirketleriyle anlaşmalar yapmıştır. Kazakistan petrolünün Çin'e ihracı Çin'in büyüyen ekonomisinde olan enerji açığı açısından önemlidir. ABD karşısında bölge üzerinde özellikle ŞİÖ çerçevesinde müttefik politikaları olsa da bölgesel egemenlik anlamında Rusya ile çatışan politikaları vardır. Sovyet sonrası dönemde Rus etkisinin kırılması ve Orta Asya'da Çin etkisinin olması adına bu boru hattı Çin dış politikasında mühimdir. ABD'nin Batıya sevk etmeye çalıştığı Orta Asya enerjisinin bu şekilde doğuya (Çin'e) kaptırması çıkarlarına uymayan bir gelişmedir. ABD açısından, Kazakistan'ın Rusya'dan bağımsız bu gibi alternatifleri değerlendirebilecek açık politikalar izlemesi ve piyasa ekonomisine uyum sağlama girişimleri olumlu bir gelişme iken bunu Çin tercihi ile değerlendirebilmiş olması ise olumsuz bir gelişmedir. Dolayısıyla bu hat ABD'nin karşı olduğu bir hat olmuştur.

3.6.10. Kazakistan –Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Kazakistan Çimkent şehrinden Çin Beineu şehrine gaz nakli yapmak amacıyla planlanan Kazakistan-Çin doğal gaz hattının inşasına 2008 Temmuz ayında başlanmıştır. Orta Asya-Çin Doğal gaz hattının bir bölümü olan bu hat Kazakistan ve Çin'in ortak yatırımları ile gerçekleştirilecektir (<http://turkish.cri.cn>, 8 Ağustos 2014'te erişildi). Çin, hattın yapımı için Kazakistan'a 1,8 milyar dolar krediyi onaylamıştır. Böylelikle Kazakistan ve Çin arasında ticaret hacmi de büyümeye başlamıştır (<http://enerjienstitusu.com>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). ABD bu hatta çıkarları gereği karşı çıkmaktadır. Yukarıda Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı başlığında da belirtildiği bu hat, Orta Asya enerji kaynaklarını kontrol edebilme adına ABD açısından olumsuz bir gelişmedir.

3.6.11. Orta Asya-Çin Doğal Gaz Boru Hattı

Kazakistan doğal gazını satın almak üzere kurulan Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattı ile ilgili mutabakat, 2003 yılında Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun Kazakistan ziyareti sırasında iki ülke devlet başkanları tarafından imzalanmıştır.

Ardından Çin yönetimi Orta Asya'nın diğer enerji kaynağına sahip ülkeleri olan Türkmenistan ve Özbekistan ile de bu konudaki görüşmelerine başlamıştır. Bu görüşmelerin sonucu olarak Çin, 2006 yılında Türkmenistan, ardından da 2007 yılında Özbekistan ile bu ülkelerin doğal gazını satın alma konusunda anlaşmıştır. 2008 yılında ise Türkmenistan'dan başlayarak Özbekistan ve Kazakistan üzerinden Çin'e doğalgaz taşıyacak olan Orta Asya-Çin doğalgaz boru hattı inşaatına başlanmıştır (Sabah Gazetesi, <http://www.sabah.com.tr>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). Orta Asya-Çin doğal Gaz hattı 4 farklı etaptan (şebekeden) oluşmaktadır. Aralık 2009'da ilk etap, Aralık 2010'da ikinci etap, Haziran 2014'te ise üçüncü etap faaliyete geçmiştir. Dördüncü etabın inşasına 2013 yılında karar verilmiş ve halen devam etmektedir. Çin Ulusal Petrol Şirketi ve Taciktransgaz şirketi arasında hattın inşaatı ve kullanımı için ortak şirket kurulmuştur. Bu etap üzerinde bulunmasından dolayı Tacikistan transit ülke konumundadır. Orta Asya-Çin gaz hattından 2008-2009 yıllarında gaz alımına başlayan Çin, bu miktarın 2020 yılından sonra senede yaklaşık 80 milyar metreküpe ulaşmasını hedeflemektedir. Bunun 65 milyar metreküpünü Türkmenistan karşılamayı taahhüt etmektedir (Cihan Haber, <http://www.cihan.com.tr>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). Türkmenistan Sovyetlerden kalma hatları kullanmak zorunda olduğu için Rusya'ya olan doğal gaz ihraç bağımlılığı artık Orta Asya-Çin hattının yapımı ile hafiflemiştir. Türkmenistan, Rusya'nın yanı sıra Çin ve diğer yandan İran'a gaz satımı yaparak enerji piyasasındaki konumunu git gide güçlendirmeye başlamıştır. Ayrıca bu hat, Özbekistan'ın da doğal gazını satmasında büyük öneme sahip olmuş, böylelikle ülke; başta Rusya olmak üzere Çin, Kırgızistan ve Tacikistan'a doğal gaz ihraç eden bir ülke olmuştur. Dolayısıyla, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve güzergâh üzerinde bulunan Tacikistan ve Kırgızistan Rusya'yı Orta Asya'da dengelemek için bu Orta Asya-Çin hattına büyük önem vermişlerdir. Rusya'nın Orta Asya enerjisi üzerindeki etkinliğinin kırılması adına ABD'nin hoşnut karşılayabileceği bu hat, diğer yandan büyüyen ekonomisindeki enerji açığını kapaması açısından Çin'e de bir getiri sağlayacağı için de rahatsız etmiştir. Yani, ABD bu hatta karşı çıkmaktadır. Hat, Türkmen gazının Batıya transferini ikinci plana itmiş, özellikle ABD'nin desteklediği AB'ye enerji sevkiyatı projelerinde zarar verebileceği konusunda tartışmaları ortaya çıkarmıştır.

3.6.12. Devletabad-Serahs-Hangeran Doğal Gaz Boru Hattı

Türkmenistan ve İran arasında doğal gaz akışını sağlayan bu hat 2010 yılı Ocak ayında faaliyete geçmiştir. Türkmenistan lideri Berdimuhammedov'un yapmış olduğu açıklama ile hattın altı ay içerisinde bitmesi bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Açılan bu yeni hat İran'a doğal gaz taşıyan ikinci hattır. Türkmen Nebitgaz tarafından yapılan hat 30,5 kilometre uzunluğunda ve 12 milyar metreküp doğal gaz taşıma kapasitesindedir. Zaten Türkmenistan, Körpece doğal gaz yatağından 1997 yılında açılan Körpece-Gurtguyı hattı ile İran'a yılda 8 milyar metreküp gaz satmaktaydı. Devletabad-Serahs-Hangeran hattının yapımı ile bu oran artmış ve iki ülke arası enerji üzerine ticaret kapasitesi pekişmiştir (Milliyet Gazetesi, <http://www.milliyet.com.tr>, 18 Ağustos 2014'te erişildi). Enerji bakımından zengin olan İran'ın Türkmen gazının piyasaya sunulmasında bu hat aracılığı ile rol oynarken, diğer yandan ise ülkenin kuzey kesimlerindeki enerji ihtiyacını coğrafi yakınlıktan dolayı Türkmen gazı aracılığı ile sağlamaktadır. Böylelikle Orta Asya enerji pazarındaki payını sabitlemeye çalışmakta ve konumuna güç kazandırma çabasıdadır. Hat, Türkmenistan doğal gazını İran üzerinden enerji piyasasına sürmesi dolayısıyla ABD'nin sıcak bakmadığı enerji ulaşım yollarındandır. ABD, Türkmen doğal gazını aracılar olmadan doğrudan piyasaya sunulması taraftarıdır. İran gibi Amerikan politikalarına karşı olan bir aktörün Orta Asya enerji kaynakları üzerindeki etkinliği elbette ki ABD için olumsuz bir gelişmedir. ABD, bu hatta karşı kendi alternatif boru hattı projelerini sunarak Türkmenistan için teşvik edici bir ortam yaratmaya çalışmaktadır.

3.7. Orta Asya Enerji Siyasetinin Geleceği ve Amerikan Hegemonyası

ABD'nin Orta Asya enerjisine vermiş olduğu önem gün geçtikçe artmaktadır. Bölgeye, rakip güçlerin ilgisi olması ABD'nin hegemonik amaçlarını uygulamasında zorluk teşkil etmektedir. Rusya, Çin ve İran'ın karşı politik yaklaşımları ile bölge üzerindeki özellikle enerji politikalarını uygulamakta zorlanan ABD, en büyük araç olarak demokrasi, insan hakları, ekonomik dönüşüm ve özgürlük pekiştirme kavramlarını sık sık kullanmaktadır. Bu bölümde, tüm ele alınan değerlendirmeler göz

önünde bulundurularak ABD'nin Orta Asya enerji politikalarındaki son durumu, bölgedeki konumu ve Orta Asya'nın ABD hegemonyasındaki yerine değinilecektir.

1990'lı yıllarda esas olarak ekonomik ve bununla bağlantılı olarak enerji güvenliği temelli çıkan ABD Orta Asya politikaları 11 Eylül sonrası dönemde öncelikleri açısından bir değişime uğramıştır. 11 Eylül öncesi dönemde ABD'nin bölgedeki ana hedefi bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerin demokrasi ve liberal ekonomik düzene uygun olarak desteklenmesi ve Rusya'yı bölgede dengelemektir. 1990'larda Rusya'nın yakın çevre politikası ve Çin'in bölgeye olan ilgisi ABD'nin bölgeye olan enerji kapsamlı ilgisini arttırmıştır. ABD, NATO BİO programı, ekonomik yardımlar, STK'lar gibi araçlar ile Orta Asya ülkelerini hegemonik düzene ekleme sürecine başlamıştır. Diğer yandan, ABD'nin 11 Eylül sonrasında Orta Asya'ya olan ilgisi terör merkezli artmış ve Rusya ve Çin'in ilk etapta terör merkezli desteğini alabilmiştir. Ancak ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri Rusya'nın bölgesel politikalarına bir karşı hamle olarak algılandığından Moskova, bölgedeki Washington karşıtı politikalarını Pekin yönetimi ile ittifaka girerek pekiştirme yolunu seçmiştir. ABD, Orta Asya'da Rusya ve Çin ile siyasi, askeri ve ekonomik mücadele içerisinde.

Orta Asya'da etkisi görülen Renkli Devrimlerin Rusya'nın bölgedeki siyasi etkinliğini sarsma yolunda ABD desteği ile olduğu öne sürülmektedir. Kırgızistan'da gerçekleşen devrim ABD açısından ilk etapta başarılı olsa da ülkenin 2010'da bir başka halk ayaklanması yaşaması ve Kırgız yönetiminin değişken politikaları ABD'nin isteği yönünde ilerlemeyen unsurlardır. Zira Özbekistan da yaşanan devrimlerin tedirginliği ve Andican olayları ile ABD ile iyi olan ilişkilerinde bir bozulma dönemine girmiştir. Özbekistan'ın ABD için önemi göz önünde bulundurulduğunda bu durum ABD'nin Orta Asya politikalarının gerçekleşmesinde büyük bir engel olarak değerlendirilmektedir. Ancak, Obama yönetimi ile günümüzde Özbek-Amerikan ilişkilerinde iyileşme dönemine girilmiştir. Türkmenistan'ın otokratik yapısı ise ABD'nin ülkeye olan özellikle enerji kapsamındaki yatırımlarında çekincemelere neden olmaktadır. Türkmenistan'ın tarafsız olma yönündeki çabaları ABD'nin ülkeyi kendi yanına çekmesine engel olmuştur. Tacikistan'ın zayıf olması ülkedeki Rus askeri varlığı ile birleşince ABD'nin bölge politikalarını zorlaştırmaktadır. Son olarak, Kazakistan'ın enerji kaynakları sayesinde siyasi konumunu güçlendirme çabası Rusya'ya karşı

ABD'yi dengeleyici bir unsur olarak görmesine neden olmaktadır. ABD ile yakın temaslardan kaçınmayan ülke, günümüzde bölge üzerindeki enerji nakil hatları projelerinde de görüleceği üzere ülke menfaatinin ön plana çıktığı bir çizgidedir. Buna Çin'e olan enerji ihracatı örneği gösterilebilir. Tüm bu ilişkiler ABD'nin Orta Asya yönetimlerini tam anlamıyla kendi yanına çekebildiği anlamına gelmediğini ancak bölge ülkelerinin ABD'yi Rusya'ya alternatif dengeleyici bir güç olarak gördüklerini göstermektedir.

Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası zayıflayan gücüne rağmen bölgede özellikle enerji kapsamında bir etkinliği vardır. Bu da AB'nin artan enerji ihtiyacında Orta Asya enerji kaynaklarını doğrudan ithal etmesini engellemektedir. Ancak Orta Asya'nın piyasa ekonomisine 1990'lar ile başlayan entegrasyon çabaları yavaş olmasına rağmen kendini göstermektedir. Bu durum bölge ülkelerinin siyasi güçlerini pekiştirmelerinde ve dolayısıyla AB'nin enerji kaynaklarını Rusya'dan bağımsız doğrudan ithal edebilmeleri açısından en önemli politikadır.

Son dönem Rusya'nın konumunu iyice güçlendirmesi ABD'nin elini zorlaştırmaktadır. Petrol-doğal gaz fiyatlarının yüksek olması ve gelecekte de fiyat artışı öngörülmesi Rusya'nın gücünü sağlamlaştıracığını göstermektedir. Enerji tekeli elinde bulundurmak isteyen Rusya, hâkim olduğu Orta Asya enerji sektörüne başta bu tekeli kırmak isteyen ABD ve diğer yabancı yatırımcıların girmesini istememektedir. ABD projelerini değersizleştirmek için kendisinin etkili olduğu karşı alternatif projeleri avantajlı bir hale sokarak sunmaktadır. Nabucco'ya karşı Güney Akım projeleri göz önünde bulundurulursa bu konuda başarılı olduğu da söylenebilir.

Orta Asya ülkeleri enerji kaynaklarını henüz enerji piyasasında söz sahibi olacakları kadar etkili kullanamamaktadırlar. Kazakistan'ın diğer bölge ülkelerinden ayrı olarak Rusya, Çin ve ABD ile olan enerji projelerine çok yönlü katılıp bu görüşümüzü çürüttüğü düşünülse de genel olarak bölgenin enerjide bir güç merkezi olamadığı açıktır. Rusya'nın etkinliği, Çin'in ilgisi ve ABD'nin bu iki ülkeye karşı mücadelesi bu durumu zorlaştırmaktadır.

ABD'nin Orta Asya'daki enerji nakil hatlarını çeşitlendirme çabaları Rusya'nın enerji nakili üzerindeki gücünü zayıflatmaya yöneliktir. Ancak, ABD politikalarının tam

anlamıyla başarılı olduğu söylenemez. ABD için Orta Asya'nın asıl önemli bir bölge haline geldiği 2001 yılından bu yana geçen sürenin kısa, nakil hatları projelerinin gerçeğe dökülmesindeki sürelerin uzun olması buradaki en büyük etkidir. Yani alternatif hatların yapımı uzun ve zorlu bir süreçtir. Bu açıdan ABD enerji nakil hatları üzerine politikalarının karşılığını henüz alamamıştır. Yine de ABD'nin nakil hatları konusundaki Rusya'ya karşı ilk ve şimdilik en büyük başarısı BTC boru hattıdır. Bu doğrultuda ABD, Orta Asya'da sorunları giderme ve bölgeyi kendi çıkarlarında hegemonik düzene ekleme sürecindedir.

ABD enerji şirketlerinin Orta Asya'daki yatırımlarına değinilecek olunursa yatırım miktarı yeterli olsa bile boru hatlarının yetersizliğinden dolayı bu şirketler enerji piyasasında Orta Asya üzerinden bir etkinliğe kavuşamamışlardır. Enerji arama-çıkarma çalışmalarından sonra çıkarılan bu kaynağın nakli de söz konusu olacağı için Rusya'ya boru hatlarında bir bağımlılık doğmaktadır. Örneğin, Kazakistan'ın yabancı yatırımlara açık olmasına ve ciddi oranda Amerikan şirketini ülkesinde barındırmasına rağmen enerji piyasasında etkili olamaması, Rusya'nın enerji nakil hatları üzerindeki etkinliğinin bir sonucudur. Dolayısıyla Amerikalı ve Avrupalı şirketlerin çoğu Rusya ile ortak ticaret anlaşmaları yapmak zorunda kalmıştır. Görüldüğü gibi bu durum ABD'nin alternatif enerji nakil hatlarına önem vermesinin nedenidir.

ABD'nin desteklediği enerji nakil hattı inşasına yönelik projeler gerçekleşirse ABD'nin Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını pekiştirmek için 1990'ların özellikle ortalarından itibaren desteklediği ancak yavaş olan serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecine tam anlamıyla hız kazandırılmış ve büyük bir başarı elde edilmiş olacaktır. Afganistan müdahalesi ardından bölgeyi istikrarlı hale getirme politikası, desteklediği alternatif enerji nakil hatlarının güvenliği açısından gereklidir.

ŞİÖ' nün ABD'nin Orta Asya üzerindeki politikalarına tepki olarak doğduğu bir gerçektir. Rusya ve Çin'in etkin olduğu örgüte özellikle üyelerinin Moskova ve Pekin ile yakın diyalog kurma potansiyeli yüksek olan ülkelerin kabul edilmesi bunu doğrular niteliktedir. ABD'nin örgüte gözlemci statüsü olma yönündeki girişimlerine olumsuz yanıt verilirken İran ve Afganistan gibi ülkeler bu statüye sahiptir.

Özetle, Orta Asya ülkeleri ne Rusya'ya bağımlı bir politikada kalmak ne de ABD'nin etkisinde olan ülkeler topluluğu olmak istememektedir. Dengeleyici politikalarını sürdürürken 11 Eylül sonrası artan stratejik önemlerini çıkarlarına yönelik kullanmayı seçmişlerdir. Serbest piyasa ekonomisine dâhil olarak ekonomik ve siyasi konumlarını güçlendirmek istemektedirler. Enerji kaynaklarını piyasa değerine uygun olarak enerji pazarına doğrudan sunmaları Rusya'dan dolayı engellenmektedir. Rusya'ya olan bu bağımlılığı azaltmak, bölge ülkelerinin kalkınmalarını sağlamak, dolayısıyla öncülüğünü ettiği hegemonik düzene Orta Asya'yı eklemlenmek ABD'nin en büyük amacıdır. Bu doğrultuda politikalarını uygulama sürecindeki en büyük engeli olan Rusya ve Çin ile bölgede mücadele etmektedir. Alternatif petrol ve doğal gaz boru hatları projelerini Rusya ve diğer yandan enerji zengini İran dışında bir güzergâhta olması için desteklemektedir. Bush yönetiminin sert politikaları ardından prestij kaybı yaşadığı gerçeğine rağmen ABD, Obama yönetimi ile Orta Asya'da etkinliğini kazanma gayretindedir. Putin'in dünyanın tek bir gücün hegemonyasında barış ve birlik içinde yönetilemeyeceği görüşünün de etkisi ile bölgedeki Amerikan hegemonik çıkarları zorluklarla ile karşılaşmaktadır. Orta Asya enerjisinin yakın zamanda Çin'e ihracının başlaması ve halen bölgenin en büyük enerji alıcısının Rusya olmasından dolayı ABD'nin enerji üzerinde hegemonik etkinliğinin tam anlamıyla bölgede etkili olduğunu söylemek gerçekçi olmayacaktır. Orta Asya, ABD'nin kurmuş olduğu hegemonik düzene özellikle enerji açısından önemi göz önünde bulundurulduğunda eklemlenme sürecindedir. Bölge ülkelerinin ekonomik kalkınmaları açısından ABD mali yardımlarına olumlu bakıp enerji kaynaklarını doğrudan ABD'nin öncülüğünü ettiği serbest piyasa ekonomisine ulaştırmada kararlılıkları ve isteklilikleri bu süreci kolaylaştırırsa da Rusya ve Çin'in bölgesel ittifakı ve İran'ın ABD yaklaşımı bu süreci zorlaştıran ve gelecekte de zorlaştıracak olan önemli bir etkenlerdir.

SONUÇ

Ulusların, davetlerin, toplumların özetle insanın olduğu her yapı bir sistemi gerekli kılmıştır. Bu sistem içerisinde biri diğerlerine oranla daha güç kazanıp sivrildiği de bir gerçektir. Çağımızın düzeni de serbest piyasa ekonomisine dayalı ve rekabetin öne çıktığı bir yapıdır. Bu yapının öncüsü siyasi, askeri ve ekonomik gücü bünyesinde barındıran hegemon konumdaki Amerika Birleşik Devletleridir. Bu hegemon konum kavramsal olarak farklı bakış açıları ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Her bir yaklaşım hegemonyaya atıfta bulunurken güç unsurunu farklı yorumlamıştır. Temelde, var olan bir düzene vurgu olmasına rağmen bu düzeni oluşturan unsurların neler olduğu tartışılmıştır. Bu açıdan çalışmamızda dört farklı görüşe yer verilmiştir. Tek bir kurama bağlı kalarak ABD hegemonyasının bileşenlerini tanımlamanın yetersiz olacağı sonucu çıkarılmıştır. Hegemonik istikrar, liberal kurumsalcı, neogramsci ve dünya sistemleri yaklaşımlarından sırasıyla maddi güç kapasitesi, işbirliği, sosyal normlar ile rıza faktörü ve hegemonyanın çökebilme unsurları bakımından yararlanılmıştır. Çünkü ABD hegemonyası, tüm bu unsurları içerisinde barındırmakta, tek bir bakış açısı ile tanımlanamamaktadır. ABD hegemonyası; maddi güç kapasitesine önem vermekte, işbirliği ile politikalarını meşrulaştırmakta, sosyal normlar ile ideolojilerini yaymakta ve sorgulanabilir doğası gereği çöküş ihtimalini dikkate almaktadır.

ABD hegemonyası serbest piyasa ekonomisine dayalı bir düzendir. Dolayısıyla bu düzen, kapsama alanı genişlediği sürece güç kazanmaktadır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Orta Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu hegemonik alanını genişletme konsepti çerçevesinde ABD açısından bir fırsat olmuştur. Orta Asya, ABD hegemonyasına eklemlenme sürecine girmiştir. Piyasa ekonomisine yabancı olan bu bölgenin serbest pazara geçiş sürecindeki diğer eski Sovyet ülkelerine oranla ekonomik ve siyasi açıdan zayıf olması ABD'nin hegemonik çıkarlarını zorlaştırmaktadır. Ancak

bölgede bulunan enerji kaynakları, Orta Asya'nın ABD hegemonyasına eklemelenmesini Amerikan çıkarları adına gerekli kılmıştır.

ABD, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından diğer bölgelere oranla daha az önemli olarak gördüğü Orta Asya'da hemen etkin bir politika izlememiştir. Kapitalist düzeni devam ettirmek için önündeki engelleri kaldırmak adına bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla, komünist etkiden çıkan bölgeyi kapitalist sisteme kazandırmak ve oluşan alanda yeni bir pazar oluşturmak için politikalar izlenmiştir. Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan ülkeler için devletçi bir ekonomik sistemden kapitalist sisteme geçişin tam anlamıyla başarılı bir şekilde gerçekleştiği söylenemez. Bu dönüşüm halen kendini gösteren sorunlar doğurmaktadır. Bunlardan en önemlisi kendi aralarında ekonomik gelişmişlik bakımından büyük farklılıkların boy göstermeye başlamasıdır. Orta Asya, diğer bağımsızlığını kazanan Sovyetler Birliği eski üyelerine oranla kalkınmışlık bakımından geridedir.

11 Eylül 2001 sonrası Orta Asya, ABD için daha büyük bir öncelik arz etmiştir. 11 Eylül öncesinde ise demokrasi ve ekonomik unsurlar öncelikle vurgulanarak Orta Asya'nın eklemelenme süreci başlatılmaya çalışılmıştır. Bunun için STK'lar araç olarak kullanılmış, ekonomik yardımlar ile kurumlar desteklenmeye çalışılmıştır. NATO BİO programı da yine eklemelenme sürecini kolaylaştıracak gelişmeler olmuştur. Diğer yandan bölgenin enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen ekonomik kalkınmışlığının olmaması ülkelerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesini geciktirmektedir. Bu durum ABD dışındaki bölgeye ilgi duyan aktörlerin işini kolaylaştırmaktadır. Bölgenin özellikle nükleer kapasitesi bilinen Rusya, Çin, Pakistan, Hindistan ve potansiyel nükleer güç İran'ın ortasında olması ABD'nin bölgeyi öncelikli politikaları arasına almasında bir nedendir. Zira bölge enerji kaynaklarının kontrolünün bu bahsi geçen aktörlerin eline geçmesi Amerikan hegemonyasına yönelik tehlikeler arasındadır.

Orta Asya, istikrar açısından riskli bir bölgedir. Bu durum Amerikan hegemonyasına eklemelenme sürecinde ABD politikalarını zora sokmaktadır. Türklük ve özellikle İslamiyet her ne kadar birleştirici, dolayısıyla istikrarsızlık giderici unsurlar olarak görülse de bu birleştiricilik şimdilik gerçekleştirilememiştir. Bahsedildiği gibi İslam ve Türklük başarılı bir şekilde bölgede birleştirici unsur olarak kullanılmış olsaydı bu Orta Asya'ya avantaj sağlayabilirdi. Ancak İslami aşırıcılıkta olduğu gibi radikal

eğilimler bölge imajını zedeleyen unsurlar olmuştur. Türklük ise alt kimliklere bölünmesi ile ayrılmıştır. Etnik kimlikler ulusal sınırlar ile örtüşmemektedir. Bölgede kolaylıkla etnik çatışmalar çıkabilmektedir. Orta Asya’da Amerikan politikalarına karşı Radikal İslam ve milliyetçilik akımlarının güçlenmemesi için ABD yönetiminin güvenlik öncelikleri arasındadır.

ABD, Orta Asya devletlerinin BDT ve ŞİÖ yüzünden kendisinden uzaklaşmasını istememektedir. Bu amaçla bölgede sadık ve güvenilir yönetimler kazanmak ABD’nin Orta Asya politikalarının bir parçasıdır. Zira bölgede ülke yönetimlerine karşı baş gösteren eylemler Amerikan yanlısı bir yönetimin zaferi ile sonuçlanacaksa desteklenmektedir. Ukrayna, Gürcistan ve ardında Kırgızistan’daki Renkli Devrimler bunlardandır. Rusya ve Çin ekseninden hareket eden ŞİÖ ve Rusya öncülüğündeki BDT, Orta Asya ülkelerinin olası durumlarda ABD’ye olan ihtiyaçlarını ortadan kaldırmak istemektedir. Yine de 11 Eylül öncesi ve sonrası dönemde güvenliği sağlamakta yetersiz kalındığı da görülmektedir.

Rusya, Orta Asya’nın Amerikan hegemonyasına eklemlenmesini istemediği için ABD’ye meydan okumaktadır. Amerikan hegemonyasına karşın dünyanın tek bir güç tarafından yönetilerek barışın ve istikrarın egemen olmayacağını ileri sürmektedir. Orta Asya’da tarihi ve kültürel açıdan bir Rus alt yapısı vardır. Moskova yönetimi Orta Asya’da bu durumu politikalarını uygulayabilmek için araç olarak kullanmaktadır. Bölge ile bağlarını koparmayarak özellikle enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini sürdürmek istemektedir.

Bölgeye komşu olan Çin, büyüyen ekonomisi ile ABD için rakip olabilecek bir diğer aktördür. Ekonomik büyümesinden dolayı artan enerji ihtiyacı Çin’i yakın coğrafyası Orta Asya’daki enerji kaynaklarına yöneltmiştir. Böylelikle ABD, Orta Asya enerji kaynakları üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesinde Rusya ve Çin ile karşılaşmaktadır. Ancak bölge üzerindeki tarihi alt yapısı ve mevcut enerji koridoruna hâkimiyeti itibari ile Rusya, bu mücadelede ABD’nin öne çıkan rakibidir.

Orta Asya ülkeleri bağımsız olduktan sonra bu bağımsızlığı pekiştirmek amacıyla Amerikan mali yardımlarına olumlu bakmıştır. ABD, bölgeyi hegemonik düzene eklemleme sürecinde, demokrasi, devlet kurumlarının reformları, insan hakları,

yasadışı suçlar ile mücadele, sınır sorunları ve terör gibi birçok konuya yoğunlaşmıştır. 11 Eylül sonrası bölgede askeri üsler edinerek Orta Asya’da aktif bir aktör olma imkânı bulmuştur. Dolayısıyla enerji üzerindeki politikalarını uygulamada bir adım daha ilerlemiştir. Çünkü enerji kontrolünü sağlayabilmesi için ilk etapta bölgenin güvenliğini sağlamak ve Amerikan çıkarlarının Orta Asya ülkelerinin çıkarları olduğu algısını yaymak istemiştir. Her ne kadar G. W. Bush dönemi sert politikaları, bölgede kalıcılık ve renkli devrimler gibi unsurlar Amerikan imajını zedelese de bu süreç telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla bölgedeki STK’lar Amerikan hegemonyasına hizmet eden önemli bileşenlerdendir.

Tarihi açıdan bakıldığında enerjinin etkisi siyasi, askeri ve ekonomik her alanda kendini göstermektedir. Enerji kaynakları üzerindeki rekabet büyük çatışmalara neden olmuştur. Bu bakımdan enerji kaynakları hem bu kaynaklara sahip olanlar tarafından hem de enerji ithalatçısı konumundaki aktörler tarafından özellikle siyasi bir araç olarak kullanılmaktadır. ABD ve uluslararası diğer aktörler, Orta Doğu’daki enerji kaynaklarına bölgenin istikrarsız yapısından dolayı alternatif arayışına girmiştir. Orta Asya, bağımsızlığını yeni kazanması ve enerji zengini olmasından dolayı dikkatleri çekmiştir. Orta Asya enerji kaynakları bölgenin Amerikan hegemonyasına eklemlenmesinde en büyük araç olmuştur.

Orta Asya’nın en büyük sorunu sahip olduğu enerji kaynaklarını doğrudan tüketiciye sunabilmesi noktasındadır. Bölge, enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen piyasa değerine uygun fiyatta bir satış yapamamakta, dolayısıyla ülke ekonomileri diğer enerji zengini ülkeler kadar gelişmemektedir. Çünkü Rusya, enerji nakil hatlarındaki hâkimiyeti itibari ile Orta Asya enerji kontrolünü büyük oranda elinde tutmaktadır. Bu açıdan, Orta Asya ülkeleri ABD’yi, Rusya’ya karşı dengeleyici bir güç olarak görmektedirler.

ABD’nin Orta Asya’daki enerji üzerine en büyük politikası enerji nakil hatlarına alternatifler yaratmaktır. ABD, yeni hatlar inşa ederek bu hatları müttefiki olan ülkelere geçirmek ve enerji şirketleri bazında projelere dâhil olmak istemektedir. Alternatif boru hatlarının başarı ile yapılması Orta Asya ülkelerinin daha bağımsız bir dış politika izlemelerinde önemli bir aşama olmaktadır. Orta Asya ülkeleri için ABD,

dengeleyici bir güç olmanın yanı sıra enerji kaynaklarını piyasaya doğrudan sunmalarında bir kapıdır da.

Orta Asya ülkeleri enerji pazarında etkin olabilmek ve sahip olduğu enerji kaynaklarını ülke ekonomilerine katkı sağlayabilmek için ulaşımını alternatiflendirme gayretindedir. ABD açısından Orta Asya ülkelerinin piyasa ekonomisine eklenmesi bir başarıdır. Bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi gayesi de Rusya'dan kopmaları temelindedir. Ancak Orta Asya ülkelerinin tercihlerini kendilerine ilgi gösteren Çin'den yana kullanmaları Amerikan çıkarlarına hizmet etmeyecektir. Yakın zamanda Orta Asya-Çin enerji nakil hatlarının tamamlanması ile Pekin yönetiminin enerji ihtiyacını karşılanması, ABD açısından bölgenin bağımsız hareket etme politikasının işlemeye başladığını ancak bunun Çin'e yönelik olması ile de bir tehdit unsuru olduğunu göstermiştir. Büyüyen ekonomisi ile ABD'ye rakip olabilecek olan Çin, enerji sorununu Orta Asya'dan karşılaması ile gidermeye çalışması Çin adına bir başarı iken ABD hegemonyası adına Orta Asya enerjisi kontrolünde bir kayıptır.

2006 yılında uygulamaya geçen BTC boru hattı Kafkas ve Orta Asya enerjisi adına ABD'nin bir başarısıdır. Ancak bunun dışında bölgede büyük bir başarısı yoktur. Enerji şirketleri nezdinde etkisi söz konusu olmasına rağmen asıl sorun üretilen enerjinin ulaşımı olduğundan bu uzun bir süreci gerektirmektedir. Hazar Denizinin statüsü sorunu da bu durumda etkili olmuştur. ABD, statü sorununda özellikle Rusya ve İran'a karşı olarak Azerbaycan'ı ve Kazakistan'ı desteklemektedir. Enerji kaynaklarının hem doğrudan piyasaya sunulması hem de Hazar'dan enerji kaynakları bakımından yararlanılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ABD'nin bölgeyi önceliğine alması taze sayılabilecek bir zaman dilimi iken boru hatları projelerinin inşa sürelerinin uzun ve meşakkatli olması bu durumu zorlaştırmaktadır. ABD'nin en gözde projelerinden TAPI'nın henüz uygulamaya konulamaması da bundandır. TAPI, ABD'nin Orta Asya enerji politikaları arasında ön önemli projelerindedir. ABD, enerji kaynaklarını Orta Asya'dan Hint okyanusuna bu hat aracılığı ile ulaştırılması adına Afganistan müdahalesi ardından büyük çaba harcamıştır. Orta Asya mevcut enerji nakil hatlarına bakıldığında etkinliğin Rusya ve yeni hatların inşa edilmesi ile Çin tarafından gerçekleştirildiği görülecektir. TAPI ve Trans-Hazar gibi projelerin önündeki engeller kaldırılarak faaliyete konulması, AB enerji ihtiyacında Rusya'ya bağımlılığın

azaltılmasında ve Orta Asya enerjisi üzerinde ABD etkinliği bakımından önemlidir. Dolayısı ile Orta Asya enerji akışı kuzeyden güneye kaydırılmaya çalışılacaktır.

ABD'nin bahsi geçen tüm politikalarında amaç, Orta Asya'nın Amerikan hegemonyasına sorunsuz eklemlenebilmesidir. Bu açıdan ilk etapta ekonomik ve öncelikli başlayan süreç giderek genişletilmiştir. Bu süreçte enerjiyi araç olarak gören ve en önemli önceliği arasına alan ABD için enerji naklindeki sıkıntıları indirmek ve enerji akışında istikrar sağlamak politikalarının temel amacıdır. Çünkü öncülüğünü etmiş olduğu düzende sorumlulukları vardır. Bunun için ABD, BTC boru hattının önemi arttırmaya çalışmış, Trans Hazar projesinin uygulanabilmesi için Azerbaycan'ı Hazar'ın statüsü konusunda desteklemiş, BTC boru hattına eklemeler yapılmasına teşvik ederek Kazakistan ve Türkmenistan enerji kaynaklarını da doğrudan ulaşımı sağlamaya çalışmış, TAPI için bölgenin istikrarlı hale getirilmesinde güvenliği önceliğine almış, Rusya'ya karşı Nabucco gibi alternatif projelere destek vererek bölge ülkelerini ve enerji alıcılarını kendi lehine güçlendirmeye çalışmış, Rusya'yı güçlendiren boru hatlarında en azından Amerikan enerji şirketleri aracılığı ile etkili olmaya çalışmıştır. Bu gibi aktif politikalar ile ABD, Orta Asya'da etkin olmaya çalışmaya devam etmektedir. Orta Asya'nın eklemlenme sürecinde en büyük başarı bu politikalar ile sağlanacaktır.

Hegemon olarak düzenin işleyişi sağlanmalıdır. Zaten işleyiş sağlanmaz ise Amerikan hegemonyası sorgulanır ve çöküşe gider. ABD, gücünü düzenin istikrarlı olmasından alır. Bu düzen rekabete ve üretime dayalıdır. Üretim enerjiye olan artan ihtiyacı doğurur. Dolayısıyla, enerji istikrarı olmadan düzen ve hegemonyadan bahsedilemez. ABD hegemonyası enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyeti oranında güçlüdür. Hegemonik düzene dâhil aktörler enerjiye istikrarlı ulaşamadıkları takdirde ekonomik bozulmalar yaşar ve bu bir diğer aktörü etkiler. Küresel krizlerin temeli de burada yatar. ABD hegemonyasının sorumluluğu adına enerji piyasasını kontrol etmeli ve enerjiyi kendisine karşı bir silah olarak kullandırtmamalıdır. Bu açıdan, Orta Asya enerji kaynakları ile hegemonik düzene eklemlenmelidir. ABD çıkarları adına Orta Asya'nın Amerikan hegemonyasına eklemlenmesi gerekmekte ve bunun için ABD'nin Orta Asya enerji politikaları özellikle öncelikli hale getirilmektedir.

KAYNAKÇA

ABD Başkan Yardımcısı Biden: “Rusya Enerjiyi diplomaside silah olarak kullandı”. (<http://www.bugun.com.tr/son-dakika/abd-baskan-yardimcisi-biden--haberi/> 135 9469, 1 Aralık 2014’te erişildi).

ABD, Afganistan'daki operasyonları için kullandığı Kırgızistan Manas Uluslararası Havalimanı'ndaki askeri üssü boşaltıyor, (<http://www.aa.com.tr/tr/dunya/297432--kizgizistandaki-amerikan-ussu-kapaniyor>, 7 Mart 2014’te erişildi).

Akgül, F. (2007). Putin dönemi Rusya’nın enerji politikası. *Journal of Security Strategies (Güvenlik Stratejileri Dergisi)*, 5, 129-155.

Alexander Rahr, A. (1998). *Rus dış politikasında Atlantikçilere karşı Avrasyacılar, uygarlığın yeni yolu Avrasya.* E. Göka, M. Yılmaz (ed.). İstanbul: Kızılirma Yayıncılık.

Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde siyasal hayat ve kurumlar.* Ankara: Usak Yayınları.

Amanov, Ş. (2007). ABD’nin Orta Asya politikası ve bunun güncel anlamı üzerine bir değerlendirme. *TİKA Avrasya Etüdları*, 31-32.

Amerika Central Intelligence Agency, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, 15.07.2014’te erişildi).

Amerika Central Intelligence Agency, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html>, 17 Mart 2014’te erişildi).

- Amerika Central Intelligence Agency,([https:// www. cia.gov/libra ry/publi cations/the-worldfactbook/rankorder/2253rank.html?countryname=Turkmenistan&countrycode=tx®ionCod e=cas&rank=6#tx](https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankorder/2253rank.html?countryname=Turkmenistan&countrycode=tx®ionCode=cas&rank=6#tx), 10 Mart 2014'te erişildi).
- Aras, B. (1997). *Sam amca'nın Orta Asya serüveni*, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-2180-32-sam-amcanin-orta-asya-seruveni.html>, 14 Nisan 2014'te erişildi).
- Avcı, E. (2014), Hazar'ın statü sorunu ve sahildevletlerin konuya yaklaşımları, *USBED*, Nisan, 1-22.
- Aydın, M. (2005). *Küresel politikada Orta Asya: Avrasya üçlemesi I*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Aydın, M. (2010). Lale Devrimi'nden ayaklanmaya Kırgızistan'da demokrasi. (<http://www.mustafaaydin.gen.tr/2010/04/lale-devriminden-ayaklanmaya-kirgizistanda-demokrasi/>Erişim 6 Mart 2014'te erişildi).
- Aydın, M. ve Baycaun, S. (2005) *Tacik iç savaşının Orta Asya'ya etkileri küresel politikada Orta Asya: Avrasya üçlemesi*. Ankara: I. Nobel Yayınları.
- Aydın, N. Zahide. (2012). Hazar enerji kaynakları ve siyaset. *KSİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), 211-215.
- Aygül, A., Biçel, Ç. ve Özdemir, B. Şennur. (2003). *Güvenli, Orta Doğu, Orta Asya ve kesişen yollar*. G. Güngörmüş Kona (ed.)İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık.
- Ayhan, V. (2005). *Petrol ve güvenlik Orta Doğu'daki krizlerin ekonomi politiği*. Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü.
- Badie, B. (2008). *Kim korkar 21. yüzyıldan: yeni uluslararası sistem* (çev. Ö. Adadağ). İstanbul: NTV Yayınları.
- Balkanlı, A.O. (2002), Küresel ekonominin belirleyici faktörleri üzerine. *Uludağ üniversitesi İİBF Dergisi*, 1 (xxi), 13-16.

- Bbc, ABD Özbekistan üssü'nü boşalttı, (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/11/051122_uzbek_base.shtml, 12 Mart 2014'te erişildi).
- Bbc, (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/05/050502_nuclear_powers.shtml, 10.05.2014'te erişildi).
- Bilgin, M. (2005). *Avrasya enerji savaşları*. İstanbul: Kültür sanat Yayıncılık.
- Bingöl, Y. (2007). Kırgızistan'ın renkli devrimi: demokrasiye geçiş mi, küresel rekabet mi?. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(13), 1-21).
- Boris Rumer, B. (2001). The power in Central Asia. *Survival, The International Institute for Strategic Studies*, 3(44), 57-68.
- Bostanoğlu, B. ve Okur, M. A. (2009). *Uluslararası ilişkilerde eleştirel kuram: hegemonya, medeniyetler ve R. Cox*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2013). Hegemonic (in)Stability theory and US foreign policy: the legacy of the neocons in the Middle East. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(13), 1-12.
- Bozkurt, S. Giray. (2006). Bağımsız Devletler Topluluğu'nda renkli devrimler-Kırgızistan örneği. *Akademik İnceleme Dergisi*, 1 (1), 118-138.
- BP, (<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/country-and-regional-insights/us-insights.html>, 27 Ağustos 2014'te erişildi).
- BP, Statistical Review of World Energy June 2014, bp.com/statisticalreview.
- Brzezinski, Z. (1998). *Büyük satranç tahtası* (2.Baskı) (çev. E. Dikbaş ve E. Kocabıyık). İstanbul: Sabah Kitapları.
- Byers, M. ve Nolte, G. (2007). *Abd hegemonyası ve uluslararası hukukun temelleri* (çev. E. Denk). Ankara: Phoenix Yayınları.

- Carr, E. H. (2007). *1917: öncesi ve sonrası*. (çev. B. Adalet). İstanbul: Birim Yayınları.
- Central Intelligence Agency, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, 10 Mart 2014'te erişildi).
- Chomsky, N. (2000). *Dünya düzeni: eskisi yenisi* (çev. A. Çakıroğlu ve T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Chossudovsky, M. (2008). (<http://dunyadanceviri.wordpress.com/2008/08/22/avrasya-koridoru-boru-hatti-jeopolitigi-ve-yeni-soguk-savas-michel-chossudovsky/> 08.08.2014'te erişildi).
- Chossudovsky, M. (22.08.2008). *The Eurasian corridor: Pipeline geopolitics and the new Cold War*, (<http://www.globalresearch.ca/the-urasian-corridor-pipeline-geopolitics-and-the-new-cold-war/9907>, 10 Nisan 2014'te erişildi).
- CIA, (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, 10 Mart 2014'te erişildi).
- Cnn, *Kırgızistan'da Devrim Rusya'nın işi mi?*, (<http://www.cnnturk.com/2010/dunya/04/08/kirgizistandaki.devrim.rusyanin.isi.mi/571250.0/> 6 Mart 2014'te erişildi).
- Cohen, A. (1997). US Policy in the Caucasus and Central Asia: Building A New Silk Road *Heritage Foundation*, (<http://council.smallwarsjournal.Com/showpost.php?p=146056&postcount=8> 18 Mart 2014'te erişildi).
- Cohen, A. (2006) U.S. Interests and Central Asia energy security. Backgrounder: The Heritage Foundation, no.1984, 1-11.
- Cox, R. (1983). Gramsci Hegemony And International Relations: An Essay in Method. *Millennium - Journal of International Studies*, 12, 162-175.
- Cox, R. W. (1987). *Production, power and world order: social forces in the making of history*. Newyork: Columbia University Press.

- Cox, R.(1999). *Approaches to the world order*. (First Print: The Usa, Reprint: Great Britain). Cambridge University Press.
- Çakmak, C., Öztürk, A. ve Dinç, C. (2011).*Yakın dönem Amerikan dış politikası: teorik ve pratik*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çevik, S. ve Turan, E. (2007). Devletin kurusal dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri perspektifinden. *Bilig*, 41,205-224.
- Çınar, B. (2008). Tarihte üçüncü güç ve Orta Asya enerji savaşları. *GS Dergisi*, 8, 21-43.
- Çiftçi, K. (2009). Soğuk savaş sonrası ABD: rızaya dayalı hegemonyadan imparatorluk düzenine. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 10(5), 203-219.
- Çin'den Kazakistan'a gaz boru hattı inşaatı için dev kredi. (<http://enerjienstitusu.com/2012/12/14/cinden-kazakistana-gaz-boru-hatti-insaati-icin-dev-kredi/> 20.08.2014'te erişildi).
- Çin-Kazakistan doğal gaz boru hattı (10.07.2008) (<http://turkish.cri.cn/281/2008/07/10/1s96661.htm> 08.08.2014'te erişildi).
- Çolakoğlu, S. (1998). Uluslararası hukukta Hazar'ın statüsü sorunu. *Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1-4(53), 107.
- Çomak, H. ve Aladağ Görentaş, I. *Orta Asya'da güvenliğine ilişkin yeni yaklaşımlar*, (<http://repository.enu.kz/handle/123456789/1482>, 20 Şubat 2014'te erişildi).
- Demirtepe, M. T. (2008.). *Orta Asya ve Kafkasya güç politikası*. Ankara: Usak Yayınları.
- Demirtepe, T. (Aralık 2011). *ABD- Özbekistan ilişkilerinde balayı havası*, USAK Analyst Dijital, (<http://www.usakanalist.com/detail.php?id=343>, 12 Mart 2014'te erişildi).
- Duman, M. (2002), Hegemonya ve güçler dengesi bağlamında uluslararası siyaset ve iktisat ilişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2):1-16.

- Ediger, V. Ş. (2007). Yeni yüzyılın enerji güvenliğinde karşılıklı bağımlılık bir zaruret. *Doğal Gaz Dergisi*, 12, 30-36.
- Embassy of The US, Tajikistan, (<http://dushanbe.usembassy.gov/sections.html>, 10 Nisan 2014'te erişildi).
- Enerji Enstitüsü, <http://enerjienstitusu.com/2012/09/25/tapi-dogalgaz-boru-hattina-dev-enerji-sirketleri-buyuk-ilgi-gosteriyor/>, 24 Kasım 2014'te erişildi).
- Engdahl, W. (2008). *Petrol, para, iktidar: Anglo- Amerikan politikası ve yeni dünya düzeni* (çev. E. Bilal). Alfa Yayınları.
- Eralp, A. (2005). *Hegemonya devlet ve ötesi: uluslararası ilişkilerde temel kavramlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. (2001). ABD'nin ulusal güvenlik anlayışı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(4), 87.
- Erhan, Ç. (2005). ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Açılımlar. Mustafa Aydın (ed.) *Küresel Politika ve Orta Asya, Avrasya Üçlemesi I* (s.22) İçinde, Ankara: Nobel Yayın.
- Euronews, (*Ukrayna krizinin Rusya'ya maliyeti 140 milyar Dolar*. (<http://tr.euronews.com/2014/11/25/ukrayna-krizinin-rusya-ya-maliyeti-140-milyar-dolar/>, 12 Aralık 2014'te erişildi).
- Euronews, *İngiliz askeri birlikleri Afganistan'dan çekiliyor*. (<http://tr.euronews.com/2014/10/26/ingiliz-askeri-birlikleri-afganistan-tan-cekiliyor/>, 1 Aralık 2014'te erişildi).
- Frank, A. G. ve Gills, B. K. (2003). *Dünya sistemi: 5 yüzyıllık mı, 5 bin yıllık mı?* (çev. E. Soğancılar). İmge Kitabevi.
- Gamble, A. Keynes (2007). Anglo-Amerika ve Hegemonik istikrar teorisi (çev. Oklay Etiman). *Mülkiye Dergisi*, 256(31), 31-44.

- Gill, S. (1993). Gramsci, historical materialism and international relations. The USA: Cambridge University Press.
- Gilpin, R. (2001). *Global political economy: understanding the international economic order*. New Jersey: Princeton University Press.
- Göka, E. ve Yılmaz, M. (1998). *Uygarlığın yeni yolu Avrasya*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Gramsci, A. (1989). *Hapishane defterleri* (çev. K. Somer). (1. baskı). İstanbul: Onur Yayınları.
- GUAM, (<http://www.guam.org/general/browse.html> 11 Mart 2014'te erişildi).
- Güngörmüş Kona, G. (2003), *Orta Doğu, Orta Asya ve kesişen yollar*. İstanbul: IQ Kültür- Sanat Yayınları.
- Güzel, M. Y. *Kırgızistan: Devrimin sebepleri ve muhtemel sonuçlar*, Özbekistan ERK Demokratik Partisi, (<http://uzbekistanerk.com/trk/?p=240> 6 Mart 2014'te erişildi).
- Hall, J. A. ve Ikenberry, J. (2005). *Devlet*. (çev. İ. Çekem). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Has, K. (2013). Orta Asya'nın bölgesel dinamikleri çerçevesinde Rusya- Kazakistan ilişkileri. *USAK Analiz*, 23, 2.
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B. (2009). Üçüncü dünya yolunda Rusya ve Orta Asya. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 39-60.
- Hee, R. (1998). World conquest: the heartland Theory of Halford J. Mackinder. *Journal fo Singapore Armed Forces, Ministry of Defence Singapore*, 3(24)).
- <http://topraksuenerji.org/?p=7173> 10 Temmuz 2014'te erişildi.

[http:// turkish. irib.ir/guncel- yazilar/siyasi- yorumlar /item/315266- azerbaycan-cumhuriyetinin - trans-hazar- boru-hatt %C4%B1 -in%C5% 9Fa-etme -haz %C4% B1rl%C 4 % B1 %C4 %9 F%C4%B1](http://turkish. irib.ir/guncel- yazilar/siyasi- yorumlar /item/315266- azerbaycan-cumhuriyetinin - trans-hazar- boru-hatt %C4%B1 -in%C5% 9Fa-etme -haz %C4% B1rl%C 4 % B1 %C4 %9 F%C4%B1), 08.08.2014'te erişildi.

<http://www.1ne ws.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20140411062453540.html>, 29 Haziran 2014'te erişildi.

<http://www.cpc.ru/en/about/Pages/chronology.aspx>, 08.08.2014'te erişildi.

Hürriyet. *ABD askeri birlikleri yılsonu Afganistan'dan çekiliyor*. (<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/26501273.asp>, 1 Aralık 2014'te erişildi).

IEA (International Energy Agency). (2013). Key World Energy Statistics.

International Monetary Fund (IMF), (<http:// www.imf. org/external/np/sec /memdir/ members.aspx> 10 Ocak 2014'te erişildi).

İsina, A. (2006). *Kazakistan ve ABD arasındaki Stratejik diyalog*, (http:// www .tasam.org/tr-TR/Icerik /437/ kazakistan_ve_abd_arasindaki_stratejik_diyalog, 10 Mart 2014'te erişildi).

İsmayılov, M. (2011). *Avrasyacılık: mukayeseli bir okuma, Türkiye ve Rusya örneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

İşcan, İ. H. (2010). Uluslararası enerji güvenliği açısından Hazar bölgesi enerji ekonomisi ve Hazar denizi paylaşım sorunu. *Sosyoekonomi Dergisi*, 75, 63-90.

İşeri, E. (2007). Asian energy security: anti-geopolitics of international energy markets versus Asian terrestrial geopolitics. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(4), 89-107.

İşeri, M. ve Pamir, N. (2010). *Enerji güvenliği: dünya ve Türkiye*. Ekonomi-finans uygulama ve araştırma merkezi (EKOMER) Paneli (28 Nisan 2010). İstanbul: TC İstanbul Kültür Üniversitesi.

Jessop, B. (2005). *Hegemonya, post-fordizm ve küreselleşme ekseninde kapitalist devlet* (der. B. Yarar ve A. Özkazanç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Joint Session of Congress, *George H.W. Bush Speech*, September 11, 1991, <http://millercenter.org/president/speeches/detail/3425>, Erişim: 19 Ocak 2014)

Kafkasyalı, M. S. (2012). *Bölgesel ve küresel politikalarda Orta Asya*. Ahmet Yesevi Üniversitesi İnceleme ve Araştırma Dizisi Yayın no: 10.

Kagarlitski, B. (2008). Bugünkü Rusya: neoliberalizm, otokrasi ve restorasyon (çev. Fatma & Serdar Arıkan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Kagarlitski, B. (2008). *Bugünkü Rusya: neoliberalizm, otokrasi ve restorasyon* (çev. F. Arıkan ve S. Arıkan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Kalaycıoğlu, S. (23.01.2012). *Yaptırımlar ve İran*. TASAM. (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4550/yaptirimlar_ve_iran, 20.08.2014'te erişildi).

Karaağaçlı, A. (2012). *Orta Asya devletlerinde siyasi istikrar ve ekonomik gelişmenin karşılıklı etkileşimi*, Avrasya ekonomilerinde uluslararası konferans'ta sunulan bildiri. (Giresun, ss.164-168).

Karaağaçlı, A. (2013). *Orta Doğu'dan Orta Asya'ya: 2009-2012 yılları arasında farklı bir bakış*. İstanbul: Yeniüzyıl Yayınları.

Karaçin, B. Buke (07.04.2011) *Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı Projesi*, (http://www.usak.org.tr/analiz_det.php?id=17&cat=365366433#.U_H_8sV_tjY, 18.08.2014'te erişildi).

Karadağ, R. (2003). *Petrol fırtınası*. İstanbul: Emre Yayınları.

Kasım, K. (2009), *Soğuk savaş sonrası Kafkasya* (2. Baskı). Ankara: Usak Yayınları.

Kazakistan'dan Hazar'a petrol boru hattı. (<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/7112196.asp>, 08.08.2014'te erişildi).

Kazokoğlu, C. *OPEC, petrol fiyatlarındaki düşüş karşısında ne yapacak?* (http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/11/141125_opec_petrol_fiyatlari, 12 Aralık 2014'te erişildi).

- Kennedy, P. M. (2001). *Büyük güçlerin yükseliş ve çöküşleri: 16. yüzyıldan günümüze ekonomik değişim ve askeri çatışmalar* (çev. B. Karanakçı). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Keohane, R. (2005). *After hegemony: cooperation and discord in the world political economy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Keohane, R., Nye, J. S. ve Hoffman, S. (1993). *After the cold war: international institutions and state strategies in europe 1989-1991*. Cambridge: Harvard University Press.
- Keyman, E. F. (2002). *Liberalizm, devlet, hegemonya*. İstanbul: Everest yayınları.
- Keyman, E. F. (2006). Küreselleşme, uluslararası ilişkiler ve hegemonya. *Uluslararası İlişkiler*, 9(3), 1-20.
- Kindleberger, A., P. (1986). *The world in depression: 1929-1939*. California: University Of California Press
- Kireçci, M. Akif. (2011). ABD Orta Asya Politikaları. M. Yılmaz (ed.) (s.22) İçinde. Ankara: Tasarım Baskı.
- Klare, M. T. (2002). The deadly exus: oil, terrorism, and America's national security. *Current History*, December, 419.
- Kleveman, L. (2004). *Yeni büyük oyun: Orta Asya'da kan ve petrol* (çev. H. Güldü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Krasner, S. D. (1983). *International regimes*. New York, Ithaca: Cornell University Press.
- Kubicek, P. (2013). Energy politics and geopolitical competition in the Caspian Basin. *Journal of Eurasian Studies*, 4, 171-180.
- Kut, G. (2013). Yeni Türk Cumhuriyetleri ve uluslararası ortam, bağımsızlığın ilk yılları. M. Turgut Demirtepe ve G. Özkan (eds.) *Uluslararası sistemde Orta Asya: dış politika ve güvenlik*. İçinde. Ankara: Usak Yayınları.

- Kuzu, S. (2012). Dünya enerji piyasasında Orta Asya Cumhuriyetlerinin konumu. *International Conference on Eurasian Economies*, 4B: Enerji ve Tabii Kaynaklar, 241.
- Laçiner, S. ve Özertem, H. Selim (18.11.2009). *Özbekistan enerji kaynakları ve siyasi dengeler. Stratejik Gündem*, ([http:// www.usakgundem .com/ders -notu /15/%C3% B6zbekistan-enerji- kaynaklar%C4%B1-ve-siyasi-dengeler .html](http://www.usakgundem.com/ders-notu/15/%C3%B6zbekistan-enerji-kaynaklar%C4%B1-ve-siyasi-dengeler.html), E 12 Mart 2014'te erişildi).
- Laumulin, M. (2000). *Institute for Central Asian and Caucasian Studies in Sweden and the Institute of Strategic Studies of the Caucasus in the Republic of Azerbaijan*, [http://www.ca-c.org/journal/2000/journal_ eng/eng02_2000/05.laum .shtml](http://www.ca-c.org/journal/2000/journal_eng/eng02_2000/05.laum.shtml), 16 Mart 2014'te erişildi).
- Laumulin, M. (2005). 11 Eylül Sonrası Orta Asya (çev. Z. Arkan). M. Aydın (ed.) *Küresel Politikada Orta Asya: Avrasya Üçlemesi I* (s.407) İçinde, Ankara: Nobel yayınları, s.407).
- MacFarlane, S. Neil. (2004). The United States and regionalism in Central Asia. *International Affairs*, 80 (3), 447-461.
- Mackinder, H.J. (1919). *Democratic Ideals and Reality*. London: The Clarendon Press.
- Mammadov, R. *ABD'nin Güney Kafkasya politikası*, ([http://www. Circassiancenter .com/cc-turkiye/arastirma/0527-abdnin-2.htm](http://www.Circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0527-abdnin-2.htm), 10 Haziran 2014'te erişildi).
- Mayners, C. W. (2003). American discovers Central Asia, *Foreign Affairs*, April, 120.
- Meriç, M. (2004). *Geçiş sürecinde Türk Cumhuriyetlerin'nde IMF'nin rolü*. (web. deu.edu.tr/ab/MAKALE/deu%20MAK/0001.doc, 10 Nisan 2014'te erişildi).
- Milliyet, (<http://www.milliyet.com.tr/nabucco-projesi-tarih-oldu/ekonomi/ detay/1793995/default.htm> 27 Ağustos 2014'te erişildi).
- Milliyet, <http://www.milliyet.com.tr /iran-a-petrol- ambargosu basladi/ dunya/d unyadetay /01.07.2012/ 1561300/default.htm>, 25 Haziran 2014'te erişildi).

- Milliyet, *Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattı açıldı*. (<http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1182585>, 18.08.2014'te erişildi).
- Modelska, G. (2005). Küresel politikanın uzun döngüsü ve ulus-devlet. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(2), 3-30.
- Morton, A.D. (2011). *Gramsci'yi çözümlemek: küresel politik iktisatta hegemonya ve pasif devrim* (çev. B. Baysal). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Münkler, H. (2009). *İmparatorluklar: eski Roma'dan Abd'ye dünya egemenliğinin mantığı*. (çev. Z. Aksu Yılmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- National Security Strategy. (1998). White House. (<http://nssarchive.us/NSSR/1998.pdf> Şubat 2014'te erişildi).
- Nato Dergisi. (2006). *Orta Asya Ortaklıklarının Yenilenmesi*, (<http://www.nato.int/docu/review/2006/issue3/turkish/analysis2.html>, 14 Nisan 2014'te erişildi).
- NATO, (http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/publications/20111122_memb-part-tur.pdf, 10 Nisan 2014'te erişildi).
- NATO. *Nato's relation with Turkmenistan*, (http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50317.htm, 10 Mart 2014'te erişildi).
- Nogayeva, A. (2010). ABD'nin Orta Asya'daki demokratikleşme politikaları: araçlar, devrim denemeleri ve sonuçları. *OAKA Dergisi*, 10(5), 59-91.
- Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları* (2. Baskı). Ankara: Usak Yayınları.
- Ntvmsnbc, (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/167044.asp?0m=S21E>, 18.08.2014'te erişildi).
- Ntvmsnbc, (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/121307.asp>, 08.08.2014'te erişildi).
- Ntvmsnbc, (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25311577/> 25 Haziran 2014'te erişildi).

- Ntvmsnbc, *Bakü-Ceyhan'da mutlu sona doğru* (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/38144.asp> 11.9.2014'te erişildi).
- Ntvmsnbc, *Kırgızistan'daki ABD üssü Kapatılmalı!*, (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25309937/>, 6 Mart 2014'te erişildi).
- Ntvmsnbc, *Nabucco Projesi iptal oldu*, (<http://www.ntvmsnbc.com/id/25451674/>, 14 Nisan 2014'te erişildi).
- Ntvmsnbc, *Özbekistan istedi, ABD üssü boşalttı*, (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/350616.asp>, 12 Mart 2014'te erişildi).
- Nye Jr., J. S. (2003). *Amerikan gücünün paradoksu: dünyanın tek süper gücü neden tek başına davranamaz?* (çev. G. Koca). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Nye, J. S. (2005). *Yumuşak güç*. (çev. R. İ. Aydın). Ankara: Elips Kitap.
- Oğan, G. (2006). Yeni büyük oyun ve Orta Asya: küresel güç mücadelesinin daimi sahnesi. *ASAM, Stratejik Öngörü 2023 Avrasya-Bir Vakfı*.
- Okan Üniversitesi Avrasya Merkezi, (<http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/sayfa/tan>), 10 Mart 2014'te erişildi).
- Okur, M. A. (2012). *Emperyalizm, hegemonya, imparatorluk* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Oliker, O., Shlapak D. A. (2005). U.S. interests in CA. *RAND*, 6.
- Olivier, R. (2000). *Yeni Orta Asya: ya da ulusların imal edilişi* (çev. M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- ORSAM. (<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4299> 10 Temmuz 2014'te erişildi).
- Özen, Ç. (2005-2006) Neogramşiyen hegemonya yaklaşımı çerçevesinde güç ve global finans: pax Britannica'daki büyük dönüşüm. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(2), 3-31.

- Özgün Erler, Ö. (2007). Bağımsızlık sonrası Orta Asya devletlerinde milliyetçilik. *Stratejik Araştırma Dergisi*, 11, 133-139.
- Özkan, G. (2010). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki bölgesel politikasında enerji güvenliği, *Akademik Bakış*, 7(4).
- Pamir, N. (2004). Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nda Son Durum. *Panorama Dergisi*, 3, 1-9.
- Panfilova, Vivtoria. *How the West will oppose increased Russian influence in Central Asia*. (<http://journal-neo.org/2014/05/08/rus-kak-zapad-protivostoit-rasshireniyu-vliyaniya-rossii-v-tsentral-noj-azii/> 1 Aralık 2014'te erişildi).
- RAHR, A. (1992), 'Atlanticists' versus 'Eurasians' in Russian foreign policy", *RFE/RI Research Report*, 1(22), 17-22.
- Raphael, S., Stokes, D. (2014). US oil strategy in the Caspian Basin: Hegemony through interdependence. *International Relations*, 28(2), 183-206.
- Robinson, W. I. (1998). *Promoting polyarchy: globalization, US intervention and hegemony*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, O. (2000). *Yeni Orta Asya: ya da ulusların imal edilişi* (çev. M. Moralı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Rumer, B. Z. (2002). The Search for Stability in Central Asia. B.Z. Rumer (ed.) *Central Asia: A Gathering Storm?* (s.3-69) İçinde, *the USA*: M. E. Sharpe Inc.
- Rupert, M. (1995). *Producing hegemony: the politics of mass production and American global power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sabah, *Abd'den 41 yıl sonra ilk petrol ihracatı*, (<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2014/08/01/abdden-41-yil-sonra-ilk-petrol-ihracati>, 27 Ağustos 2014'te erişildi).
- Sabah, *ABD'den Özbekistan'a askeri yardım*. (<http://www.usasabah.com/Guncel/2012/02/03/abdden-ozbekistana-askeri-yardim>, 18 Eylül 2014'te erişildi).

- Sabah, *Çin ve Rusya doğal gaz savaşı*. (<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2013/02/04/cin-ve-rusyanin-dogalgaz-savasi>, 18.08.2014'te erişildi).
- Sabah, *Kazakistan AGİT dönem başkanı*, (http://www.sabah.com.tr/Dunya/2010/01/02/kazakistan_agit_donem_baskani, 13.08.2014'te erişildi).
- Sabah, *Kırgızistan'daki ABD üssü kapanıyor*, (<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2013/06/21/kirgizistandaki-abd-ussu-kapaniyor>, 6 Mart 2014'te erişildi).
- Sabah, *Nabucco'da ikinci perde* (<http://www.sabah.com.tr/Ekonomi/2014/08/13/nabuccoda-ikinci-perde>, erişim 27 Ağustos 2014'te erişildi).
- Sabah, *Petrol fiyatları düşüyor, İran ve Rusya endişeli!* (<http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/11/19/petrol-fiyatlari-dusuyor-iran-ve-rusya-endiseli>).
- Sabah, *Rusya'ya ağır fatura: 140 milyar dolar*. (<http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/11/24/rusyaya-agir-fatura-140-milyar-dolar>, 12 Aralık 2014'te erişildi).
- Sabah, *Joe Biden: Rusya doğru oynamalı*. (<http://www.sabah.com.tr/dunya/2014/11/22/joe-biden-istanbulda-konusuyor>, 1 Aralık 2014'te erişildi).
- Sarı, Y. (2010). Kırgızistan'da iktidarın el değiştirmesi: Akayev ve Bakiyev'in düşüşü. *OAKA Dergisi*, 9(5), 27-47.
- Savran, S. (2001). *Avrasya savaşları: Körfez'den Afganistan'a yeni dünya düzeninin kuruluşu*. İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.
- Serin, İ. (2010). *Özgürlük, eşitlik, kardeşlik*. 1. Uluslararası Felsefe Kongresinde sunulan bildiri. Bursa: Asa Yayınevi.
- Sevim, C. (2012). *Küresel enerji stratejileri ve jeopolitik*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Statement of Principles, 3 June, 1997, (http://www.rightweb.irc-online.org/images/uploads/PNAC_Statement_of_Principles.pdf, 18 Ekim.2014'te erişildi).
- Svante, E.Cornell (1999). Geopolitics and strategic alignment in the Caucasus and Central Asia, *Journal of International Affairs*, 2(4),15).

ŞİÖ. (<http://www.sectsco.org/EN123/>, Mart 2014'te erişildi).

T.C. Enerji ve Tabi kaynaklar Bakanlığı (20.02.2014). (<http://www.enerji.gov.tr/index.php?dil=tr&sf=webpages&b=petrol&bn=222&hn=&nm=384&id=40693> 10 Haziran 2014'te erişildi).

Tacibayev, R. ve Kafkasyalı, M. Savaş. (2012). Kurgusal kuruluştan kurgusal politikalara. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, XII(1),239-266.

Tanrıbuyurdu, S. (2010). Enerji kaynaklarının geleceği. *T.C. Beykent Üniversitesi Enerji Güvenliği sempozyumu*, Nisan, 340.

Telatar, G. (2005). Orta Asya'da bir güvenlik sorunu olarak radikal dini hareketler ve terörizm., *Stratejik Öngörü*, 6, 78-92.

Telatar, G. (2011). *11 eylül sonrası Amerikan dış politikasında hegemonyanın yeniden inşası*. Doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Telatar, G. (2013). Sınırlı çıkarlardan askeri angajmana Abd'nin Orta Asya politikaları. T. Demirtepe ve G. Özkan (eds.), *Uluslararası sistemde Orta Asya: dış politika ve güvenlik* (ss.27-57) İçinde. Ankara: Usak Yayınları.

Terzioğlu, S. Sırrı. (2008). Hazarın statüsü hakkında kıyıdaş devletlerin hukuksal görüşleri. *OAKA Dergisi*, 5(3), 26-47.

The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance in 1992: The Role of Congress. Policy Archive. (<http://www.policyarchive.org/handle/10207/2081>, 5 Mart 2014'te erişildi).

The U.S. Department of State, Diplomacy in Action: U.S. Relation with Turkmenistan, (<http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35884.htm>, 11 Mart 2014'te erişildi).

The Department of State's Office of the Coordinator of U.S. Assistance to Europe and Eurasia, (<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/eurasiafy10/156884.htm>, 6 Mart 2014'te erişildi).

Torbakov, I. (2006). The West, Russia and China in Central Asia: Wahat kind of game is being played in the region?. *OAKA Dergisi*, 2(1), 27-37.

Trthaber, *Avrasya Birliği için imzalar atıldı*. (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/avrasya-birligi-icin-imzalar-atildi-129553.html>, 1 Aralık 2014'te erişildi).

Turkmenistan Faces Challenges in Export Transportation Options", *Oil&Gas Journal*/Oct.28,2002;100, 44; ProQuest Central mg.47.

Turksam, (<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/423-rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler> 27 Ağustos 2014'te erişildi).

Türk Dil Kurumu, *Hegemonya*, (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52c08acd142261.84825789, 29 Aralık 2013'te erişildi).

Türkiye Dış İşleri Bakanlığı (<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>, 9 Mart 2014'te erişildi).

Türkiye Petrolleri, (<http://www.tpao.gov.tr/tp5/?tp=m&id=30>, 10 Eylül 2014'te erişildi).

Türkmen gazının Güney Asya'ya yolculuğu başlıyor, <http://www.haberler.gen.al/2014-11-20/turkmen-gazinin-guney-asyaya-yolculugu-basliyor/>, 24 Kasım 2014'te erişildi).

Türkmenistan ABD İlişkileri Ele Alındı. (17 Şubat 2011) <http://www.haberler.com/turkmenistan-abd-iliskileri-ele-alindi-2541389-haberi/>, 10 Mart 2014'te erişildi).

U.S. Department of Defense Quadrennial Defense Review, 4 Mart 2014.

- U.S. department of State Diplomacy Action, FY 2010 U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia, (<http://www.state.gov/p/eur/rls/rpt/eurasiafy10/in nbzzzzzz< dex.htm>, 16 Mart 2014'te erişildi).
- U.S. Department of State, July 21, 1997, <http://19972001.state.gov/www/regions/nis/970721talbott.html>, 24 Kasım 2014'te erişildi).
- U.S. Energy Information Administration, (<http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=csr> erişim 07.08.2014'te erişildi).
- U.S. Government Assistance to and Cooperative Activities with Eurasia (March 2002). Fiscal Year 2001 Annual Report, (<http://www.state.gov/documents/organization/17714.pdf>).
- US 1991 UGS, (<http://nssarchive.us/NSSR/1991.pdf>, 19 Ocak 2014'te erişildi).
- USIAD, (2000). *Counterpart International, democracy Impact for Cenatral Asia* (http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABT100.pdf, Erişim 10 Mart 2014).
- Uzgel, İ. (2001). ABD ve Nato'yla İlişkiler, 1990-2001. B. Oran (ed.) *Türk Dış Politikası* (ss.243-376) İçinde. İletişim Yayınları.
- Üşenmez, E. (2009). *Orta Asya-Türkistan Jeopolitiği Açısından Özbekistan*, 5. Uluslararası Türk-Asya Kongresi. (<http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/3503/ortaasya-turkistanjeopolitigiacisindanozbekistan>, 10 Nisan 2014'te erişildi).
- Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin serüveni yanlış bilinç ve hegemonyadan söyleme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Wagner, D. ve Costa, L. Kazakhstan's balancing act. *Foreign Policy Journal*, (<http://www.foreignpolicyjournal.com/2011/06/15/kazakhstans-balancing-act/>, 10 Mart 2014'te erişildi).
- Wallerstein, I. (2004). *Amerikan gücünün gerileyişi: kaotik bir dünyada Abd* (çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

- Wallerstein, I. (2004). *Dünya sistemleri analizi: bir giriş* (çev. E. Abadoğlu ve N. Ersoy). İstanbul: Metis Yayınları.
- World Trade Organization. Members and Observers, (http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, 11 Mart 2014'te erişildi).
- Yazar, Y. (2011). *Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayını.
- Yergin, D. (2009). *Petrol: para ve güç çatışmasının epik öyküsü*. (çev. K. Tuncay). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yıldırım, C. (2011). Birinci ve ikinci nesil Washington uzlaşması: neoliberal iktisat politikalarının 1980'den sonraki evrimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 1-23.
- Yıldız, C. (12.03.2014). *Orta Asya-Çin doğal gaz boru hattı hızlandırılacak*. *Cihan Haber* (http://www.cihan.com.tr/news/Orta-Asya-Cin-dogal-gaz-boru-hatti-hizlandirilacak_7270-CHMTM3NzI3MC8z, 18.08.2014'te erişildi).
- Yıldız, C. (28.03.2013). *ABD'de Türkmenistan'da DTÖ desteği*, *Cihan BETA*, (http://www.cihan.com.tr/news/ABD-den-Turkmenistan-da-DTO-destegi-CHOTg_2MjYzLzM= 11 Mart 2014'te erişildi).
- Yıldızoğlu, E. (2003). *Hegemonyadan imparatorluğa*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Yılmaz, M. (2010). *Kazakistan Dış İlişkileri*, (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/Kazakistan/2010/03/30/3867/kazakistanin-dis-iliskileri>, 1 Mart 2014'te erişildi).
- Yılmaz, S. (2008). ABD incelemeleri. *21. Yüzyıl Dergisi*, Ocak Şubat Mart, 201.
- Yılmaz, S. (2010). *Enerji Güvenliği*. 3. Uluslararası Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyum Bildirileri (15-16 Nisan, BÜSAM). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Yom, Sean L. (2005). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği, *Geleceğin Süper Gücü Çin: Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar ve Şanghay İşbirliği Örgütü*, (çev. G.

Arıkan Akdağ, Atilla Sandıklı (der.) (ss.231-242) İçinde, İstanbul: TASAM Yayınları.

Yücel Önder, S. (2010). Enerji ve ekonomi. Enerji Güvenliği: Dünya ve Türkiye Paneli, *EKOMER*, T.C. İstanbul Kültür Üniveritesi, 61.

Zabortseva, Y. Nokolayev. (2012). From the forgotten region to the great region: on the the development of geopolitics in Central Asia. *Journal of Eurasia Studies*, 3, 168-176.

Zaman, *ABD Türkmenistan ile ilişkilerini geliştirecek*, ([http:// www .zaman. com. tr/dunya_abd- turk meni stan-i le- iliskilerini-gelistirecek_ 204 1466. html](http://www.zaman.com.tr/dunya_abd-turk-meni-stan-i-le-iliskilerini-gelistirecek_2041466.html), 10 Mart 2014'te erişildi).

ÖZGEÇMİŞ

Doğum yeri: ISPARTA

Doğum tarihi: 01.01.1989

Ulaşım: 0506 463 85 32

elfgurdal@gmail.com

01.01.1989 tarihinde Isparta Senirkent ilçesinde doğdum. Isparta Fevzi paşa İlköğretim okulunda okuduktan sonra 2004 yılında Isparta Milli Piyango Anadolu Lisesinde okudum. 2007 yılında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü kazanıp bir yıl hazırlık eğitimi de alarak 5 yıl okudum. 2010-2011 güz dönemi Erasmus öğrenci değişimi programı ile Polonya/Katowice’de eğitim gördüm. 2012 yılında lisan eğitimim bittikten sonra Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisansa başladım. Bir dönem eğitim gördükten sonra Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümüne yatay geçiş yaptım ve buradan 2014 yılında mezun oldum.